

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 22

Маріуполь
2021

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 6 від 02.12.2021 р.)
Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 14.05.2020 р. № 627
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесено до Переліку наукових фахових видань України у галузі юридичних наук з
присвоєнням **категорії «Б»**.

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних
“Index Copernicus International” (Польща)
Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін
Відповідальний секретар – старший викладач В. І. Темирова-Хмикіна
Відповідальний за англomовний супровід: старший викладач М. Г. Стьопін.

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін, д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов,
д.ю.н., проф. І. Ф. Хараберюш, д.ю.н., проф. В. І. Теремецький,
д.ю.н., проф. В. О. Рядінська, д.ю.н., доц. В. В. Волік,
к.ю.н., доц. С. В. Книш, к.ю.н., доц. Є. М. Черних.

Іноземні члени редакційної колегії: Ph.D. (Law) Катаріна Брокова (Словацька Республіка),
Ph.D. (Law) Томас Пападопулос (Республіка Кіпр),
Sc.D. (Law), Sc.D. (History) Спиридон Флогатіс (Грецька Республіка).

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629) 53 22 52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net
офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015.
Тираж 100 примірників.
Замовлення № 075/21

ISSN 2518-1319 (Online)
ISSN 2226-3047 (Print)

© Маріупольський державний університет, 2021
© Автори статей, перекладачі, 2021

UDC 34(05)

Bulletin of Mariupol State University. Series: Law
Collection of research papers
Issued twice a year
Founded in 2011

The publication is authorized by the Scientific Council of Mariupol State University
(Record 6, dated of December 02, 2021)

According to the Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Decree 627, dated 14.05.2020) «The Bulletin of Mariupol State University. Series: Law» has been included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine in the field of Law and is conferred with the category “B”.

The journal has been registered in the international scientific journal database
«Index Copernicus International» (Poland)

Access the international scientific journal database is at:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=27496>
«Bulletin of Mariupol State University» can be found by using the search form at the top
of the page via index ISSN.

The Editorial Board of the Series:

Editor: Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin

Executive Secretary: Senior Lecturer V. Temyrova-Khmykina

Editor of english texts: Senior Lecturer M. Stopin.

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin, Sc. D. (Law), Professor M. Baimuratov, Sc. D. (Law), Professor I. Kharaberiush, , Sc. D. (Law), Professor V. Teremetskyi, Sc. D. (Law), Professor V. Riadinska, Sc. D. (Law), Associate Professor V. Volik, Ph. D. (Law), Associate Professor S. Knysh, Ph. D. (Law), Associate Professor Y. Chernykh.

Foreign Experts: Ph.D. (Law) K. Brockova (Slovak Republic),

Ph.D. (Law) T. Papadopoulos (Republic of Cyprus),

Sc.D. (Law), Sc.D. (History), Professor S. Flogaitis (Hellenic Republic).

Founded by Mariupol State University

129a Budivelynykiv Ave., Mariupol, 87548

Tel.: (0629) 53-22-52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net

official website of publication: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Publisher «Editing and Publishing Department of the Mariupol State University»

Certificate of inclusion in the State Register of publishing

DC № 4930 from 07.07.2015.

Edition: 100 copies. Order: 075/21

ISSN 2518-1319 (Online)
ISSN 2226-3047 (Print)

© Mariupol State University, 2021
© Authors of the research papers, translator, 2021

ЗМІСТ

Волік В. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	6
Камардіна Ю. В. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА	15
Камардіна Ю. В., Філіпенко А. С. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	24
Князькова Л. М. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОБЧИСЛЕННЯ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРЕРАХУНКУ ПЕНСІЙ ПРАВООХОРОНЦЯМ	34
Ковейно Ю. В. ЩОДО ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	40
Лісова Д. О. СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТОРГОВЦЯ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ	49
Наджафгулиев Рафиг Ислам оглы ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ОХРАНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	58
Тихомирова Г. Є., Фесенко В. А. ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗВИЧАЇВ.....	68
Черних Є. М. МЕТОДОЛОГІЯ ФАКТИЧНОСТІ В ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕЯКІ НЕЗРУЧНІ ПИТАННЯ ДО НЕЇ.....	76
Хараберюш І. Ф. ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ	84
Ширшикова Р. М., Крутень А. В. АДМІНІСТРАТИВНО ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ДЕОКУПАЦІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ	92
Купрій А.А. НЕЗАКОННІ АКТИ НА МОРІ, СПРЯМОВАНІ ПРОТИ БЕЗПЕКИ МОРСЬКОГО СУДНОПЛАВСТВА	102
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	116
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ПРАВО».....	118
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	121

CONTENTS

Volik V. CURRENT ISSUES OF IMPROVEMENT OF DIGITAL INFRASTRUCTURE IN THE TRANSPORT INDUSTRY	6
Kamardina Y. UNDERSTANDING, THAT JEREL'S SYSTEM OF INTERNATIONAL STANDARDS OF FREE LAW	15
Kamardina Y., Filipenko A. SOME ISSUES OF PREVENTING CORRUPTION IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES	24
Knyazkova L. SOME ISSUES OF THE CALCULATION OF FINANCIAL SUPPORT FOR APPOINTMENT AND CALCULATION OF PENSIONS TO LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....	34
Koveino Y. CONCERNING THE CONCEPT OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION	40
Lisova D. THE ESSENCE OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY DEALER IN SECURITIES.....	49
Najafgulyev Rafiq Islam HISTORICAL AND MODERN ASPECTS OF PROTECTION OF PUBLIC ORDER IN THE ACTIVITIES OF THE POLICE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	58
Tykhomyrova G., Fesenko V. REGARDING THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL LEGAL CUSTOMS	68
Chernykh Ye. METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF LAW AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS THERETO	76
Haraberiush I. THE CONCEPT AND SYSTEM OF SPECIAL MEANS USED IN LAW ENFORCEMENT	84
Shyrshykova R., Kruten A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF ACTIVITY OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE ON THE DEOCUPATION OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA.....	92
Kuprii A. UNLAWFUL ACTS AT SEA AGAINST MARITIME SAFETY	102
CONTRIBUTORS	117
EDITORIAL POLICY OF SCIENTIFIC JOURNAL «BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: LAW».....	118
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORK.....	121

УДК 342.924:004

В. В. Волік

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЦИФРОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У науковій роботі підіймаються питання, що стосуються додаткових аспектів щодо подальшого впровадження діджиталізації та спрощення процедури правових підстав керування транспортними засобами. Розглянуто поточний стан правового регулювання цієї сфери відносин в суспільстві.

Обґрунтовано та окреслено пропозиції щодо юридичного закріплення норм, які б додатково регулювали та надалі можливість запровадження електронної системи ідентифікації особи водія, без пред'явлення посвідчення водія; усунення такого заходу забезпечення провадження в справах про адміністративне правопорушення як вилучення посвідчення водія.

Ключові слова: *цифрова інфраструктура, транспорт, керування транспортним засобом, посвідчення водія, електронна система, цифровізація.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-6-14

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У 2018 року в місті Берлін відбулась зустріч працюючого у ті часи, а натеper колишнього Міністра інфраструктури України Володимира Омеляна з представниками компанії atene КОМ (Омелян, 2018). У ході зустрічі сторонами було представлено проекти у сфері цифрових технологій, які розробляються та впроваджуються останнім часом, тенденції модернізації транспортного сектору (Омелян, 2018). Учасники наголосили на важливості об'єднання зусиль та обміну досвідом для реалізації запланованих проектів, зокрема, в рамках співпраці та за участі іноземних експертів буде створено Цифровий офіс, який стане центром компетенцій для вироблення стратегічних порад щодо цифрових перетворень у транспортному секторі (Омелян, 2018). Володимир Омелян наголосив: «Структурні зміни у сфері цифрової інфраструктури є пріоритетними цілями Міністерства інфраструктури України, реалізація яких має закласти фундамент для осучаснення транспортної галузі (Омелян, 2018). Співробітництво зі світовими лідерами в сфері інноваційних технологій є запорукою успішної діяльності в цьому напрямку, тому ми раді налагодженню підтримки з боку німецьких колег (Омелян, 2018). Така співпраця була підготовлена та стала можливою завдяки підтримці з боку Федерального міністерства транспорту та цифрової інфраструктури Німеччини та Посольства України у Федеративній Республіці Німеччина» (Омелян, 2018). За словами Тіма Браукмюллера, керуючого партнера компанії atene КОМ, транспортна галузь потребує інтелектуальних концепцій мобільності для динамічного розвитку (Омелян, 2018). Безпека на транспорті, розумні дороги та інтелектуальна логістика неможлива без розвитку потужних цифрових каналів (Омелян, 2018). «Ми дуже радіємо співпраці з Україною та можливості сприяння подальшому розвитку цифрової інфраструктури в Україні», – підкреслив Браукмюллер (Омелян, 2018). За результатами зустрічі було домовлено найближчими днями закріпити партнерство підписанням Меморандуму про взаєморозуміння та співробітництво (Омелян, 2018). Довідково: atene КОМ GmbH консулює державний сектор у сфері регіонального розвитку, розвитку цифрової інфраструктури, мобільності, енергетики та освіти. Atene КОМ є ключовим партнером Федерального міністерства транспорту та

цифрової інфраструктури Німеччини з питань цифрових трансформацій та розвитку широкопasmового доступу до мережі Інтернет (Омелян, 2018).

Міністр інфраструктури зазначив, що урядом було схвалено Національну транспортну стратегію до 2030 року «Drive Ukraine 2030», в якій провідну роль відведено саме діджиталізації, цифровій інфраструктурі: «Ми розробили та погодили Національну транспортну стратегію України до 2030 року (Омелян, 2018). І це той дороговказ, який визначає наш шлях до успіху, бо успіх приходить тільки тоді, коли робиш системні дії, коли у тебе політика розписана на 3, 5, 10 років вперед, коли бізнес розуміє, на що йому орієнтуватися, а платники податків розуміють, навіщо вони утримують державну машину» (Омелян, 2018).

Вказані вищі виступи та заяви як і экс-міністра інфраструктури України Володимира Омеляна, так і діючої заступниці Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України з питань цифрового розвитку Олександри Азархіної говорять про створення подальших кроків щодо удосконалення транспортної галузі, виведення її на новий якісний рівень, що залишається найактуальнішим питанням для держави та суспільства мабуть завжди і звісно повністю співпадає з вектором та загальними напрямками співробітництва України та ЄС в сфері транспорту, а саме:

- розвиток сталої національної транспортної політики, яка буде охоплювати всі види транспорту, зокрема з метою забезпечення ефективних і безпечних транспортних систем, і сприяти інтеграції ініціатив у сфері транспорту в інші напрями політики;

- розвиток галузевих стратегій на основі національної транспортної політики (зокрема нормативні вимоги щодо модернізації технічного обладнання і транспортних парків для дотримання найвищих міжнародних стандартів) щодо автомобільного, залізничного, річкового, морського та авіаційного транспорту, а також інтермодальність, враховуючи терміни й основні етапи імплементації, адміністративну відповідальність і фінансові плани;

- розвиток мультимодальної транспортної мережі, пов'язаної з Транс'європейською транспортною мережею (TEN-T), та удосконалення інфраструктурної політики з метою кращого визначення й оцінки інфраструктурних проектів щодо різних видів транспорту.

- розвиток стратегій фінансування, спрямованих на утримання, усунення перешкод у пропускній здатності та розвиток неповної інфраструктури, а також активізацію і сприяння участі приватного сектору в транспортних проектах відповідно до Додатка XXXIII до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії їхніми державами-членами, з іншої сторони;

- приєднання до відповідних міжнародних транспортних організацій та угод, зокрема процедури забезпечення суворого застосування та ефективного виконання міжнародних транспортних угод і конвенцій;

- науково-технічне співробітництво та обмін інформацією для розвитку і удосконалення технологій в галузі транспорту, наприклад, інтелектуальних транспортних систем;

- сприяння використанню інтелектуальних транспортних систем та інформаційних технологій при управлінні і використанні всіх видів транспорту, а також підтримка інтермодальності та співробітництва у використанні космічних систем і впровадженні комерційних рішень, що полегшують транспортні перевезення (Волік, 2018).

З огляду на зазначене вище та на наш погляд, для досягнення поставлених амбіційних цілей та реалізації поточних задач, намічених в Національній транспортній стратегії України до 2030 року і нарешті побудови високого рівня комфорту перевезення

пасажирів необхідно пройти, крім іншого, глибокий та вагомий шлях вдосконалення законодавчого урегулювання ринку послуг автомобільного транспорту в Україні, задоволення потреб суспільства і економіки у перевезенні пасажирів та вантажів, безпеки перевезень, ефективного споживання ресурсів та зменшення техногенного впливу автомобільних транспортних засобів через так званий інструмент адаптації норм законодавства України до норм актів ЄС згідно Угоди про асоціацію Україна – ЄС.

Зокрема, дійсно підлягає подальшому удосконаленню законодавство, що регулює відносини перевізників з громадянами в частині цифровізації транспортної інфраструктури та спрощення керування транспортними засобами, нарешті закріпленню норм законодавства, які спрощення системи ідентифікації водія транспортного засобу, правових підстав керування транспортним засобом, наявності страхового полюсу та інших обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Слід згадати роботи М. Л. Шелухіна (Шелухін та ін., 2008), В. Парахіної (Парахина, 1999), Н. Троїцької, А. Чубукова (Троицкая и Чубуков, 2003), В. Савенко, В. Гайдукевич [7], О. Антоненко (Антоненко, 2008), І. Гончар (Гончар, 2007), Д. Мелентьєва (Мелентьев, 2011), Д. Власенко (Власенко, 2010), які розглядали діяльність автомобільних перевізників та послуги, що ним надаються. Їх праці знаходяться як в економічній, так і в правовій площині з огляду на те, що діяльність транспорту тісно пов'язана з цими науками. Разом з тим слід зазначити, що поза увагою дослідників залишилися окремі питання надання транспортних послуг, з точки зору застосування європейського законодавства.

Формування мети статті. Метою дослідження є пошук та надання пропозицій по удосконаленню чинного законодавства в транспортній сфері України, визначення вимог запровадження електронної системи ідентифікації особи водія, без пред'явлення посвідчення водія та усунення такого заходу забезпечення провадження в справах про адміністративне правопорушення як вилучення посвідчення водія тощо, з огляду на направлення нашого вектору розвитку держави в сторону Європи.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що на теперішній час виникли вагомні підстави в удосконаленні правового забезпечення діяльності транспорту та впорядкуванні і подальшому розвитку системи надання адміністративних послуг на чітко визначених правових принципах, що дозволить забезпечити потреби споживачів адміністративних послуг, захист гарантованих та охоронюваних законом їх прав та інтересів з урахуванням європейських тенденцій, що повинно привести до підвищення ефективності державного регулювання у транспортній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ще в далекому 2018 році під час InnoTrans в місті Берлін відбулась зустріч Міністра інфраструктури України Володимира Омеляна з представниками компанії Nokia Corporation (Омелян, 2018а). У ході зустрічі Володимир Омелян наголосив на важливості розвитку цифрової інфраструктури, оскільки це є необхідним кроком модернізації транспортної галузі України (Омелян, 2018а). Це пріоритетна сфера діяльності Мінінфраструктури, яка закріплена в Національній транспортній стратегії України 2030 року (Омелян, 2018а). Українською стороною було презентовано успішно реалізовані та поточні проекти впровадження цифрових технологій на об'єктах інфраструктури (Омелян, 2018а). Особлива увага приділяється створенню Галузевого центру управління кібербезпекою на транспортній інфраструктурі як сегменту національної системи кібербезпеки в рамках якого був проведений аудит ІТ інфраструктури Міністерства та підприємств галузі (Омелян, 2018а). Також сторони обговорили пілотний проект із запровадження Інтернету речей на

дорогах із використанням технології зв'язку 5G (Омелян, 2018а). Зі своєї сторони, німецькі колеги поділились досвідом імплементації цифрових рішень у сфері транспорту Німеччини та заявили про готовність сприяти цифровим перетворенням у транспортному секторі України (Омелян, 2018а). Обмін досвідом, проведення спільних заходів та утворення спільних робочих груп суттєво підвищить компетенції українських спеціалістів, що, у свою чергу, забезпечить стійкість цифрової інфраструктури та зменшить ризик витоку інформації (Омелян, 2018а). Володимир Омелян підкреслив: «Ми усвідомлюємо необхідність співробітництва зі світовими лідерами у сфері цифрових технологій для застосування найкращих практик у транспортному секторі України» (Омелян, 2018а). За результатами зустрічі було домовлено найближчими днями закріпити партнерство підписанням Меморандуму про взаєморозуміння та співробітництво (Омелян, 2018а).

Отже, підвищення ефективності державного регулювання у сфері діяльності транспорту пов'язано з запровадженням електронної системи ідентифікації водія транспортного засобу, правових підстав керування транспортним засобом, наявності страхового полюсу тощо.

Отже, на теперішній час виникли передумови щодо внесення змін та доповнень до: Закону України «Про дорожній рух» (Закон України Про дорожній рух, 1993);

Кодексу України про адміністративні правопорушення (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005);

Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року №1306 (Кабінет Міністрів України, 2001);

які в світлі наведених вище домовленостей України з Європейським Союзом потребує кардинального перетворення. Постає розумним внесення деяких коректив у вказані базові закони та підзаконні акти.

По-перше, виваженим буде внесення в Закон України «Про дорожній рух» (Закон України Про дорожній рух, 1993) наступних змін:

– у статті 52-3 («Повноваження Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху») виключити з повноважень Національної поліції можливість тимчасового вилучення посвідчення водія, оскільки достатньо вносити відповідні відомості до електронної бази поліції та тимчасово затримати транспортний засіб, відсторонити водія від керування транспортним засобом;

– у статтю 16 («Основні права та обов'язки водія транспортного засобу») доповнити новими обов'язками водія, а саме:

- у разі відсутності фото водія транспортного засобу у відповідному реєстрі даних – мати при собі посвідчення водія або відповідний документ, що посвідчує особу водія;

- на вимогу відповідної уповноваженої посадової особи правоохоронного органу державної влади (поліція) повно повідомити своє ПІБ, повну дату народження, місце народження – для перевірки відповідною уповноваженою посадовою особою правоохоронного органу державної влади (поліція) названих відомостей з відповідним реєстром (базою даних);

- у випадку відсутності у відповідному реєстрі відомостей про існування у особи водія права керування надане власником транспортного засобу – мати при собі реєстраційний документ на транспортний засіб;

- мати при собі договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів – страховий поліс (сертифікат) та у випадку укладення такого договору в електронній формі – назвати номер такого договору для перевірки відповідною уповноваженою посадовою особою

правоохоронного органу державної влади (поліція) названих відомостей з відповідним реєстром (базою даних);

- на вимогу відповідної уповноваженої посадової особи правоохоронного органу державної влади (поліція) прослідувати до найближчого поліцейського відділу у разі відсутності при собі документів, наявність яких вимагається за законом, або відмови назвати на вимогу поліцейського своє ПІБ, повну дату народження, місце народження, номер укладеного в електронній формі страхового полісу (сертифікату) про укладення договору обов'язкового страхування власників наземних транспортних засобів для перевірки відповідною уповноваженою посадовою особою правоохоронного органу державної влади (поліція) названих даних з відповідним реєстром (базою даних).

По-друге, потрібно привести у відповідність до запропонованих вище норм Кодекс України про адміністративні правопорушення (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005), а саме:

- у статті 126 («Керування транспортним засобом особою, яка не має відповідного права керування таким транспортним засобом») чітко визначити та розширити гіпотезу цієї норми права, зокрема, керування транспортним засобом: особою, яка не має права керування транспортним засобом; або особою-водієм, яка відмовилась на вимогу відповідної уповноваженої посадової особи правоохоронного органу державної влади (поліція) чітко та зрозуміло назвати своє прізвище, ім'я, по батькові, повну дату народження, місце народження та /або номер поліса (договору) обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, укладеного в електронній формі для перевірки відповідною уповноваженою особою правоохоронного органу державної влади (поліція) даних з даними відповідного реєстру (бази даних); або без реєстраційного документа на транспортний засіб, у випадках, коли його наявність вимагається, – тягне за собою накладення штрафу в розмірі двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- у статті 260 («Заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення») виключити можливість вилучення посвідчення водія, оскільки такий захід перестає бути актуальним в світлі глобального розвитку технологій та відмови від використання паперового документообороту.

По-третє, звісно логічним та виваженим кроком та завершальним буде внесення і відповідних змін до такого важливого підзаконного акту, – у постанову Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 «Правила дорожнього руху» (Кабінет Міністрів України, 2001).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Підбиваючи наведене, можна дійти висновку та підкреслити, що подальше розв'язання наявних проблем в транспортній галузі, у тому числі через адаптацію норм законодавства України до норм актів ЄС в сфері діяльності транспорту, поступово стає пріоритетним завданням України та з цією метою необхідно на локальному рівні корегувати чинні законодавчі акти, зокрема невідкладно вносити зміни та доповнення в Закон України «Про дорожній рух» (Закон України про дорожній рух, 1993), Кодекс України про адміністративні правопорушення (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005), у постанову Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 «Правила дорожнього руху» (Кабінет Міністрів України, 2001).

З урахуванням викладеного, вбачається, що надані вище пропозиції нарешті приведуть до додаткового покращення та спрощення керування транспортними засобами, а також до наближення та розвитку електронних систем транспортної інфраструктури до міжнародних вимог та стандартів, до подальшого підвищення рівня безпеки та поліпшення системи управління і т. д.

Бібліографічний список

- Антоненко, О. А., 2008. Деякі проблемні питання в перевезенні міським пасажирським транспортом та шляхи їх вирішення. *Південноукраїнський правничий часопис*, 1, 122 с.
- Власенко, Д. О., 2010. Теоретико-методичні підходи до визначення особливостей маркетингу транспортних послуг. *Проблеми системного підходу в економіці*. [онлайн]. Доступно: <[https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/25672/3/market.pdf](https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/25672/3/market.pdf)>
- Волік, В. В., 2018. Безпечні умови роботи міського транспорту загального користування та запровадження єдиної системи продажу квитків для проїзду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція* [онлайн], 33, с. 47–50. Доступно: <<http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc33/juspradenc33.pdf>>
- Гончар, И., 2007. Правила для перевозчиков. Кабинет Министров Украины принял новую редакцию Правил предоставления услуг пассажирского автомобильного транспорта. *Юридична практика-Фахівець*, 44. 24 с.
- Закон України про дорожній рух № 3353-ХІІ, 1993. *Верховна Рада України* [online]. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>>/
- Кабінет Міністрів України, 2001. Про Правила дорожнього руху : постанова від 10.10.2001 № 1306. *Верховна Рада (ВР) України*, Доступно : <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>> (дата звернення 28.11.2020).
- Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV, 2005. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>> (дата звернення 28.11.2020).
- Мелентьев, Д. Ю., 2011. Городской пассажирский транспорт: от совершенного государственного монополизма к полноправию бизнес-структур. *Економічний вісник Донбасу*, 2, с. 12–16.
- Омелян, В., 2018. Вивчення досвіду світових лідерів є необхідним кроком цифрової інфраструктури України. *Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України* [онлайн]. Доступно: <<https://mtu.gov.ua/news/30171.html>> (дата звернення 26.08.2021).
- Омелян, В., 2018а. Працюємо над цифровізацією транспортного сектору. *Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України* [онлайн]. Доступно: <<https://mtu.gov.ua/news/30167.html>> (дата звернення: 26.08.2021).
- Парахина, В. Н., 1999. Методологические основы и методы муниципального управления развитием пассажирского транспорта города. Доктор экономических наук. Автореферат. Санкт-Петербургская государственная инженерно-экономическая академия.
- Савенко, В. Я. та Гайдукевич, В. А., 2005. *Транспорт і шляхи сполучення : підручник*. Київ: Арістей.
- Троицкая, Н. А. и Чубуков, А. Б., 2003. *Единая транспортная система : учебник для студ. учреждений сред. проф. образования*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Шелухін, М. Л., Антонюк, О. І., Вишнiveцька, В. О. та ін. 2008. *Транспортне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів*. В.: М. Л. Шелухін (ред.). Київ : Видавничий Дім «Ін Юре».

References

- Antonenko, O. A., 2008. Deiaci problemni pytannia v perevezenni miskym pasazhyrskym transportom ta shliakhy yikh vyrishennia [Some problematic issues in transportation by

- city passenger transport and ways to solve them]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, 1, 122 s. (in Ukrainian).
- Honchar, Y., 2007. Pravyla dlia perevozchikov. Kabynet Mynystrov Ukrayny pryнял novuiu redaktsiyu Pravyl predostavleniya usluh passazhyrskoho avtomobylnoho transporta [Rules for carriers. The Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a new version of the Rules for the provision of passenger road transport services]. *Yurydychna praktyka-Fakhivets*, 44. 24 s. (in Russian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy, 2001. Pro Pravyla dorozhnoho rukhu : postanova vid 10.10.2001 № 1306 [About Traffic Rules: Resolution No. 1306 dated 10.10.2001]. *Verkhovna Rada (VR) Ukrainy*. [online] Available at: <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>> (Accessed 28 November 2020). (in Ukrainian).
- Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy № 2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine No. 2747-IV], 2005. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>> (Accessed 28 November 2020). (in Ukrainian).
- Melentev, D. Yu., 2011. Horodskoi passazhyrskiy transport: ot sovershennoho hosudarstvennoho monopolyzma k polnopravyyu byznes-struktur [Urban passenger transport: from perfect state monopoly to the full rights of business structures]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 2, s. 12–16. (in Russian).
- Omelian, V., 2018a. Vyvchennia dosvidu svitovykh lideriv ye neobkhydnyim krokom tsyfrovoy infrastruktury Ukrainy [Studying the experience of world leaders is a necessary step in the digital infrastructure of Ukraine]. *Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy* [online]. Available at: <<https://mtu.gov.ua/news/30171.html>> (Accessed 26 August 2021). (in Ukrainian).
- Omelian, V., 2018. Pratsiuemo nad tsyfrovizatsiieiu transportnoho sektoru [We are working on digitization of the transport sector]. *Ministerstvo rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy* [online]. Available at: <<https://mtu.gov.ua/news/30167.html>> (Accessed 26 December 2022). (in Ukrainian).
- Parakhina, V. N., 1999. *Metodologicheskie osnovy i metody munitsipalnogo upravleniya razvitiem passazhirskogo transporta goroda [Methodological foundations and methods of municipal management of the development of passenger transport in the city]*. Doktor ekonomicheskikh nauk. Avtoreferat. Sankt-Peterburgskaya gosudarstvennaya inzhenerno-ekonomicheskaya akademiya. (in Russian).
- Savenko, V. Ya. ta Haidukevych, V. A., 2005. *Transport i shliakhy spoluchennia : pidruchnyk [Transport and ways of communication: a textbook]*. Kyiv: Aristei. (in Ukrainian).
- Shelukhin, M. L., Antoniuk, O. I., Vyshnyvetska, V. O. ta in., 2008. *Transportne pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Transport law of Ukraine: a textbook for students of higher educational institutions]*. V.: M. L. Shelukhin (red.). Kyiv : Vydavnychi Dim «In Yure». (in Ukrainian).
- Troitskaya, N. A. and Chubukov, A. B., 2003. *Yedinaya transportnaya sistema : uchebnik dlya stud. uchrezhdeniy sred. prof. obrazovaniya [Unified transport system: a textbook for students medium institutions prof. education]*. Moskva: Izdatelskiy tsentr «Akademiya». (in Russian).
- Vlasenko, D. O., 2010. Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennia osoblyvostei marketynhu transportnykh posluh [Theoretical-methodical approaches to determining the peculiarities of the marketing of transport services]. *Problemy systemnoho pidkhodu*

v ekonomitsi [online]. Доступно: <<https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/25672/3/market.pdf>>

Volik, V. V., 2018. Bezpechni umovy roboty miskoho transportu zahalnoho korystuvannia ta zaprovadzhennia yedynoi systemy prodazhu kvytktiv dlia proizdu [Safe operating conditions of public public transport and the introduction of a unified ticketing system]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia*, 33, s. 47–50 [online]. Available at: <<http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc33/juspradenc33.pdf>> (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy pro dorozhnii rukh № 3353-XII [Law of Ukraine on Road Traffic No. 3353-XII], 1993. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 06.12.2021

V. V. Volik

CURRENT ISSUES OF IMPROVEMENT OF DIGITAL INFRASTRUCTURE IN THE TRANSPORT INDUSTRY

The article raises questions concerning additional aspects of digitalization and simplification of the procedure for legal grounds for driving vehicles. The current state of legal regulation of this sphere of relations in the society is considered. The proposals on the legal fixing of the norms that would additionally regulate and further enable the introduction of an electronic system for the identification of the driver's identity, without presenting a driver's license; elimination of such measures to ensure the production of cases of administrative violations as the withdrawal of a driver's license.

In order to achieve the ambitious goals and achieve the current goals set in the National Transport Strategy of Ukraine until 2030 and finally build a high level of passenger comfort, it is necessary to go, among other things, a deep and important way to improve the legal regulation of road transport services in Ukraine. and the economy in passenger and cargo transportation, transportation safety, efficient consumption of resources and reduction of man-caused impact of motor vehicles through the so-called instrument of adaptation of Ukrainian legislation to EU acts under the Ukraine-EU Association Agreement.

In particular, the legislation regulating relations between carriers and citizens in terms of digitalization of transport infrastructure and simplification of vehicle management is really subject to further improvement.

Improving the efficiency of state regulation in the field of transport is associated with the introduction of an electronic system of driver identification, the legal basis for driving a vehicle, the presence of an insurance policy, etc.

Under such conditions, changes and additions to:

Law of Ukraine «On Road Traffic»;

Code of Ukraine on Administrative Offenses,

Traffic rules approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 10, 2001 №1306,

which in the light of the above agreements of Ukraine with the European Union needs a radical transformation. It is reasonable to make some adjustments to these basic laws and regulations.

Further resolution of existing problems in the transport sector, including through the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation in the field of transport, is gradually becoming a priority for Ukraine and to this end it is necessary to adjust existing legislation at the local level, including immediate changes and additions to the Law of Ukraine "On Road Traffic", the Code of Ukraine on Administrative Offenses, to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 10, 2001 №1306 "Rules of the Road".

Given the above, it is seen that the proposals presented in the article will finally lead to further improvement and simplification of vehicle management, as well as to the approximation and development of electronic transport infrastructure systems to European standards, safety and management, etc.

Keywords: *transport, vehicle management, driver's license, electronic system, digitalization of the transport sector.*

УДК 342.8

Ю. В. Камардіна

ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА

У статті наведено характеристику міжнародних виборчих стандартів. На основі аналізу міжнародних виборчих норм розглядається роль міжнародних виборчих стандартів у виборчому праві зарубіжних країн. Встановлено, що у всіх міжнародно-правових актах сформульовано чіткі правила, згідно з якими вибори мають бути альтернативними, чесними, неспальсифікованими і тільки за цих умов можна виявити вільно виражену волю народу та забезпечити її здійснення.

Дослідження законодавчих основ системи виборчих права і свобод громадян показує, що більшість держав системно імплементувала міжнародні стандарти у свою правову систему, визнавши, що дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина, розвиток та вдосконалення демократичних інститутів народного волевиявлення, процедур їх реалізації відповідно до загально визнаних принципів та норм міжнародного права на основі національної конституції та правових актів, є метою та обов'язком кожної правової держави, однією з невід'ємних умов суспільної стабільності та подальшого зміцнення співробітництва між державами в ім'я здійснення та захисту ідеалів та принципів, які є їх спільним демократичним надбанням.

Аналіз основних правових джерел загальних та регіональних міжнародних виборчих стандартів дозволив зробити висновок, що міжнародні виборчі стандарти – це зобов'язання держави як формально надати громадянам своєї країни обумовлені стандартами права та свободи щодо участі у вільних, чергових, альтернативних і справедливих виборах, а й гарантуванні своїм внутрішнім законодавством їхню реалізацію.

Доведено, що інститут виборів за демократичного режиму має розвинену та стабільну законодавчу основу. Найважливіші положення виборчого права знаходять свій відбиток у Конституції держави. У низці зарубіжних країн нагальною проблемою є кодифікація різнорівневих та неузгоджених між собою джерел права, що регламентують вибори та виборчий процес. В організації та проведенні виборів, визначенні їх результатів дедалі більшого значення набувають унікальні норми – міжнародні виборчі стандарти.

Ключові слова: виборче право, принципи виборчого права, джерела виборчого права, система джерел виборчого права, виборче законодавство, загально визнані принципи та норми міжнародного права, міжнародні стандарти, нормативні правові акти.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-22-15-23

Постановка проблеми. На сьогоднішній день відзначається розширення кола питань, які тією чи іншою мірою регулюються міжнародним правом. Сфера регулювання виборчих правовідносин, що діяли переважно відповідно до внутрішньо-державних норм права, на сьогоднішній день підлягають регулюванню відповідно до міжнародних стандартів, під якими розуміють загально визнані міжнародно-правові принципи та процедури, віднесені до сфери правового регулювання виборчого процесу.

Міжнародні стандарти не просто закріплюють перелік загально визнаних принципів міжнародного права (прав і свобод людини та ін.) та процедур, але і

встановлюють їх обсяг, мінімальний рівень, на якому вони повинні реалізовуватись у державі, яка проголосила демократичні цінності складовою своєї правової системи.

Тому реалізація стандартів потребує створення як відповідних міжнародних, і внутрішньо-державних механізмів. Норми внутрішнього права створюються відповідно до міжнародних стандартів, у цьому полягає суть процесу інкорпорації, тобто включення норм міжнародного права у внутрішньо-державне право.

Міжнародні стандарти визначають ту планку, нижче за яку цивілізовані держави опускатися не можуть. У зв'язку з тим, що юридичні, соціальні, етнічні, економічні та географічні умови у світі різні, не всі стандарти можна застосовувати повсюдно одночасно та в повному обсязі. Однак вони повинні викликати постійне прагнення держав до подолання практичних труднощів, що стоять на шляху їх здійснення, оскільки в цілому відображають ті мінімальні умови, що міжнародне суспільство вважає прийнятними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародні стандарти виборчого права як перспективний спосіб реалізації громадянами свого активного та пасивного виборчого права викликає інтерес великої кількості дослідників у різних галузях науки, зокрема, в правознавстві. Підвищений інтерес щодо міжнародних стандартів виборчого права знайшов своє відображення в працях таких авторів: Л. В. Гудзь, Т. І. Гудзь (Гудзь, Л. та Гудзь, Т., 2020), Ю. Б. Ключковський (Ключковський, 2018), В. Ф. Нестерович (Нестерович, 2018), С. Г. Серьогіна (Серьогіна, 2007), Т. В. Стешенко (Стешенко, Т. та Стешенко Л., 2015) та ін. Як бачимо, теорія та практика застосування міжнародних стандартів на виборах отримали до теперішнього часу широке, всебічне та комплексне розкриття у сучасних українських наукових працях. Водночас, необхідним вбачається визначити юридичну сутність та розробити сучасне розуміння міжнародних виборчих стандартів.

Метою дослідження є правовий аналіз поняття, системи та джерел міжнародних стандартів виборчого права та визначення проблемних моментів створення як міжнародних, і внутрішньо-державних механізмів щодо реалізації міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми дослідження обумовлена специфічними особливості виборчого права. На сьогоднішній день виборче право України є підгалуззю конституційного права України та характеризується особливим предметом правового регулювання, наявністю власної системи законодавства, особливих суб'єктів правовідносин державної та суспільної потреби в галузі та її високою соціальною значимістю регульованих нею громадських та політичних відносин. Сучасне інтегративне розуміння джерел права на перше місце висуває їх системні властивості. Тому надзвичайно важливим видається питання про системні ієрархії джерел права, зокрема виборчого.

Виборче право як підгалузь конституційного права України має ряд особливостей, які зумовлені складним комплексним предметом правового регулювання. Це в свою чергу створює певні труднощі в ідентифікації джерел виборчого права, оскільки, предмет сучасного виборчого права України охоплює як соціально-правове середовище не тільки виборчих кампаній, а й мають юридичне значення реалізації та захисту конституційного права громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що складаються у міжвиборний період. Метод виборчого права полягає в особливій концепції (режимі) правового регулювання електоральних відносин, що свідчить, поряд з іншими обставинами, про вихід виборчого права за традиційні рамки інституту та набуття статусу підгалузі державного права, що характеризується наявністю внутрішньо узгодженої горизонтальної та вертикальної структури.

В свою чергу, В. Ф. Нестерович, відзначив, що сучасне виборче право є найважливішою формою забезпечення демократичного цілепокладання державного управління, формує зв'язок народу (територіальної громади) та апарату публічної влади, який необхідний для вирішення питань державного та суспільного життя. Виборче право – це доволі складна підсистема правових норм, яка сформувалась під впливом конкретних соціально-історичних умов розвитку держави та суспільства. Унаслідок цього вибори та виборче право є досить багатозначними науковими та нормативно-правовими категоріями (Нестерович, 2018). Взагалі то, сам термін «виборче право» у правознавстві має подвійне значення. По-перше, в об'єктивному сенсі (позитивне виборче право) як система юридичних норм, що регулюють порядок підготовки та проведення виборів; по-друге, у суб'єктивному сенсі (суб'єктивне виборче право) – як право громадянина обирати та бути обраним до органів державної влади та органи місцевого самоврядування.

Мінімальну (первинну) компоненту виборчого права утворюють специфічні правові норми, що відрізняються предметом регулювання, колом адресатів, юридичною природою поєднання з нормами інших галузей (підгалузей) права України, особливостями внутрішньої будови та своєрідністю зовнішнього правового оформлення. Розмаїття норм виборчого права проявляється у різних їх видах, особливе місце серед яких займають гарантійні норми, щоб забезпечити створення інформаційних, організаційних, ресурсних та інших умов здійснення та захисту виборчих прав громадян.

Джерела виборчого права – це форми його зовнішнього вираження. Слід зазначити, що у юридичній науці відсутнє загальноприйняте поняття «джерела права». З позиції загальної правової теорії поняття «джерело права» розглядається у двох аспектах: широкому – як причини та закономірності правоутворення або генези права, та вузькому – як спосіб закріплення та існування норм права або як зовнішня форма встановлення та висловлювання правових розпоряджень. Нерідко межа між джерелами права у матеріальному значенні та юридичними джерелами (джерелами права у формальному значенні) стирається, що в принципі відображає існуючу єдність поглядів на джерело права та його юридичне значення як у щось, що відноситься до форми права. Не ставлячи своєю метою аналіз всіх існуючих поглядів на поняття джерела права та його співвідношення з формою права, зауважимо все ж таки, що для дослідження механізму правового регулювання політичних електоральних відносин вони цілком можуть бути використані як урочисті (Гудзь, Л. та Гудзь, Т., 2020; Нестерович, 2018).

Кожний нормативно-правовий акт виборчого законодавства має специфічні функції, має внутрішню структуру, перебуває у певному співвідношенні один з одним і потребує здійснення конкретних заходів, спрямованих на вдосконалення законодавчого та підзаконного регулювання електоральних відносин.

Традиційно виділяються такі джерела виборчого права:

1) національні конституції. Зазвичай положення про вибори та референдум закріплюються в основному акті. Це обумовлено соціально-політичною значимістю виборчого права, специфікою виборчих відносин. Вибори є одним із найважливіших механізмів формування та організації публічної влади в умовах демократії, нерозривно пов'язаного із політичною діяльністю. В основних нормах фіксуються виборчі права громадян. В силу суворості оформлення нормативного матеріалу основний закон є ефективним юридико-технічним засобом встановлення чітких правил щодо обрання президента, депутатів парламенту, представницьких (законодавчих) органів державної влади регіонів (у федеративної держави – суб'єктів Федерації), керівників виконавчої влади регіонально-суб'єктного рівня (губернаторів), органів місцевого самоврядування.

Можливість проведення референдуму також відображається у базових (основних) нормах.

Так, наприклад, у Конституції Італії 1947 р. зафіксовано умови та підстави надання виборчого права, його принципи (ч. 1 та 2 ст. 48), порядок проведення референдуму (ст. 75); встановлено заборону застосування скороченої парламентської процедури розгляду законопроектів про вибори (ч. 4 ст. 72). Схожі положення містяться у Конституції Болгарії 1991 р. (ст. 10, 42, 64, 93).

2) національні закони різної юридичної сили. Так, в Австрії, Болгарії, Німеччині, Данії діють закони, ухвалені на основі традиційної парламентської процедури. У той же час у ряді країн (Іспанія, Молдова) виборча система, порядок проведення виборів та референдумів регулюються актами підвищеної юридичної сили – органічними законами (ч. 1 ст. 82, ч. 3 ст. 92 Конституції Іспанії 1978 р., ч. 2 ст. 61, ч. 3 ст. 72 Конституції Молдови 1994 р.).

З метою впорядкування та систематизації цієї галузі законодавства можуть видаватися комплексні законодавчі акти, що відрізняються підвищеною узагальненістю нормативних приписів та регулюють подібні, однорідні суспільні відносини – кодекси. Виборчі кодекси діють в Аргентині, Бельгії, Бразилії, Білорусії, Грузії, Молдові та в Україні.

3) міжнародні виборчі стандарти. Їхня неминуча політико-правова цінність стала особливо очевидною в ХХІ столітті, коли багато держав гармонізували принципи, на яких будуються їхні правові системи, визнаючи право громадян на рівний доступ до інформації, на участь в управлінні державними справами, право обирати та бути обраними як основних прав людини. Отже, одним із критеріїв оцінки обґрунтованості прийняття нових правил, їх сутності та ступеня впливу на електоральну практику - є встановлення їх відповідності нормам міжнародно-правових актів, що містять міжнародні виборчі стандарти. Зазначені акти, до яких належать Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Конвенція про політичні права жінки від 20 грудня 1952 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р., Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин від 18 грудня 1992 р., Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод від 20 березня 1952 р. та ін., мають універсальний характер, а самі стандарти сформульовані в них у вигляді принципів, служать відправною точкою для формування виборчого законодавства та практики його реалізації в демократичних країнах: загальність, рівність, свобода, справжність, справедливість та періодичність виборів при забезпеченні таємниці голосування на них та створення всіх необхідних умов, що гарантують вільне волевиявлення народу.

У юридичній літературі (Гудзь, Л. та Гудзь, Т., 2020; Ключковський, 2018; Нестерович, 2018; Серьогіна, 2007; Стешенко, Т. та Стешенко, Л., 2015) склалися різні підходи до визначення міжнародних виборчих стандартів. Загалом під ними розуміються всі міжнародні норми у сфер прав і свобод людини і громадянина. Виходячи з цього, виборчі стандарти ототожнюють із міжнародними стандартами в галузі прав людини, що стосуються вільних та справедливих виборів. Подібні імперативи, будучи по суті міжнародними нормами, бувають універсальними та партикулярними (регіональними).

Отже, до основних джерел міжнародних стандартів у сфері виборчих прав та свобод громадян слід віднести, перш за все, загальні, або як їх ще називають, універсальні, виборчі стандарти. Універсальними вони є через те, що вони діють щодо

держав будь-якого континенту Землі. Одним із таких універсальних документів є Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., у ст. 21 якої записано: «Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через посередницькі органи, вільно обраних представників. Воля народу має бути заснована на владі уряду: ця воля повинна знаходити собі вираження у періодичних та нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися за загального і рівного виборчого права, шляхом таємного голосування або ж за допомогою інших рівнозначних форм, які забезпечують свободу голосування».

Стаття 21 Загальної декларації прав людини є першою заявою щодо прав людини на участь у політичному житті в період після Другої світової війни. Якщо під час її прийняття декларація розглядалася як заява про наміри, то сьогодні права і свободи, проголошені в ній, багато держав сприймають як загальновизнаний стандарт, що втілюється у внутрішньому законодавстві. Цивільні та політичні права, викладені у Загальній декларації, було уточнено та конкретизовано у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. Учасниками цього Міжнародного пакту є 127 держав, що робить його обов'язковим для виконання міжнародним інструментом із найбільшою кількістю учасників, що гарантує право на вільні вибори. У ст. 25 цього документа проголошується право кожного громадянина «голосувати та бути обраним на справжніх чергових виборах, що проводяться на основі загального та рівного виборчого права при таємному голосуванні та які забезпечують вільне волевиявлення виборців».

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права приймався у формі багатостороннього міжнародного договору та, на відміну від Загальної декларації прав людини, одразу визначався як документ, що має обов'язковий характер для держав-учасниць. До основних джерел загальних універсальних міжнародних виборчих стандартів належать також Конвенція про політичні права жінок від 20 грудня 1952 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 15 грудня 1979 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм масової дискримінації від 25 грудня 1965 р.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації під расовою дискримінацією розуміється «будь-яка відмінність, виняток, обмеження або перевага, заснована на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, які мають на меті або наслідком знищення або применшення визнання, використання або здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи інших галузях суспільного життя». Ця норма цілком застосовна до недопущення дискримінації у сфері виборчого права.

У ст. 1 і 2 Конвенції про політичні права жінок встановлено, що «жінки можуть обиратися на рівних із чоловіками умовах, без будь-якої дискримінації, у всі встановлені національним законом установи, що вимагають публічних виборів».

Важливе зобов'язання містить Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. У ній сказано, що держави-учасниці зобов'язуються заборонити та ліквідувати расову дискримінацію у всіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом без відмінності раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження, особливо щодо здійснення політичних прав, зокрема права брати участь у виборах – голосувати та виставляти свою кандидатуру – на основі загального та рівного виборчого права, права брати участь у управлінні країною (ст. 5).

Документи універсального характеру, присвячені виборам, приймаються в рамках не лише ООН, але й деяких інших світових міжнародних організацій. Однією з

найстаріших міжнародних організацій є Міжпарламентська спілка, що діє вже понад сто двадцять років. Природно, дана організація не може перебувати в осторонь питань проведення виборів. На 154-й сесії Ради Міжпарламентського союзу у Парижі 1994 р. одностайно (у сесії брали участь представники 112 держав-членів цієї організації) було прийнято Декларацію про критерії вільних та справедливих виборів, а на 161-й сесії Ради у 1997 р. без голосування було схвалено Загальна декларація про демократію, у п. 12 якої говориться: «Ключовим елементом у здійсненні демократії є проведення вільних та чесних виборів через регулярні інтервали часу, які б забезпечували можливість висловлювання волі народу».

Декларація про критерії вільних та справедливих виборів говорить про виборчі права громадян, про права та обов'язки кандидата, партії під час виборчої кампанії, а також про права та обов'язки держав. Зокрема, до обов'язків держави, згідно з Декларацією про критерії вільних та справедливих виборів, належать вжиття законодавчих та інших заходів з метою забезпечення гарантій прав та інституційних рамок для проведення регулярних справжніх вільних та справедливих виборів, встановлення нейтрального, неупередженого та збалансованого механізму організації та проведення виборів, повага та дотримання прав людини для всіх громадян, які проживають на їх території та на територіях під їх юрисдикцією, забезпечення партіям та кандидатам розумних можливостей для представлення своїх виборчих платформ, дотримання принципу таємного голосування, недопущення підкупу чи інших протизаконних дій, забезпечення ясності та зрозумілості всього виборчого процесу, запобігання випадкам насильства під час виборів, швидкий та ефективний розгляд скарг, що стосуються виборчого процесу, виборчими органами та судами та ін.

Поряд із загальними, універсальними міжнародними виборчими стандартами існують ще й регіональні міжнародні виборчі стандарти. Найбільший інтерес, представляють документи, ухвалені в рамках регіональних організацій, що не залишають поза увагою вибори (наприклад, Американська конвенція про права людини, Африканська хартія прав людини та народів та ін.). Насамперед йдеться про найбільш розгорнуті та детально опрацьовані європейські міжнародні стандарти виборів. Вони викладені у документах, прийнятих Народою з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) на Конференції з людського виміру, що проходила у три етапи: у Парижі 1989 р., у Копенгагені 1990 р. і в Москві в 1991 р. Наприклад, у п. 7 Документу Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ у розвиток загальних універсальних виборчих стандартів зазначено, що розумна періодичність проведення вільних виборів має встановлюватись законом; підрахунок голосів має бути чесним та офіційно опублікованими результатами; закон та державна політика мають забезпечувати проведення виборів в атмосфері свободи та чесності, безперешкодного доступу до засобів масової інформації всіх політичних утворень та окремих осіб, що приймають участь у виборчому процесі; повинні створюватися належні умови для діяльності політичних партій та рівності їх перед законом та органами влади; кандидати, які отримали необхідну кількість голосів, визначену законом, повинні належним чином вступати на посаду і залишатися на ній і т. д.

Органи Ради Європи ухвалили також низку документів, які мають безпосереднє відношення до організації та проведення виборів. Так, Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюції. «Про кодекс належної практики у виборчих питаннях» (№ 1264, 2001 р.), «Про обмеження на діяльність політичних парій у державах-членах Ради Європи» (№ 1308, 2002 р.), «Про зведення рекомендованих норм під час виборів» (№ 1320 та 1595, 2003 р.). Комітет Міністрів також неодноразово приймав документи,

що стосуються організації та проведення виборів (Резолюція (62)2 «Державам-членам щодо виборчих, громадянських та соціальних прав ув'язнених» (1962 р.)).

Аналіз основних правових джерел загальних та регіональних міжнародних виборчих стандартів дозволяє зробити висновок, що міжнародні виборчі стандарти - це зобов'язання держави як формально надати громадянам своєї країни обумовлені стандартами права та свободи щодо участі у вільних, чергових, альтернативних і справедливих виборах, а й гарантуванні своїм внутрішнім законодавством їхню реалізацію.

Дослідження законодавчих основ системи виборчих прав і свобод громадян показує, що більшість держав системно імплементувала міжнародні стандарти у свою правову систему, визнавши, що дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина, розвиток та вдосконалення демократичних інститутів народного волевиявлення, процедур їх реалізації відповідно до загально визнаних принципів та норм міжнародного права на основі національної конституції та правових актів, є метою та обов'язком кожної правової держави, однією з невід'ємних умов суспільної стабільності та подальшого зміцнення співробітництва між державами в ім'я здійснення та захисту ідеалів та принципів, які є їх спільним демократичним надбанням.

Висновки. У всіх вищезгаданих міжнародно-правових актах сформульовано чіткі правила, згідно з якими вибори мають бути альтернативними, чесними, несфальсифікованими. Тільки за цих умов можна виявити вільно виражену волю народу та забезпечити її здійснення.

Резюмуючи сказане, слід відзначити, що інститут виборів за демократичного режиму має розвинену та стабільну законодавчу основу. Найважливіші положення виборчого права знаходять свій відбиток у Конституції держави. У низці зарубіжних країн нагальною проблемою є кодифікація різнорівневих та неузгоджених між собою джерел права, що регламентують вибори та виборчий процес. В організації та проведенні виборів, визначенні їх результатів дедалі більшого значення набувають унікальні норми – міжнародні виборчі стандарти.

Бібліографічний список

- Гудзь, Л. В. та Гудзь, Т. І., 2020. Принцип загального виборчого права: міжнародні стандарти та перспективи законодавчої реалізації в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*, 30, с. 30–39.
- Ключковський, Ю. Б., 2018. *Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія*. Київ: Ваіте.
- Нестерович, В. Ф., 2018. Виборче право як підгалузь конституційного права України. *Право і суспільство*, 3, с. 44–49.
- Серьогіна, С., 2007. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *Вісник Центральної виборчої комісії*, 1(7), с. 38–44.
- Стешенко, Т. В. та Стешенко, Л. С., 2015. Міжнародні виборчі стандарти, їх реалізація у виборчому законодавстві України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 29, с. 32–42.

References

- Hudz, L. V. and Hudz, T. I., 2020. Pryntsyp zahalnoho vyborchoho prava: mizhнародni standarty ta perspektyvy zakonodavchoi realizatsii v Ukraini [Legal regulation and implementation of electronic voting: international experience and implementation in

- Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pravo*, 30, s. 30–39 (in Ukrainian).
- Kliuchkovskiy, Yu. B., 2018. *Pryntsypy vyborchoho prava: doktrynalne rozuminnia, stan ta perspektyvy zakonodavchoi realizatsii v Ukraini: monohrafiia [Principles of electoral law: doctrinal understanding, status and prospects of legislative implementation in Ukraine: monograph]*. Kyiv: Vaite (in Ukrainian).
- Nesterovych, V. F., 2018. *Vyborche pravo yak pidhaluz konstytutsiinoho prava Ukrainy [Electoral law as a sub-branch of the constitutional law of Ukraine]*. *Pravo i suspilstvo*, 3, s. 44–49 (in Ukrainian).
- Seryogina, S., 2007. *Yevropeiski standarty vyboriv i vyborche zakonodavstvo Ukrainy [European election standards and election legislation of Ukraine]*. *Bulletin of the Central Election Commission*, 1(7), p. 38–44 (in Ukrainian).
- Steshenko, T. V. ta Steshenko, L. S., 2015. *Mizhnarodni vyborchi standarty, yikh realizatsiia u vyborchomu zakonodavstvi Ukrainy [International election standards, their implementation in the election legislation of Ukraine]*. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, 29, s. 32–42 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 01.09.2021

Y. V. Kamardina

UNDERSTANDING, THAT JEREL'S SYSTEM OF INTERNATIONAL STANDARDS OF FREE LAW

In the article, a comprehensive theoretical and legal analysis of the system of choice law was carried out. On this day, an expansion of the number of meals is being marked, which are regulated by international law in the rest of the world. The sphere of regulation of selected legal laws, which was more importantly advanced to the internal-state norms of law, on this day, they are expected to be regulated in accordance with international standards, in order to understand the fundamental nature of international legal regulation, the principles of legal regulation are introduced into the sphere of legal regulation.

At the article, the characteristics of international selected standards are given. Based on the analysis of international electoral norms, the role of international electoral standards in the electoral law of foreign countries is considered. It has been established that in all international legal acts, clear rules have been formulated, it is possible to choose alternative, honest, non-falsified ones, and only for these minds, you can freely express the will of the people and ensure the safety of their lives.

Doslidzhennya of the legwestern foundations of the system of vocated law, Freedom Svomadyan showed, the bilshi of the powers systematically brought the standard to their lawsuits, by vicious, the Dorimannu is the right of the people of the people of the people, the rosnety of the democratic venerates, the percentage of the people The principles of the norms of the sub -people's right to the basics of national constitutes of the right to act, the metaim of the skin of the skin of the reservation, the same of the subtitudes, ix spilnym democratic nadbannyami.

Analiz the basic lawy jerels of pognins, the regime -nuclear high -ended standard, allowing the vitnovka vitnovki, the Miracity Standards - the zobov's senior soverey yak formally nadi of their regions of the law of the right to the same freedom of the shallow, alternatives,

and alternatives, and alternatives, and the guarantor by its internal legislation for its implementation.

It has been reported that the Institute for Elections for a Democratic Regime can be blamed on that stable legislative basis. The most important provisions of the choice of the right to know their own approval from the Constitution of the state. In the lower countries abroad, the nagal problem is the codification of riznorivnevih and inconveniences among themselves dzherel rights that regulate the selection and selection process. In the organization of the conducted elections, which are determined by their results, the deedal of greater significance is filled with unique norms - international selection standards.

Key words: *choice of law, principles of choice of law, genel of choice of law, system of genel of choice of law, choice of legislation, global principles and norms of international law, international standards, normative legal acts.*

УДК 343.352

Ю. В. Камардіна
А. С. Філіпенко

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

На теперішній час проблема подолання корупції гостро стоїть перед усіма органами публічної влади, але її існування в органах місцевого самоврядування має небезпечні наслідки, адже корупційні прояви в діяльності зазначених органів підривають довіру суспільства до публічної влади. Посадові особи органів місцевого самоврядування є найбільш наближеними до населення, тому їх бездоганна робота є суттєвим проявом соціально розвиненої демократичної держави.

У статті розглянуто основні причини корупції в органах місцевого самоврядування, найчастіш зустрічаємі види зловживань владними повноваженнями, визначено складові елементи адміністративно-правового механізму та надана характеристика заходів запобігання корупції в органах місцевого самоврядування.

Протидія корупції в органах місцевого самоврядування потребує системного підходу та застосування комплексу науково обґрунтованих заходів, у процесі реалізації яких одним із головних напрямів діяльності, на наш погляд, має бути проведення активної роботи щодо визначення, пропагування та впровадження в практику морально-етичних принципів функціонування публічної служби як інституту надання управлінських послуг громадянам та юридичним особам.

Ключові слова: *корупція, місцеве самоврядування, корупційні правопорушення, адміністративно-правовий механізм запобігання корупції.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-24-30

Україна стикається з багатьма внутрішніми та зовнішніми загрозами на шляху глобальної демократичної трансформації, а однією з внутрішніх проблем на шляху реформування суспільства є корупція. Вважається, що корупція підриває моральні основи суспільства та підриває престиж і авторитет влади на всіх рівнях. Відбувається процес поєднання «не чистих на руку» держслужбовців із тіньовими кримінальними колами, існує реальна загроза створення псевдо-громадянських зв'язків.

На жаль, можна побачити, що корупція в соціально-економічній, культурній, політичній та інших сферах життя України наближається до критичних показників. Корупція сьогодні дуже суттєво впливає на адміністративне та соціальне середовище державних службовців, корпоративну культуру їх державної служби. Незважаючи на реформи, рівень корупції в місцевих органах влади залишається високим.

Статистично найбільша кількість корупційних зловживань і правопорушень відбувається на рівні органів місцевого самоврядування (далі – ОМС), оскільки на цьому рівні надається найбільша кількість адміністративних послуг та відбуваються найбільші взаємодії між громадянами та органами влади та їх посадовими особами – потенційно підданими корупційним діям.

Прийняття нових нормативно-правових актів визначило засоби та інструменти запобігання корупції та пов'язаним з корупцією правопорушенням, але не повною мірою врегулювало питання їх застосування на практиці, що потребує розробки чітких алгоритмів для всіх уповноважених осіб у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі питанням запобігання корупції в органах місцевого самоврядування приділяється досить багато уваги. Серед таких науковців-адміністративістів, які займалися розробкою цього питання можна виокремити: С. Г. Братель, О. Ю. Бусол, І. В. Валюшко, О. М. Джужа, З. А. Загинею, А. В. Іщенко, О. В. Копан, М. І. Мельник, О. В. Нестеренко, С. А. Подоляка, О. В. Ткаченко, М. І. Хавронюк, С. О. Шатрава та ін. У працях перерахованих правознавців наводяться різні визначення корупції, причини її виникнення та розвитку у сфері місцевого самоврядування, надаються рекомендації щодо протидії корупції в органах місцевого самоврядування та інших органах публічної влади з метою подальшого підвищення якості та ефективності діяльності посадових осіб місцевого самоврядування.

Досягнення вказаних вчених, безумовно, не вичерпують весь масив досліджень, які вже існують у напрямі вивчення такого явища як корупція. Крім того, запропоновані шляхи та запобіжні заходи корупційної поведінки в органах місцевого самоврядування у працях названих авторів продовжують залишатися актуальними та значущими в умовах сучасної протидії корупції. Тим не менш, враховуючи факт перетворення корупції на глобальну проблему, важливість акцентування уваги на даному питанні найближчими роками не знизиться, що лише підкреслює значущість проведеного дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичних положень, міжнародного та вітчизняного правового матеріалу, розкрити сутність корупції та визначити її причини, виявити проблеми попередження корупції у сфері місцевого самоврядування та сформулювати правові шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Корупція поширена у всіх сферах життя, що деформує суспільні відносини, починаючи з порушення службових обов'язків і нормального порядку суспільних відносин, а потім порушуючи інші суспільні відносини. Головна відмінність органів місцевого самоврядування полягає в тому, що вони є найближчими до територіальних громад, вирішують більшість місцевих проблем, діють у рамках закону, відповідно до своїх обов'язків і слугують інтересам народу.

Експерти ООН зазначили, що децентралізація після краху старої системи спровокувала корупцію в місцевому самоврядуванні по всій Східній Європі. Тому боротьба з корупцією повинна починатися на місцевому рівні, як це робиться в таких країнах, як Болгарія, Польща, Сербія, де можна побачити «чисті» муніципалітети та місцеві відділення неурядових організацій. Це і є поява прямої боротьби проти корупції. Місцева адміністрація більше реагує на волевиявлення людей, ніж на певні прояви влади національного та регіонального рівня, що ще більше посилює аргументи для боротьби з корупцією на місцевому рівні. Місцеві жителі можуть судити про роботу органів місцевого самоврядування відповідно до якості послуг, які вони отримують. Ось чому так важливо для місцевого самоврядування створення функціонально цілісної системи, в якій підтримується високий рівень інтегрованості, чесності і гордості на всіх рівнях зазначеної влади, приватних інститутів (бізнес-структури) та інститутів громадянського суспільства. Ці три типи інститутів повинні працювати разом у коаліції, щоб боротися проти корупції і домагатися більшої цілісності та прозорості у наданні послуг на місцевому рівні. Працювати разом легше на місцевому рівні, де кількість і різноманітність гравців менша, ніж на національному рівні» (Організація економічного співробітництва і розвитку, 2020).

Основними причинами та умовами поширення корупції в органах місцевого самоврядування можна назвати такі:

1) політичні, пов'язані із надмірними повноваженнями посадових осіб органів місцевого самоврядування, закритістю системи управління, недосконалістю

антикорупційної політики, а також безініціативністю та дієвістю громадських організацій;

2) економічні, які проявляються у зловживанні державними ресурсами для особистої вигоди та непрозорості багатьох економічних процесів. Вони зумовлені невідповідністю заробітної плати потребам життя, а чиновники намагаються поповнити свої статки з інших джерел;

3) соціально-психологічні, які проявляються в низькому ентузіазмі громадськості, егоїзмі державних службовців, аномальній професійній етичності в поведінці окремих керівників, що виявляється в поблажливому ставленні до фактів корупції;

4) правові, що ґрунтуються на недосконалості антикорупційного законодавства та наявності законодавчих прогалин, у яких зацікавлені посадові особи ОМС, які мають можливість «обійти» закон;

5) організаційно-управлінські, які проявляються у неналежному поліцейському контролі діяльності посадовців, так званому «кумівстві» та відсутності механізмів запобігання проникненню лідерів та учасників злочинних угруповань до органів влади.

Окрім традиційного зловживання владою, фальсифікації посадових обов'язків, отримання неправомірної вигоди у місцевих органах, набувають поширення протекції друзів, знайомих і родичів, отримання незаконної плати за надані бюджетні замовлення на господарську роботу, отримання неправомірної вигоди за надання додаткової інформації в процесі проведення тендерних процедур.

Корупція на місцевому рівні виникає при безпосередній взаємодії громадян і посадових осіб місцевого самоврядування. Корупцію заохочують приватні особи та підприємці шляхом підкупу чиновників для отримання особистих привілеїв та конкурентних переваг. Як правило, це рішення про надання прав власності на землю чи ділянку в оренду, питання щодо зміни форми власності, надання дозволів на будівництво та розміщення тимчасових об'єктів торгівлі чи обслуговування. Враховуючи те, що місцева корупція характеризується повним задоволенням залучених сторін, фактично всі сторони отримують вигоду від порушення. Скарг зазвичай не буває, тому що корупційні дії є специфічними та недоступними для розуміння громадськості (Шеремет, 2017, с. 184).

Корупція, як системна проблема, вимагає відповідного системного інструментарію та комплексного механізму боротьби з нею, що передбачає спільні скоординовані системні дії представників шести суспільних інститутів – державної виконавчої влади; органів місцевого самоврядування; силових органів включно з судами; бізнесу; громадянського суспільства та засобів масової інформації. Спільна антикорупційна політика цих суб'єктів повинна поєднувати стратегії інформування громадськості, запобігання та невідвотної відплати.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено перелік відповідних повноважень органів місцевого самоврядування, відповідно до яких вони діють самостійно та несуть певну відповідальність за свої дії чи бездіяльність. Кожен суб'єкт місцевого самоврядування, в разі вчинення певного правопорушення може бути притягнутий до конституційно-правової, кримінальної, цивільно-правової, адміністративної або дисциплінарної відповідальності (Закон України про місцеве самоврядування в Україні, 1997, ст. 76).

Згідно з Кодексом про адміністративні правопорушення посадові особи будуть притягнуті до адміністративної відповідальності, якщо вони не дотримуються встановлених правил щодо охорони адміністративного порядку, державного і громадського порядку, навколишнього середовища, здоров'я населення та інших правил, контроль за дотриманням яких є частиною їх службових обов'язків (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984, ст. 14).

Особливою формою реалізації місцевою владою правових механізмів запобігання корупції є нормативно-правові акти, доповнені нормами муніципального права.

Реалізація постанов та розпоряджень про заходи щодо запобігання корупції, у тому числі необхідні на рівні органів місцевого самоврядування для забезпечення відповідних публічно-правових інститутів як загальної, так і спеціальної компетенції, а також інститутів громадянського суспільства, які в свою чергу покликані забезпечувати формування та реалізацію нормативних і програмних положень, безпосередня реалізація антикорупційних заходів.

Відзначимо, що низький рівень взаємодії публічної влади і інститутів громадянського суспільства викликають недостатню ефективність у цій сфері. Адже у випадках невиконання державними органами своїх антикорупційних чи інших суміжних функцій, або порушення відповідного законодавства, інститути громадянського суспільства мають бути дієвою силою в активній боротьбі з правопорушеннями.

Проблема корупції на місцевому рівні є дуже гострою, і місцева влада займає одне з найважливіших місць у реалізації заходів із запобігання корупції через наближеність до населення. Органи місцевої влади, в силу своїх властивих особливостей, повинні в кожному конкретному випадку здійснювати юридично значимі дії серед громадськості (ініціативної групи), щоб мати необхідну правову форму для антикорупційних ініціатив (наприклад, організація зборів, направлення скарг до компетентних органів тощо).

Слід підкреслити, що деякі органи місцевого самоврядування діють у прямо протилежному напрямку окремим державним повноваженням – як частина корумпованої системи публічної влади чи навіть як основа організованих злочинних угруповань. У сучасну епоху найнебезпечнішим симбіозом організованих злочинних угруповань на рівні територіальних утворень є корупційні мережі – континуум кримінальних елементів, правоохоронних органів і корумпованих представників місцевої влади, починаючи з голови територіального утворення.

Тому розвиток ситуації потребує як єдиного (уніфікованого) провадження заходів із запобігання корупції в масштабах країни, так і необхідності звернення пильної уваги на конкретну ситуацію місцевої антикорупційної діяльності.

З огляду на певні досягнення у цій сфері (прийняття цільових програм, формалізація проекту розгляду муніципальних нормативно-правових актів тощо) можна спрямувати уповноважені органи місцевого самоврядування на здійснення наступних організаційних та нормотворчих заходів:

- оптимізація та прийняття нових нормативних актів щодо запобігання корупції в територіальних органах державної влади, особливо на службі в органах місцевого самоврядування;

- організація та ефективне здійснення заходів щодо забезпечення дотримання законодавства щодо запобігання корупції органами громадського та парламентського контролю на місцевому рівні;

- затвердження та реалізація регіональних антикорупційних програм на місцевому рівні;

- інформатизація процесу розміщення та забезпечення прямого доступу до інформації про посадових осіб та членів їх сімей у порядку, встановленому законодавством та конкретизованому у муніципально-правових актах;

- підвищення ефективності функціонування системи контролю доходів конкретних посадових осіб;

- удосконалення організації діяльності органів місцевого самоврядування та здійснення державно-управлінських функцій, а також регулювання та правового нагляду

за конкретними процесами (наприклад, у частині виявлення структурних підрозділів та посадових осіб, схильних до корупційного ризику);

- оптимізація кадрової політики на місцевому рівні;
- підвищення рівня поінформованості населення територіальної громади про діяльність органів місцевого самоврядування та заходів антикорупційного впливу (наприклад, у частині антикорупційної роз'яснювальної та правової освіти);
- удосконалення механізму розпорядження комунальним майном та бюджетними коштами.

Слід зазначити, що проблеми з корупцією мають не лише самі місцеві органи влади, а й підконтрольні їм підприємства та установи. Саме тут громадяни найчастіше стикаються з багатьма штучно створеними формальними бар'єрами, тому легше сплатити необхідні послуги, ніж боротися за справедливість (Гвоздецький, 2012, с. 140).

Така корупція називається побутовою корупцією, і вона супроводжує влаштування дітей у дитячі садки чи школи, оформлення права власності на землю, реєстрацію постійного місця проживання, отримання різноманітних пільг тощо. Вона спотворює правову і соціальну природу (сутність) місцевого самоврядування, в результаті чого громадяни фактично потрапляють у залежність від муніципальних чиновників і працівників установ і організацій при органах місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим існує потреба у покращенні нормативно-правового забезпечення надання державних/адміністративних послуг та оптимізації взаємодії між тими, хто їх обслуговує, і тими, кого обслуговують. Необхідна послідовна та системна інформатизація цієї сфери та мінімізація корупційних умов у безпосередньому контакті між муніципальними чиновниками та громадянами.

Ефективним є створення спільних державно-муніципальних інституцій, які будуть сприяти зменшенню проявів корупції, в тому числі у сфері побутової корупції. Так, для подолання цієї проблеми слід відзначити саме створення багатофункціональних центрів надання державних і муніципальних послуг, розширення безконтактних адміністративних послуг, які виключають безпосередній контакт заявника з посадовими особами, що мають повноваження або приймають рішення.

Найбільш перспективними напрямками антикорупційної діяльності інститутів громадянського суспільства можна вважати:

- виховувати нетерпимість до корупційних дій у суспільстві, в тому числі передвиборної агітації;
- антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проектів;
- здійснення громадського антикорупційного контролю за діяльністю органів державної влади, у тому числі ініціювання нормативних пропозицій щодо цієї функції;
- взаємодія з органами державної влади з питань запобігання корупції;
- одноосібність державних органів у здійсненні окремих повноважень, що передаються в установленому законом порядку;
- провести незалежне соціологічне дослідження для визначення та оцінки масштабів корупції в Україні та ефективності антикорупційних заходів.

Запобіжні заходи корупції в органах місцевого самоврядування полягають у розробці та здійсненні різнобічних та послідовних дій держави та суспільства щодо усунення детермінантів, які породжують корупцію та сприяють виникненню цього явища у різних сферах життя. Попередження корупції у органах влади передбачає:

- коригування ходу економічних реформ, посилення їх соціальної спрямованості;
- перехід до реальних та реалізованих бюджетів;
- забезпечення чіткої правової регламентації діяльності органів державної влади, законності та гласності такої діяльності, державного та громадського контролю над нею;

– підвищення морального та культурного рівня населення;
– залучення інститутів громадянського суспільства до протидії корупції з метою виховання правової та громадянської свідомості, отримання навичок антикорупційної поведінки.

Для вдосконалення заходів профілактики та попередження корупції в органах місцевого самоврядування запропоновано такі шляхи та напрямки:

а) відмовитися від пошуку універсального чи єдино вірного визначення корупції як масштабного явища, що виходить далеко за межі науки юриспруденції;

б) запровадити заходи персональної відповідальності керівників виконавчих органів місцевого самоврядування за невиконання чи неналежне виконання основних напрямів у сфері протидії корупції;

в) розробити ефективні механізми реальної юридичної відповідальності за незаконне збагачення, тобто за наявність активів та власності, походження яких посадова особа не може розумним чином обґрунтувати.

Висновки. Незважаючи на те, що корупцію в органах місцевого самоврядування неможливо повністю викоринити як явище відразу, цілком можливо зменшити її обсяги, обмежити вплив корупції на соціально-економічні, політичні та інші процеси у суспільстві. Корупція в органах місцевого самоврядування, її руйнівний вплив можуть бути значно зменшені та поставлені під надійний суспільний та державний контроль. Політика держави у цій сфері має бути спрямована на недопущення корупції в органах місцевого самоврядування. Водночас обсяги корупції в органах місцевого самоврядування залежать від характеру законів, що приймаються: чим більше органи місцевого самоврядування наділяються різними повноваженнями, розподільчими та дозвільними функціями, тим більше можливостей для зловживання з боку місцевої влади. У цьому аспекті дуже важливим є запобігання монополізації владних повноважень будь-якої однієї владної структури або однією людиною.

Протидія корупції – це одне з основних політико-правових завдань, що набуло в останні роки глобального значення для багатьох країн світу. Це є актуальним й для України. Досі ні у вітчизняному законодавстві, ні в працях науковців-юристів немає єдності думок про те, що слід розуміти під корупцією як соціально-правовим явищем. Наразі корупційна поведінка не обмежується лише неправомірною вигодою, явище корупції значно більше, глибоке та ґрунтовне.

Виходячи з конституційної самостійності системи місцевого самоврядування, що входить до її компетенції, логічно випливає, що органи місцевого самоврядування здійснюють самостійну місцеву антикорупційну політику. При цьому найефективніше створювати Антикорупційні ради на місцевому рівні та використовувати їх інструменти для розробки відповідних антикорупційних стратегій для районів (міст, територіальних громад). До роботи Антикорупційних рад повинні бути залучені громадські організації, журналісти-розслідувачі, викривачі корупції, адже саме інститут громадянського контролю влади виступає дієвою основою протидії корупції.

Бібліографічний список

- Гвоздецький, В. Д., 2012. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище. *Актуальні проблеми держави і права*, 63, с. 139–145. Одеса: НУ «Одеська юридична академія».
- Закон України про місцеве самоврядування в Україні № 280/97-ВР, 1997. *Відомості Верховної Ради України*, 24. ст. 170.

- Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-X, 1984. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*, додаток до № 51, ст. 1122.
- Организация экономического сотрудничества и развития, 2020. Реформы в сфере борьбы с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии. Достижения и проблемы, 2016–2019 гг. [онлайн]. Доступно: <<https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-Anti-Corruption-Reforms-Eastern-Europe-Central-Asia-2016-2019-RUS.pdf>> (дата обращения: 01.11.2021)
- Шеремет, О. С. 2017. Корупція в органах місцевого самоврядування та її запобігання в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 1(8), с. 182–192.

References

- Gvozdetskyi, V. D., 2012. Korupcia iak socialne, psihologichne I moralne iavishe [Corruption as a social, psychological and moral phenomenon]. *Actual problems of the state and law*, 63, p. 139–145. Odesa: NU "Odesa Law Academy". (in Ukrainian)
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia № 8073-X [Code of Ukraine pro administratyvni pravoporushennia No. 8073-X], 1984. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR (VVR)*, dodatok do № 51, st. 1122. (in Ukrainian).
- Organizatsiya ekonomicheskogo sotrudnichestva i razvitiya, 2020. Reformy v sfere borby s korruptsией v stranakh Vostochnoy Yevropy i Tsentralnoy Azii. Dostizheniya i problemy, 2016–2019 gg. [Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and challenges, 2016-2019] [online]. Available at : <<https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-Anti-Corruption-Reforms-Eastern-Europe-Central-Asia-2016-2019-RUS.pdf>> (Accessed 01.11.2021) (in Russian).
- Sheremet, O. S., 2017. Korupcia v organah missevogo samovriaduvannia ta zapobigannia v Ukraine [Corruption in local self-government bodies and its prevention in Ukraine]. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1(8), s. 182–192. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini № 280/97-VR [Law of Ukraine on local self-government in Ukraine № 280/97-VR], 1997. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24. st. 170. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2021

Y. V. Kamardina
A. S. Filipenko

SOME ISSUES OF PREVENTING CORRUPTION IN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

Today, the problem of overcoming corruption is acute for all public authorities, but its existence in local self-government bodies has dangerous consequences, because corruption manifestations in the activities of the police undermine public confidence in public authorities, which are the closest to the population.

The article considers the main causes of corruption in local self-government bodies, the most common types of abuse of power, defines the components of the administrative and legal mechanism and provides a description of measures to prevent corruption in local self-government bodies.

Combating corruption in local self-government bodies requires a systematic approach and the application of a set of scientifically based measures, in the process of implementation of which one of the main areas of activity, in our opinion, should be active work to identify, promote and implement in practice the moral and ethical principles of the functioning of the public service as an institution for providing management services to citizens and legal entities.

Keywords: *corruption, local self-government, corruption offenses, administrative and legal mechanism for preventing corruption.*

УДК 342.951:351.84

Л. М. Князькова

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОБЧИСЛЕННЯ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРЕРАХУНКУ ПЕНСІЙ ПРАВООХОРОНЦЯМ

У статті досліджено проблеми обчислення грошового забезпечення для призначення та перерахунку пенсій працівникам органів внутрішніх справ. Розглянуто загальні риси та відмінності таких категорій як заробітна плата та грошове забезпечення. Виокремлено особливості грошового забезпечення такі як: грошове забезпечення виплачується окремій категорії працівників – військовослужбовцям, рядовому і начальницькому складу органів внутрішніх справ та ін.; до його складу, крім посадових окладів і додаткових виплат, входять оклади за спеціальні звання; розмір грошового забезпечення більшою мірою визначається законодавством, а розмір заробітної плати – угодою сторін і результатами роботи підприємства; грошове забезпечення виплачується з державного бюджету, а заробітна плата – з коштів, зароблених трудовим колективом, а в деяких випадках – за рахунок державних коштів.

Визначено грошове забезпечення як гарантовану винагороду, що виплачується особам рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ із державного бюджету за виконання службової діяльності, обумовленої трудовим договором і законодавством, за особистий внесок працівника і вплив його праці на досягнення загальних результатів діяльності органів внутрішніх справ.

Завдяки аналізу теоретичних положень, чинного законодавства та окремих позицій судової практики з'ясовано проблемні питання обчислення грошового забезпечення для призначення та перерахунку пенсій працівникам органів внутрішніх справ. Акцентовано увагу на тому, що виключно Верховна Рада України шляхом прийняття законів визначає види грошового забезпечення для обчислення та перерахунку пенсій військовослужбовців та особам, які мають право на пенсію за законом, а Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення права осіб на пенсійне забезпечення, керуючись Конституцією та законами України.

Запропоновано зміни до нормативних актів, що регулюють порядок обчислення грошового забезпечення для призначення та перерахунку пенсій. Звернута увага на те, що законодавство щодо обчислення грошового забезпечення та відповідно розміру пенсій працівникам органів внутрішніх справ потребує оновлення. Обґрунтовано необхідність впорядкування нормативних актів, що регулюють пенсійне забезпечення працівників органів внутрішніх справ. Запропоновано скасувати застарілі нормативні акти, які регулюють порядок перерахунку призначених пенсій працівникам органів внутрішніх справ, що містять спірні положення, та мають колізії, а саме не відповідають Конституції України та реаліям сьогодення.

Ключові слова: грошове забезпечення, працівники органів внутрішніх справ, обчислення пенсії, перерахунок пенсії, максимальний розмір пенсії.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-31-39

Постановка проблеми та її актуальність. Приєднання України до міжнародних конвенцій, урахування міжнародної судової практики є одними із умов забезпечення стабільності та розвитку прав людини і застосування усталених міжнародних стандартів

в сфері прав людини та громадянина, в тому числі і права на належний рівень пенсійного забезпечення.

Сьогодні, у період військової агресії Росії проти України важливим питанням є пенсійне забезпечення військових та правоохоронців, а саме – грошового забезпечення, яке враховується при обчисленні пенсії. Грошове забезпечення правоохоронців єпоказником, особливості вияву якого мають суттєвий вплив на формування розуміння України як соціальної та правової держави, а також на рівень національної безпеки держави. Саме тому цілком закономірне те, що питання обчислення грошового забезпечення підлягає детальному аналізу, а його підрахунок для призначення пенсії зачіпає численну частину пенсіонерів, колишніх правоохоронців, які добросовісно служили і захищали правопорядок та стабільність в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання грошового забезпечення поліцейських, працівників органів внутрішніх справ, а також інших категорій працівників правоохоронних органів слугували предметом вивчення в наукових працях таких учених, як: С. М. Бортник (Бортник, 2018а); В. І. Бондар (Бондар, 2020); Л. Л. Денісова (Денісова, 2017); Д. О. Марусевич (Марусевич, 2021); Масалова Т. А. (Масалова, 2021). та ін. Але питання обчислення грошового забезпечення, яке враховується для призначення та перерахунку пенсій залишилися поза увагою вчених.

Враховуючи зазначене, **мета** роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад, законодавства та судової практики виявити прогалини у цій сфері і запропонувати зміни до законодавства з урахуванням Європейських цінностей. Відповідно до поставленої мети пропонується вирішити такі завдання

- визначити поняття грошового забезпечення та виділити його специфічні особливості;
- проаналізувати загальні риси та відмінності між поняттями «заробітна плата» та «грошове забезпечення»;
- визначити види грошового забезпечення, які враховуються для призначення пенсії;
- висвітлити практику перерахунку пенсій колишнім працівникам міліції у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення поліцейських в Україні;
- запропонувати внесення змін до законодавства щодо грошового забезпечення працівників правоохоронних органів з урахуванням реформування законодавства України на шляху Європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Основа поняття заробітної плати працівників впливає з конституційної гарантії одержання винагороди за працю як засобу, за допомогою якого громадянину забезпечується фактичне користування правами і свободами, а також виконання покладених обов'язків.

Заробітна плата як правова категорія – це оплата праці, виконуваної на підставі укладеного трудового договору, яку повинен здійснити роботодавець.

З економічної точки зору, це ціна праці, що встановлюється як конкурентна рівновага попиту та пропозиції по різних категоріях працівників, видах робіт, за наявністю чи відсутністю профспілок.

Заробітна плата відповідно до Конвенції Міжнародної Організації Праці № 95 «Про захист заробітної плати» (Міжнародна організація праці, 1949) – це грошова винагорода, яку роботодавець зобов'язаний сплачувати працівнику за працю у встановленому сторонами трудового договору в розмірі, в межах, обумовлених законодавством, колективною угодою та трудовим договором.

З аналізу норм чинного законодавства слідує, що категорія «грошове забезпечення» в більшості випадків уживається по відношенню до військовослужбовців і працівників

правоохоронних органів. Вчені-правознавці не мають єдиної позиції відносно співвідношення вказаних категорій. Так, наприклад, С. М. Бортник наголошує на тому, що грошове забезпечення принципово відрізняється від заробітної плати робочих і службовців. Воно побудоване з урахуванням вимог економічного закону розподілу за працею (Бортник, 2018а, с.124).

Не можемо погодитись з думкою О. Ю. Кісіль про те, що категорії «грошове забезпечення» та «оплата праці» або «заробітна плата» майже не відрізняються (Кісіль, 2017, с. 31).

На наш погляд, порівнюючи поняття заробітної плати і грошового забезпечення, можна виділити загальні ознаки, що їх характеризують та відмінності. По-перше це винагорода за працю. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу (Закон України про оплату праці, 1995). Сутність грошового забезпечення поліцейських у науково-правових колах визначають як джерело задоволення матеріальних, моральних, інтелектуальних і духовних потреб поліцейських, а також засіб стимулювання їх праці (Безпалова та ін., 2016, с. 327). По-друге і заробітна плата і грошове забезпечення це оплата відповідно до особистого трудового внеску та якості праці. Досліджуючи особливості правового регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки, М. О. Дей наголошує на тому, що правова організація оплати праці покликана повніше врахувати особистий внесок кожного працівника відповідно до кількості й якості праці, що затрачується (Дей, 2005, с. 90). По-третє, оплата праці та служби здійснюється на раніше визначених умовах і не нижче встановленого державою мінімуму. Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється законодавством. По-четверте, оплата праці і служби носить гарантований характер.

Разом з тим, на нашу думку, поняття грошового забезпечення дещо відрізняється від поняття заробітної плати.

По-перше, грошове забезпечення виплачується окремій категорії працівників – військовослужбовцям, рядовому і начальницькому складу органів внутрішніх справ та ін.

По-друге, до його складу, крім посадових окладів і додаткових виплат, входять оклади за спеціальні звання.

По-третє, розмір грошового забезпечення більшою мірою визначається законодавством, а розмір заробітної плати – угодою сторін і результатами роботи підприємства.

По-четверте, грошове забезпечення виплачується з державного бюджету, а заробітна плата – з коштів, зароблених трудовим колективом, а в деяких випадках – за рахунок державних коштів.

Що стосується грошового забезпечення, то його можна визначити як гарантовану винагороду, що виплачується особам рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ із державного бюджету за виконання службової діяльності, обумовленої трудовим договором і законодавством, за особистий внесок працівника і вплив його праці на досягнення загальних результатів діяльності органів внутрішніх справ.

М. М. Клемпарський зауважує, що грошове забезпечення за своєю структурою та характером є певною компенсацією особі за перебування в особливих умовах проходження служби, особливо військової (Клемпарський, 2014, с. 138). На нашу думку, компенсаційний характер не може бути закладено в якості критерію відмінності грошового забезпечення працівників правоохоронних органів від заробітної плати, оскільки остання, в передбачених чинним національним законодавством випадках, також може мати такий характер.

Поняття заробітної плати закріплено в статті 94 Кодексу законів про працю України. Що стосується поняття грошового забезпечення працівників органів внутрішніх справ, то його визначення в законодавстві відсутнє. Однак стаття 94 Закону України «Про національну поліцію» (Закон про Національну поліцію, 2015) передбачає, що поліцейські отримують грошове забезпечення, розмір якого визначається залежно від посади, спеціального звання, строку служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наявності наукового ступеня або вченого звання (Масалова, 2021). Як зазначають у науково-правових колах, з огляду на специфіку проходження служби поліцейськими, грошове забезпечення поліцейських диференціюється залежно від їх службово-правового становища, часу перебування на службі, кваліфікації, особливостей виконання покладених обов'язків та умов проходження служби й ґрунтується на встановлених державою нормативах із застосуванням різних методик (Безпалова та ін, 2016, с. 327). Отже, як слідує з аналізу наведених положень, основною відмінністю заробітної плати від грошового забезпечення є, по-перше, суб'єкти, по відношенню до яких застосовуються дані категорії, а по-друге – їх різна структура. Також, говорячи про грошове забезпечення працівників правоохоронних органів, слід відзначити, що порядок обчислення і умови виплати врегульовані підзаконними актами. А що стосується премій, то вони встановлюються керівником органів внутрішніх справ. Причому дуже часто такі рішення базуються на суб'єктивному підході керівника до підлеглого. В органах внутрішніх справ відсутні прозорі нормативні акти щодо преміювання. На наш погляд, таке становище не відповідає об'єктивному внеску працівника у діяльність органу. З одного боку слід погодитися з вченими, які вважають, що підзаконний рівень нормативної регламентації відповідної сфери суспільних відносин дозволяє оперативно визначити компетенцію різних органів управління, врегулювати права й обов'язки відповідної особи (Пчелін, 2011, с. 18). Однак, з іншої сторони, підзаконні нормативно-правові акти у правовій державі не можуть регулювати питання, які згідно Конституції віднесені до таких, які повинні бути врегульовані тільки законами України. Тому як зауважує Бортник С. М. зміні підлягає ст. 94 Закону України «Про Національну поліцію», в якій мають бути закріплені положення щодо конкретних складників грошового забезпечення поліцейських, а також розмірів усіх виплат і надбавок (Бортник, 2018b, с. 136–137).

Важливе значення при визначенні розміру пенсії має середньомісячний заробіток (грошове забезпечення), що береться за основу при обчисленні пенсії.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців та працівників органів внутрішніх справ регулюється Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року №2262-ХІІ» (Закон України про пенсійне забезпечення, 1992) з урахуванням особливостей умов праці, характеру, складності і значущості виконуваної роботи, ступеня відповідальності, певних обмежень конституційних прав і свобод тощо.

Однією з умов пенсійного забезпечення військовослужбовців є визначення видів грошового забезпечення, які враховуються при обчисленні пенсій. Згідно з частиною третьою статті 43 вищезазначеного Закону пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за Законом, та членам їх сімей обчислюються з розміру грошового забезпечення, враховуючи відповідні оклади за посадою, оклади та/чи доплати за військово (спеціальне) звання, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку (доплату) за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії в розмірах, установлених законодавством, зокрема, щомісячних додаткових видів

грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій в розмірах, установлених законодавством.

Закон вказує на єдиний підхід законодавця до визначення видів грошового забезпечення військовослужбовців та осіб, які мають право на пенсію за вищезазначеним законом, які враховуються як при призначенні пенсій, так і при перерахунку раніше призначених пенсій.

Конституційний Суд України наголошує, що виключно Верховна Рада України шляхом прийняття законів визначає види грошового забезпечення для обчислення та перерахунку пенсій військовослужбовців та осіб, які мають право на пенсію за законом, а Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення права осіб на пенсійне забезпечення, керуючись Конституцією та законами України. Отже, перелік щомісячних додаткових видів грошового забезпечення, введення яких є підставою для перерахунку пенсій зазначених категорій осіб, визначається виключно законами України (Конституційний Суд України, 2015).

Що стосується обчислення пенсії, то сума пенсії за вислугу років поліцейським обчислюються з розміру грошового забезпечення, враховуючи відповідні оклади за посадою, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії в розмірах, установлених законодавством, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року - страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Разом з тим, у Законі визначено, що розмір пенсії за вислугу обчислюється за 20 років – 50 відсотків, а звільненим у відставку за віком або за станом здоров'я – 55 відсотків відповідних сум грошового забезпечення; за кожний рік вислуги понад 20 років – 3 відсотки відповідних сум грошового забезпечення. Поліцейським, які мають страховий стаж 25 років і більше, з яких не менше 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба, служба в органах внутрішніх справ, поліції, Службі судової охорони, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України пенсія обчислюється за страховий стаж 25 років – 50 відсотків і за кожний повний рік стажу понад 25 років – 1 відсоток відповідних сум грошового забезпечення. Граничний розмір пенсії не повинен перевищувати 70 відсотків відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в встановленому законом порядку до категорії 1, – 100 відсотків, до категорії 2, – 95 відсотків (Закон України про пенсійне забезпечення..., 1992). Вважаємо, що встановлення граничного розміру пенсії за вислугу років працівникам правоохоронних органів, у тому числі і працівникам поліції спочатку з 90 до 80 відсотків, а у подальшому з 80 до 70 відсотків грошового забезпечення є порушенням ст. 22 Конституції України. Згідно із зазначеною нормою конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав (Конституційний Суд України, 2015).

Висновки. Виходячи із вищевикладеного, слід відзначити, що грошове забезпеченням працівників органів внутрішніх справ – це гарантована винагорода, що виплачується особам рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ із державного бюджету за виконання службової діяльності, обумовленої трудовим договором і законодавством, за особистий внесок працівника і вплив його праці на досягнення загальних результатів діяльності органів внутрішніх справ.

Крім того, вважаємо, що встановлення граничного розміру пенсії за вислугу років працівникам правоохоронних органів до 70 відсотків грошового забезпечення є порушенням ст.22 Конституції України. Згідно із зазначеною нормою конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав (Конституція України, 1996).

На підставі вивчення нормативних актів, які регламентують діяльність правоохоронних органів та судової практики при вирішенні справ щодо порядку обчислення грошового забезпечення і відповідно – пенсії, *пропонуємо* розробити та прийняти Закон про грошове забезпечення працівників органів внутрішніх справ, в якому закріпити визначення грошового забезпечення, встановивши також основні та додаткові види грошового забезпечення з урахуванням досвіду застосування національного законодавства та міжнародних нормативних актів.

Потребує подальшого дослідження проблеми обчислення грошового забезпечення для призначення пенсій поліцейським, відрядженим до державних органів, установ та організацій.

Бібліографічний список

- Безпалова, О. І. та ін., 2016. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. коментар. В: В. В. Сокурєнко, (ред). Харків.
- Боднар, В. І., 2020. *Правове регулювання проходження служби співробітниками Служби судової охорони*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Харківський національний університет внутрішніх справ.
- Бортник, С. М., 2018b. Проблеми правового регулювання грошового забезпечення поліцейських. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, 48(1), с. 133–137.
- Бортник, С. М., 2018a. *Проблеми правового регулювання трудових прав поліцейських*. Доктор юридичних наук. Дисертація. Харківський національний університет внутрішніх справ.
- Дей, М. О., 2005. *Правове регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки: теоретичний аспект*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Харків.
- Денісова, Л. Л., 2017. *Правове регулювання соціального забезпечення працівників поліції в Україні*. Кандидат юридичних наук. Автореферат. Київ.
- Закон України Про національну поліцію №580-VIII, 2015. Відомості Верховної Ради, 40–41. Ст. 379.
- Закон України про оплату праці № 108/95-ВР, 1995. *Верховна Рада України*. [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 23 грудня 2021).
- Закон України про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб №2262-XII, 1992. *Верховна Рада України*, 29. Ст. 399.
- Кісіль, О. Ю., 2017. До питання грошового забезпечення поліцейських в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*, 1(16), т. 5(1), с. 31–35.
- Клемпарський, М. М., 2014. *Державні службовці як суб'єкти трудового права України*. Доктор юридичних наук. Дисертація. Харків.
- Конституційний Суд України, 2015. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Вадима Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 4-рп/2015. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно:

- <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-15#Text>> (дата звернення 23 грудня 2021).
- Конституція України № 254к/96-ВР, 1996. *Відомості Верховної Ради України*. 30. Ст. 141.
- Марусевич, Д. О., 2021. *Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Київ: Національна академія внутрішніх справ України.
- Масалова, Т. А., 2021. До питання основних засадних ідей грошового забезпечення поліцейських. *Актуальні проблеми держави і права*, 91, с. 128–134.
- Міжнародна організація праці, 1949. Конвенція про захист заробітної плати № 95. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146#Text> (дата звернення 24 грудня 2021).
- Пчелін, В. Б., 2011. *Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ*. Кандидат юридичних наук. Дисертація. Харків.

References

- Bezpalova, O. I. et al., 2016. *Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu»: nauk.-prakt. komentar [Law of Ukraine "On the National Police": science and practice. comment]*. In: Sokurenko, V. V. (red). Kharkiv. (in Ukrainian).
- Bodnar, V. I., 2020. *Pravove rehuliuвання prokhodzhennia sluzhby spivrobotnykamy Sluzhby sudovoi okhorony [Legal regulation of service by employees of the Court Security Service]*. Kandydat yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian).
- Bortnyk, S. M., 2018a. *Problemy pravovoho rehuliuвання trudovykh prav politseiskykh [Problems of legal regulation of labor rights of police officers]*. Doktor yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian).
- Bortnyk, S. M., 2018b. *Problemy pravovoho rehuliuвання hroshovoho zabezpechennia politseiskykh [Problems of legal regulation of the financial support of police officers]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pravo*, 48(1), s. 133–137. (in Ukrainian).
- Dei, M. O., 2005. *Pravove rehuliuвання zasobiv stymuliuвання pratsi v umovakh rynkovoї ekonomiky: teoretychnyi aspekt [Legal regulation of labor incentives in the market economy: theoretical aspect]*. Kandydat yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Kharkiv. (in Ukrainian).
- Denisova, L. L., 2017. *Pravove rehuliuвання sotsialnoho zabezpechennia pratsivnykiv politsii v Ukraini [Legal regulation of social security of police officers in Ukraine]*. Kandydat yurydychnykh nauk. Avtoreferat. Kyiv. (in Ukrainian).
- Kisil, O. Yu., 2017. *Do pytannia hroshovoho zabezpechennia politseiskykh v Ukraini [To the issue of financial support for police officers in Ukraine]*. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 1(16), t. 5(1), s. 31–35. (in Ukrainian).
- Klemparskyi, M. M., 2014. *Derzhavni sluzhbovtsi yak subiekty trudovoho prava Ukrainy [Civil servants as subjects of labor law of Ukraine]*. Doktor yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Kharkiv. (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy № 254к/96-ВР [Constitution of Ukraine No 254к/96-ВР], 1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 30. St. 141. (in Ukrainian).
- Konstytutsiinyi Sud Ukrainy, 2015. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Serdiuka Vadyma Leonidovycha shchodo*

- ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny tretoi statti 63 Zakonu Ukrainy «Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib» № 4-рп/2015 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of citizen Serdyuk Vadym Leonidovych regarding the official interpretation of the provisions of the third part of Article 63 of the Law of Ukraine "On pension provision of persons discharged from military service and certain other persons" No 4-рп/2015]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-15#Text>> (Accessed 24 Desember 2021). (in Ukrainian).
- Marusevych, D. O., 2021. *Administratyvno-pravove rehuliuвання sotsialnoho zakhystu politseiskyykh* [Administrative and legal regulation of social protection of police officers]. Kandydat yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. (in Ukrainian).
- Masalova, T. A., 2021. Do pytannia osnovnykh zasadchykh idei hroshovoho zabezpechennia politseiskyykh [To the issue of the main ambush ideas of the policemen's monetary support]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 91, s. 128–134. (in Ukrainian).
- Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi, 1949. Konventsiiia pro zakhyst zarobitnoi platy № 95 [Wage Protection Convention No. 95]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146#Text> (Accessed 24 Desember 2022). (in Ukrainian).
- Pchelin, V. B., 2011. *Perehliad administratyvnykh aktiv orhaniv vnutrishnikh sprav* [Review of administrative acts of internal affairs bodies]. Kandydat yurydychnykh nauk. Dysertatsiia. Kharkiv. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro natsionalnu politsiiu №580-VIII [Law of Ukraine On the National Police No. 580-VIII], 2015. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 40–41. St. 379. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy pro oplatu pratsi № 108/95-VR [Law of Ukraine on wages No. 108/95-VR], 1995. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [online]. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>> (Accessed 23 Desember 2021). (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib №2262-XII [Law of Ukraine on pension provision of persons released from military service and certain other persons No. 2262-XII], 1992. *Verkhovna Rada Ukrainy*, 29. St. 399. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 24.12.2021.

L. M. Knyazkova

SOME ISSUES OF THE CALCULATION OF FINANCIAL SUPPORT FOR APPOINTMENT AND CALCULATION OF PENSIONS TO LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The article examines the issues of calculating financial support for assignment and transfer of pensions to employees of internal affairs bodies. Common features and differences of such categories as salary and financial support are considered. The following features of monetary support are highlighted: financial support is paid to a separate category of employees - military personnel, rank-and-file and senior staff of internal affairs bodies, etc.; its composition, in addition to official salaries and additional payments, includes salaries for special titles; the amount of monetary support is largely determined by legislation, and the

amount of wages is determined by the agreement of the parties and the results of the work of enterprise; financial support is paid from the state budget, and wages are paid from the funds earned by the labour team, and in some cases - at the expense of state funds.

Financial security is defined as the guaranteed remuneration paid to the rank-and-file staff of the internal affairs bodies from the state budget for performance of official activities stipulated by the employment contract and legislation, for the employee's personal contribution and the impact of his/her work on the achievement of the overall results of the internal affairs bodies.

Due to the analysis of theoretical provisions, current legislation and individual positions of the court practice, the problematic issues of calculating financial support for appointment and transfer of pensions to employees of internal affairs bodies have been clarified. The attention is focused on the fact that only the Verkhovna Rada of Ukraine, through the adoption of laws, determines the types of financial support for calculating and recalculating pensions for military personnel and persons entitled to a pension by law, and the Cabinet of Ministers of Ukraine takes measures to ensure the right of persons for provision of pension, guided by the Constitution and the laws of Ukraine. The amendments to the regulatory acts regulating the procedure for calculating the financial support for appointment and recalculation of pensions are proposed. The attention is drawn to the fact that the legislation on calculation of monetary support and, accordingly, the amount of pensions for employees of internal affairs bodies needs to be updated. The necessity of streamlining the regulatory acts regulating the provision of pension for employees of the internal affairs bodies is substantiated. It is proposed to cancel outdated normative acts that regulate the procedure for recalculating pensions for employees of internal affairs bodies, which contain controversial provisions and have conflicts, namely, they do not correspond to the Constitution of Ukraine and the realities of today.

Keywords: *financial support, employees of internal affairs bodies, calculation of pension, recalculation of pension, maximum amount of pension.*

УДК 34.03:349.6

Ю. В. Ковейно

ЩОДО ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті висвітлено основні питання стосовно визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Проаналізовано основні підходи щодо характеристики відповідальності з урахуванням загальнотеоретичного поняття юридичної відповідальності, її основних ознак та складових. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є одним з основних інститутів права та законодавства, та доволі дискусійним, що обґрунтовує її теоретичне та практичне значення. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є важливим елементом забезпечення раціонального використання природних ресурсів, їх захисту та забезпечення основних екологічних прав громадян та спрямована на додержання основних еколого-правових норм та запобігання вчинення екологічних правопорушень, що є основою позитивної юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Зосереджено увагу на зміцненні екологічного правопорядку, який потребує нових підходів до опосередкування взаємодії природи та суспільства та вказано на юридичну відповідальність як найефективніший засіб зміцнення такого правопорядку, що особливо актуально на сучасному етапі розвитку державності та потребує вдосконалення змісту та форми природоохоронної діяльності. При цьому відновлення правопорядку реалізується шляхом застосування правових засобів захисту, передбачених санкціями порушених норм екологічного законодавства.

Проаналізовано підхід щодо наявності ретроспективної та позитивної юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, та вказано на їх основний зміст та особливості. Сутність ретроспективної відповідальності, як основного виду полягає у несприятливих наслідках щодо порушника екологічного правопорядку, а позитивна відповідальність полягає у добровільному виконання основних екологічних норм та приписів.

Окреслено основні види юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких: кримінальна, адміністративна, цивільна та дисциплінарна. Крім того вказано на існування еколого-правової відповідальності як комплексної категорії та охарактеризовано її основний зміст та особливості.

Висвітлено позиції науковців щодо поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства та запропоновано уточнене визначення яке характеризується як вид ретроспективної та позитивної юридичної відповідальності, який реалізується у відповідному правовідношенні, з одного боку, між правопорушником та компетентними державними органами, з іншого, з приводу вчиненого екологічного правопорушення, та, як наслідок, передбачає кореспондуючі обов'язки відповідно до вимог законодавства і по відношенню до особи правопорушника (дати звіт про свою протиправну поведінку і понести пов'язані з цим обмеження майнового, організаційного чи іншого характеру) і щодо уповноважених державних органів (застосувати міри і заходи примусового державно-правового впливу до особи правопорушника за вчинене правопорушення)

та, водночас, забезпечується кримінально-, адміністративно-, цивільно-правовими та дисциплінарними засобами.

Ключові слова: юридична відповідальність; ретроспективна юридична відповідальність; позитивна юридична відповідальність; юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства; екологічний правопорядок; порушення екологічного законодавства.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-40-48

Постановка проблеми. Юридична відповідальність є одним із основних інститутів права та законодавства, юридичний зміст якої містить обов'язок правопорушника потерпати несприятливі наслідки особистого, майнового або організаційного характеру. Наявність достатньої кількості наукових досліджень з окресленої проблематики не вказує на наявність єдиного та уніфікованого визначення поняття юридичної відповідальності взагалі та, зокрема, юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є доволі дискусійним питанням у науці, як і поняття юридичної відповідальності у цілому. Крім того юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є важливим елементом забезпечення раціонального використання та захисту природних ресурсів, а також дотримання основних екологічних прав громадян. Водночас юридична відповідальність спрямована на стимулювання додержання еколого-правових норм, відновлення порушених екологічних прав громадян, на запобігання вчиненню екологічних правопорушень. Наведене вказує на актуальність обраної теми дослідження та потребує подальшого розгляду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, у тій чи іншій мірі присвячено наукові праці наступних вчених: В. І. Андрейцев, М. М. Бринчук, А. П. Гетьман, І. І. Каракаш, В. В. Костицький, Т. К. Оверковська, Н. М. Опольська, В. В. Петров, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та інші.

Метою дослідження є комплексна та обґрунтована характеристика юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність є однією з ключових і найскладніших складових сучасної юриспруденції, про що свідчить існуюче її обговорення. Зазначені характеристики поширюються і на юридичну відповідальність за порушення екологічного законодавства, що цілком є логічним з огляду на застосування загально-наукових методів щодо досліджуваної категорії. Ознаками цих характеристик разом із загальним визначенням поняття юридичної відповідальності є відсутність загальновизнаного єдиного поняття юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства є найважливішим механізмом охорони та забезпечення прав і свобод суб'єктів екологічних правовідносин. Крім того, питання системи юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Стан навколишнього природного середовища в сучасних умовах вимагає нових підходів до опосередкування взаємодії людей, суспільства і природи у контексті сталого розвитку. Навколишнє середовище та його компоненти мають особливу цінність для кожної людини залежно від сфери діяльності та інших критеріїв, що окреслюють суспільні відносини щодо використання навколишнього середовища в цілому та окремих видів природних ресурсів. Тому в багатьох сферах суспільного розвитку навколишнє середовище є основою для формування таких умов життя, які б у достатній та більш

прийнятній мірі задовольняли потреби людини та громадянина. Отже, соціальна значущість екологічних компонентів зумовлює виникнення суспільних відносин, які використовують навколишнє середовище та окремі види природних ресурсів як матеріальні засоби виробництва та основу життя. Застосуванням імперативного підходу до правового регулювання конкретних видів правовідносин природокористування забезпечується пріоритетний захист суспільних і громадських інтересів у сфері природокористування.

Крім того, в сучасних умовах суспільного і національного розвитку держави права охорона навколишнього природного середовища потребує вдосконалення змісту і форми природоохоронної діяльності, уточнення цілей і методів правової охорони навколишнього природного середовища, що необхідно реалізувати. Тому захист основних інтересів особи, зокрема невід'ємного права на здорове та сприятливе довкілля, є основою її охорони. Отже, діяння, які посягають на екологічні інтереси, які є антисоціальними та порушують моральні норми є екологічними правопорушеннями. У цих випадках необхідне формування стійкого і стабільного правопорядку, що вимагає наявності певних засобів зміцнення цього правопорядку.

Найефективнішим засобом зміцнення правопорядку виступає юридична відповідальність, яка застосовується до правопорушників за вчинення екологічного правопорушення. Метою юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є відновлення порушеного правопорядку щодо використання та охорони навколишнього середовища та/або окремих видів природних ресурсів. Відновлення правопорядку при цьому відбувається шляхом реалізації правових засобів захисту, які передбачено санкцією порушеної норми екологічного законодавства.

Поряд з наявними у науковій літературі підходами щодо визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, розуміння природи юридичної відповідальності також містить двосторонній підхід, який є прийнятним й щодо відповідальності за порушення екологічного законодавства та включає позитивну (перспективну) та негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність. Так, Г. В. Тищенко вказує на дві форми еколого-правової відповідальності: ретроспективну, яка передбачена законодавством і застосовується за вже скоєні екологічні правопорушення, неправомірну дію чи бездіяльність, та активну (позитивну) – як таку, що передбачає виконання і дотримання юридично встановлених заходів відповідальності наперед, за майбутні негативні наслідки екологічної діяльності (Тищенко, 2001, с. 137–138). Вказані види відповідальності у сфері охорони довкілля також досліджуються у наукових доробках наступних вчених, серед яких: В. І. Андрейцев, В. В. Петров, О. С. Баб'як, П. Д. Біленчук, Ю. О. Чирва тощо.

У межах ретроспективної (негативної) відповідальності винний потерпає певні негативні наслідки (санкції) своєї протиправної поведінки з боку держави та містить наступні характеристики: 1) наявність негативних наслідків з боку держави за вчинене правопорушення; 2) обов'язковість забезпечення державою перед застосуванням 3) застосування лише до суб'єктів, які вчинили конкретні злочини 4) вимагає фінансових, персональних або організаційних санкцій проти правопорушників. Більшість вчених досліджують юридичну відповідальність у контексті ретроспективної (негативної) діяльності, що має практичну спрямованість.

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства містить особливості, на які варто вказати. Так, сутність ретроспективної (або негативної) юридичної відповідальності полягає в несприятливих для порушника екологічного правопорядку (порядку використання, охорони та захисту природних ресурсів) наслідках у межах, встановлених екологічним законодавством за правопорушення у сфері раціонального

використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки (Оверковська та Опольська, 2020, с. 8–9).

Зазвичай до ретроспективної відповідальності науковці відносять наступні види, серед яких: кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна та розглядають її як специфічні правовідносини між державою і правопорушником, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, накладання на правопорушника обов'язку зазнавати позбавлення та несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєння правопорушення. У вказаному контексті вчені виокремлюють загальні характеристики ретроспективної форми юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, серед яких: наявність державно-правового примусу; негативна реакція держави на правопорушення і суб'єкта, який винен у його скоєнні; обов'язок правопорушника потерпати несприятливі наслідки за свою протиправну поведінку (Гусарєв, Олійник та Слюсаренко, 1995, с. 68–69).

Позитивний підхід щодо визначення юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства характеризує її як добросовісне виконання своїх обов'язків стосовно норм взаємовідносин суспільства та природи у цілому з метою збереження балансу екологічних та економічних процесів, що являє собою абсолютне відношення.

Наявність позитивної юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства обґрунтована гарантією забезпечення вимог екологічного законодавства, а не тільки обов'язком, так як вони містять приписи, якими встановлено зобов'язання осіб виконувати певні дії, які мають привести до позитивних юридично значимих наслідків (Решетник, 2003, с. 83). При цьому позитивна юридична відповідальність як правило виражається у волевиявленні особи та її наміром добросовісно виконувати свої повноваження стосовно охорони довкілля. Отже, позитивна юридична відповідальність розглядається як існуюча у формі добровільного виконання фізичними та юридичними особами обов'язків та приписів, які закріплені у правових нормах, щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів, їх охорони та забезпечення екологічної безпеки. Таким чином, позитивну відповідальність в екологічній сфері слід розглядати як існуючу у формі добровільного виконання фізичними та юридичними особами обов'язків та приписів, закріплених у правових нормах, щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів їх охорони та забезпечення екологічної безпеки.

Науковці розрізняють такі види юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, зокрема адміністративну, дисциплінарну, цивільну, кримінальну, а в деяких наукових працях і конституційну. Відповідальність вказаних вище видів встановлюється в рамках традиційних галузей права. Проте в науці екологічного права досліджується і такий вид відповідальності, як еколого-правова, яка розглядається як комплексний інститут юридичної відповідальності. Тому кримінально-правова, адміністративно-правова, цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна, майнова, конституційна, податкова, екологічна та природоохоронна відповідальність розглядаються з точки зору взаємодії суспільства і природи. Найбільшу увагу питанням екологічної відповідальності приділяв В. В. Петров, представник радянської школи екологічного права.

На думку окремих вчених, юридична відповідальність у сфері охорони навколишнього природного середовища – це діяння, пов'язані з порушенням встановленого державою екологічного правопорядку, норм і правил, що регулюють взаємодію суспільства і природи, екологічної безпеки. Отже, ці характеристики визначають, що назва відповідальності є екологічною та законною. З огляду на вищевикладене зазначимо, що еколого-правова відповідальність визначається як

комплексна міжгалузева система радянського права, що складається з норм природоохоронного, земельного, гірничого, водного, лісового, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового та колгоспного права. Проте, досліджуючи види еколого-правової відповідальності, В. В. Петров, як і інші автори, виділяє кримінальну, адміністративну, майнову відповідальність, у тому числі матеріальну та дисциплінарну. При цьому він вказував, що майнова відповідальність проявляється у формі матеріальної відповідальності та загальної цивільної відповідальності з урахуванням цивільного законодавства (Петров, 1984, с. 157; 162–164).

Пізніше концепції еколого-правової відповідальності були досліджені В. В. Петровим в іншій роботі. З точки зору вченого, екологічна відповідальність визначається як економіко-правовий комплекс, який поєднує в собі норми та їх відповідність щодо відшкодування та запобігання шкоди навколишньому природному середовищу. При цьому екологічна відповідальність має дві форми: економічну (або еколого-економічну) та правову. На відміну від юридичної відповідальності, яка виникає з факту правопорушення, еколого-економічна відповідальність виникає з факту заподіяння шкоди. Види еколого-господарської відповідальності визначені законодавством як сплата плати за забруднення навколишнього природного середовища, плати за захоронення небезпечних відходів, плати за воду тощо. За позицією В. В. Петрова, еколого-правова відповідальність є юридичною відповідальністю в радянській правовій системі. Водночас вона поділяється на дві частини, з яких: екологічні порушення та відповідні покарання регулюються кримінальним, адміністративним, цивільним та іншим законодавством.

Ідея вибору Петрова В. В., не підтримується щодо виділення еколого-правової відповідальності в науці екологічного права. Так, Ю. С. Шемшученко з цього приводу зазначає, що вказана відповідальність є умовним і не може претендувати на самостійне існування як виду (Шемшученко, Мунтян и Розовский, 1978, с. 30). Задекларовану позицію Ю. С. Шемшученка підтримав і В. Л. Мунтян та Б. Г. Розовський, водночас, окреслили комплексний характер еколого-правової відповідальності, що зумовлює існування таких видів відповідальності: адміністративної, матеріальної, дисциплінарної та кримінальної. Проте В. В. Петров розглядає еколого-правову відповідальність як складний, комплексний міждисциплінарний комплекс, що цілком входить у рамки екологічного права. На думку дослідників, незважаючи на складність вищезазначеного, інститут еколого-правової відповідальності має внутрішню єдність. На думку вченого, ця відповідальність полягає в обов'язку нести негативні наслідки у разі порушення екологічного законодавства. Залежно від виду застосованого стягнення вчені виділяють такі форми юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, серед яких: дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, цивільно-правова, матеріальна. Враховуючи складність юридичної відповідальності як правової системи, її також поділяють на види.

М. М. Бринчук під юридичною відповідальністю за екологічні правопорушення розуміє відносини між державою, спеціально уповноваженими органами в галузі охорони навколишнього природного середовища, правоохоронними органами, іншими уповноваженими органами та особою (фізичною, службовою чи юридичною), які вчинили правопорушення проти довкілля по застосуванню до них стягнення (Бринчук, 2005).

На думку В. Н. Яковлева, юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства полягає у застосуванні державними органами примусових заходів майнового і особистого характеру до підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян, які порушують екологічне та інше законодавство (Яковлев, 1988, с. 97–98).

Юридична відповідальність виражається у певній процесуальній формі. Її виникнення пов'язане з різними етапами правозастосовчої діяльності: встановленням

об'єктивного факту вчинення правопорушення, залученням конкретної особи до відповідальності; винесенням судового рішення або вироку; реалізацією державного примусу у вигляді санкції.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна виділити наступні ознаки юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: юридична відповідальність за екологічні правопорушення є однією з форм соціальної відповідальності, одночасно будучи також і самостійною формою соціальної відповідальності; відмінною ознакою даного виду юридичної відповідальності є те, що вона застосовується за вчинення екологічного правопорушення, тобто за дії (бездіяльність), що суперечать правовим нормам, за поведінку, що не відповідає нормам екологічного права; юридична відповідальність за екологічні правопорушення це обов'язок правопорушника зазнавати несприятливі наслідки, певні позбавлення; несприятливі для правопорушника наслідки повинні виражатися в формі позбавлень особистого (позбавлення волі), організаційного, майнового (відшкодування заподіяних екологічних збитків) характеру; несприятливі наслідки, застосовувані до правопорушника, обов'язково повинні бути передбачені в санкції відповідної еколого-правової норми; юридична відповідальність є однією з форм впливу, яка застосовується державою; у відповідних випадках, органами місцевого самоврядування, або адміністрацією підприємств, організацій; юридична відповідальність втілюється в певній, встановленій законодавством, процесуальній формі, зокрема, кримінально-процесуальній, адміністративно і цивільно-процесуальній, а також еколого-процесуальній формі; юридична відповідальність за екологічні правопорушення – це невід'ємна складова частина правової відповідальності в області охорони навколишнього середовища, поряд з кримінальним, адміністративним, цивільним та іншими видами примусу.

Так, неоднозначність та багатоманітність підходів до розуміння змісту юридичної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища свідчать про її комплексний характер. На думку Б. В. Єрофеева, даний вид відповідальності слід розглядати комплексно у трьох, хоча і різних, але взаємопов'язаних значеннях: по-перше, як державний примус до виконання приписів екологічного законодавства; по-друге, як правовідношення, яке реалізується в межах екологічних правоохоронних відносин між державними органами і правопорушником з приводу вчиненого екологічного правопорушення; по-третє, як правовий інститут, що є системою правових норм, в яких закріплюються види, засоби і порядок застосування примусових державно-правових мір впливу до правопорушників з метою забезпечення екологічної законності і правопорядку (Єрофеев, 1999, с. 185–186). Враховуючи різні позиції вчених, можна запропонувати таке визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства: це вид ретроспективної та позитивної юридичної відповідальності, який реалізується у відповідному правовідношенні, з одного боку, між правопорушником та компетентними державними органами, з іншого, з приводу вчиненого екологічного правопорушення, та, як наслідок, передбачає кореспондуючі обов'язки відповідно до вимог законодавства і по відношенню до особи правопорушника (дати звіт про свою протиправну поведінку і понести пов'язані з цим обмеження майнового, організаційного чи іншого характеру) і щодо уповноважених державних органів (застосувати міри і заходи примусового державно-правового впливу до особи правопорушника за вчинене правопорушення) та, водночас, забезпечується кримінально-, адміністративно-, цивільно-правовими та дисциплінарними засобами. Таким чином, до спеціальних особливостей юридичної відповідальності у сфері охорони природи, на наш погляд, слід віднести наступні: екологічні правопорушення як підставу ретроспективної юридичної відповідальності у сфері охорони природи та наявність закріплених у правових приписах

обов'язків щодо дотримання екологічно безпечних вимог; вимог з охорони довкілля як підстави позитивної (проспективної) відповідальності у сфері охорони природи; комплексний характер юридичної ретроспективної відповідальності у сфері охорони природи, який полягає в тому, що даний вид відповідальності може розглядатися і як правовідношення, і як обов'язок правопорушника перетерпіти негативні наслідки за вчинене правопорушення, і як форма державного примусу тощо; засоби забезпечення юридичної відповідальності у сфері охорони природи, тобто реалізація даного виду відповідальності забезпечується кримінально-правовими, адміністративно-правовими, цивільно-правовими, дисциплінарними засобами тощо.

Висновок. Таким чином, проаналізовано підходи щодо визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, окреслено деякі види такої відповідальності з урахуванням ознак та особливостей останньої. Обґрунтовано комплексність інституту юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Запропоновано визначення поняття юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, що включає вид ретроспективної або позитивної відповідальності, який реалізується у відповідному правовідношенні між правопорушником та компетентними органами, проявом якої є кореспондуючі обов'язки останніх, які забезпечуються застосуванням кримінальних, адміністративних, цивільних та дисциплінарних засобів.

Бібліографічний список

- Бринчук, М. М., 2005. *Экологическое право: учебник для вузов*. 2-е изд., перераб. и доп. Москва. Юристъ, с. 353.
- Гусарев, С. Д., Олійник, А. Ю. та Слюсаренко, О. Л., 1995. *Тематичний словник термінів та визначень з курсу теорії держави та права: Навч. посіб.* Київ.
- Ерофеев, Б. В., 1999. *Экологическое право: учеб. для вузов*. Москва. Юриспруденция.
- Оверковська, Т. К. та Опольська, Н. М., 2020. *Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навчальний посібник*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ».
- Петров, В. В., 1984. *Правовая охрана природы в СССР: Учебник*. Москва: Юридическая лит.
- Решетник, Л., 2003. Правові проблеми юридичної відповідальності в галузі екології. *Право України*, 8, с. 83.
- Тищенко, Г. В., 2001. *Екологічне право: навчальний посібник для студ. юрид. вузів та фак.* Київ: Юмана.
- Шемшученко, Ю. С., Мунтян, В. Л. и Розовский, Б. Г., 1978. *Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды*. Киев : Наукова думка.
- Яковлев, В. Н., 1988. *Экологическое право*. В: П. С. Никитюк (ред.), с. 97–98. Кишинев.

References

- Brinchuk, M. M., 2005. *Jekologicheskoe pravo: uchebnik dlja vuzov [Environmental law: a textbook for universities]*. 2-e izd., pererab. i dop. . Moskva : Jurist.
- Erofeev, B. V., 1999. *Jekologicheskoe pravo: ucheb. dlja vuzov. [Environmental law: a textb. for universities]*. Moskva: Jurisprudencija.
- Husariev, S. D., Oliinyk, A. Iu. and Sliusarenko, O. L., 1995. *Tematychnyi slovnyk terminiv ta vyznachen z kursu teorii derzhavy ta prava: Navch. posib. [Thematic dictionary of terms and definitions from the theory of state and law course: Teaching. manual]*. Kyiv.
- Jakovlev, V. N., 1988. *Jekologicheskoe pravo [Environmental law]*. In: Nikitjuk, P. S. (ed.). Kishinev.

- Overkovska, T. K. and Opolska, N. M., 2020. *Yurydychna vidpovidalnist za ekolohichni pravoporushennia: navch. posib. [Legal responsibility for environmental offenses: academician. manual]*. Vinnytsia : TOV «TVORY».
- Petrov, V. V., 1984. *Pravovaya okhrana prirody v SSSR: Uchebnik [[Legal protection of nature in the USSR]*. Moskva: Yuridicheskaya lit.
- Reshetnyk, L., 2003. Pravovi problemy yurydychnoi vidpovidalnosti v haluzi ekolohii [Legal problems of legal responsibility in the field of ecology]. *Pravo Ukrainy*, 8, p. 83.
- Shemshuchenko, Ju. S., Muntjan, V. L. and Rozovskij, B. G., 1978. *Juridicheskaja otvetstvennost' v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy. [Legal responsibility in the field of environmental protection]*. Kiev: Naukova dumka.
- Tyshchenko, H. V., 2001. *Ekolohichne pravo: navch. posib. [Environmental law: a study guide]*. [dlia stud. yuryd. vuziv ta fak.]. Kyiv. Yumana.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2021.

Koveino Yu.

CONCERNING THE CONCEPT OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION

The article highlights the main issues related to the definition of the concept of legal responsibility for violations of environmental legislation. The main approaches to the characterization of responsibility are analyzed, taking into account the general theoretical concept of legal responsibility, its main features and components. Legal liability for violation of environmental legislation is one of the main institutions of law and legislation, and it is quite debatable, which justifies its theoretical and practical significance. Legal responsibility for violations of environmental legislation is an important element of ensuring the rational use of natural resources, their protection and ensuring the basic environmental rights of citizens and is aimed at compliance with basic environmental and legal norms and the prevention of environmental offenses, which is the basis of positive legal responsibility for violations of environmental legislation. Attention is focused on strengthening the ecological legal order, which requires new approaches to mediating the interaction of nature and society, and legal responsibility is indicated as the most effective means of strengthening such legal order, which is especially relevant at the current stage of statehood development and requires improvement of the content and form of environmental protection activities. At the same time, the restoration of law and order is implemented through the use of legal means of protection, provided for by sanctions for violated norms of environmental legislation.

The approach regarding the existence of retrospective and positive legal responsibility for violations of environmental legislation is analyzed, and their main content and features are indicated. The essence of retrospective responsibility, as the main type, consists in adverse consequences for the violator of the environmental law, while positive responsibility consists in the voluntary implementation of basic environmental norms and prescriptions.

The main types of legal liability for violations of environmental legislation are outlined, including: criminal, administrative, civil and disciplinary. In addition, the existence of environmental and legal responsibility as a complex category is indicated and its main content and features are characterized.

The positions of scientists regarding the concept of legal responsibility for violation of environmental legislation are highlighted and a refined definition is proposed, which is characterized as a type of retrospective and positive legal responsibility, which is implemented

in the appropriate legal relationship, on the one hand, between the offender and competent state authorities, on the other hand, regarding the committed environmental offense, and, as a result, provides corresponding obligations in accordance with the requirements of the law and in relation to the person of the offender (give a report on one's illegal behavior and bear related restrictions of a property, organizational or other nature) and in relation to authorized state bodies (apply measures and measures of coercive state-legal influence on the person of the offender for the offense committed) and, at the same time, is provided criminally -, administrative, civil and disciplinary means.

Keywords: *legal responsibility; retrospective legal responsibility; positive legal responsibility; legal responsibility for violation of environmental legislation; environmental law and order; violation of environmental legislation.*

УДК 336.763:346

Д. О. Лісова

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТОРГОВЦЯ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

У статті досліджується питання відповідальності торговця цінними паперами на фондовому ринку України. Наголошується, що торговець цінними паперами може нести «подвійну» відповідальність: за вчинення порушення у договірних відносинах з клієнтом або іншими учасниками правовідносин торговець цінними паперами може нести майнову відповідальність, за недодержання вимог законодавства у сфері здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами – нести специфічні адміністративно-господарські санкції в межах публічно-правового примусу. Аналізуються наукові підходи до визначення характеру відповідальності торговця цінними паперами, поняття «професійної відповідальності». Проводиться дослідження господарсько-правової відповідальності професійних учасників ринку цінних паперів, наводяться приклади із судової практики України. Встановлюється суть та ознаки професійної відповідальності торговця цінними паперами.

Ключові слова: торговець цінними паперами, професійний учасник фондового ринку, господарсько-правова відповідальність, професійна відповідальність, ринок цінних паперів, правопорушення, діяльність з торгівлі цінними паперами.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-49-57

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Розробленість юридичних механізмів захисту прав учасників господарських правовідносин створює належні умови для поновлення порушених прав і в цілому сприяє підвищенню привабливості інвестиційного клімату в країні, адже інвестори почувають себе набагато впевненіше, коли знають, що в країні освоєння інвестицій відбувається належним чином, діють юридичні механізми захисту порушених прав, у зв'язку з чим рівень недобросовісності учасників майнового обороту значно зменшується. У свою чергу розробленість інституту відповідальності впливає на майновий оборот одразу двома напрямками, по-перше, здійсненням превентивного впливу на учасників правовідносин, які починають усвідомлювати негативність порушення ними приписів законодавства і потужний економічний ефект, який справляють на них відповідні санкції, по-друге, в майновому обороті можна простежити закономірність, що чим чіткіше врегульовуються відносини з притягнення особи до відповідальності за порушення вимог законодавства, тим менше у юрисдикційних органів залишається «люфту» в реалізації дискреційних повноважень, а тому і справляння незаконного впливу на учасників майнових правовідносин.

Важливу роль на фондовому ринку виконують торговці цінними паперами, які є основними посередниками й безпосередніми учасниками правовідносин, що опосередковують зведення попиту і пропозиції й забезпечують інвестиційну безпеку для операцій з фінансовими інструментами, для яких в цілому характерний підвищений майновий ризик. У зв'язку з цим відносини між торговцем цінними паперами й іншими учасниками ринку, підстави притягнення до відповідальності порушення вимог законодавства з торгівлі цінними паперами потребують належної регламентації з метою створення необхідних правових гарантій при вчиненні операцій на фондовому ринку

Аналіз останніх досліджень. Питання відповідальності і захисту прав учасників майнового обороту завжди посідали особливе місце в наукових дослідженнях вчених правників, оскільки наведені правові явища виконують дуже важливі функції в такому обороті. Цим питанням в своїх роботах приділяли належну увагу такі вчені як О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, В. В. Резнікова, О. А. Файер, В. С. Щербина. Питання участі в правовідносинах професійних учасників ринку цінних паперів, зокрема й торговців цінними паперами, висвітлювали на сторінках своїх праць такі вчені як С. В. Глібко, О. В. Дідич, О. В. Кологойда, В. С. Мілаш, О. М. Музичук, А. В. Попова, Н. Я. Якимчук, В. Л. Яроцький та ін. Проте актуальними залишаються питання відповідальності торговця цінними паперами як професійного учасника фондового ринку.

Мета статті – визначити на підставі наукових положень та судової практики України сутність й ознаки професійної відповідальності торговців цінними паперами.

Виклад основного матеріалу. При вирішенні питання відповідальності торговця цінними паперами за вчиненні порушення прав інших учасників правовідносин і порушення вимог положення нормативно-правових актів, що регламентують порядок здійснення професійної діяльності на фондовому ринку, необхідно враховувати, що воно має багатогранний характер, оскільки підпадає під вплив одразу декількох факторів. По-перше, торгівля цінними паперами є професійною діяльністю на фондовому ринку, що впливає на характер відповідальності відповідного суб'єкта й окреслює специфіку існування специфічного зв'язку між ним і спеціальними контролюючими органами; по-друге, ця діяльність підлягає ліцензуванню, у зв'язку з чим на її реалізацію також поширюються відповідні положення ліцензійного законодавства, порушення яких передбачає застосування до особи відповідних заходів впливу; по-третє, торгівля цінними паперами має ознаки фінансових послуг, що також необхідно враховувати при визначенні характеру відповідальності відповідного суб'єкта. Як зазначив з цього приводу Д. В. Задихайло: «чинне законодавство України не містить цілісного механізму державного регулювання ринкових економічних відносин. Дійсно, деякі засоби такого регулювання та відповідні механізми їх застосування врегульовано в окремих законах України, але системного органічного механізму, що був би ефективним і мінімізував можливість зловживання правом та корупційних дій, сьогодні не існує» (Задихайло, 2005, с. 156–157).

При цьому специфіки цієї ситуації надає ще й та обставина, що торговець цінними паперами може нести «подвійну» відповідальність. За вчинення порушення у договірних відносинах з клієнтом (особою, яку представляє агент) або з іншими учасниками правовідносин, в яких він виступає посередником або учасником, торговець цінними паперами може нести майнову відповідальність в залежності від характеру вчинюваного порушення. У свою чергу, за недодержання вимог законодавства у сфері здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами, порядку надання фінансових послуг, ліцензійного законодавства відповідна особа може нести специфічні адміністративні санкції в межах публічно-правового примусу.

В цілому необхідно відзначити, що адміністративісти зазначають, що ліцензування можна віднести до правових форм виконавчої діяльності, позаяк воно оформлюється і здійснюється на основі правового акту (ліцензії), що спричиняє наслідки у формі виникнення правовідносин між ліцензіатом і органом виконавчої влади, що видав ліцензію (контроль з боку органу, що здійснює ліцензування, можливість притягнення ліцензіата до адміністративної відповідальності в разі порушення ліцензійних умов) (Петров, 2011, с. 172). Враховуючи зазначене, в наступних наукових дослідженнях пропонуємо побудувати розгляд характеру відповідальності торговця цінними паперами саме в аспекті відносин, що складаються між торговцем і клієнтом та / або іншими

учасниками ринку в межах надання посередницьких послуг, а також відносин з третіми особами в частині дотримання вимог нормативно-правових актів.

Як справедливо відмічає О. А. Файер, юридична відповідальність являє собою одну з форм державно-примусового впливу на порушників норм прав, яка полягає в застосуванні до них передбачених законом санкцій – мір відповідальності, що тягнуть за собою додаткові несприятливі наслідки (Віхров, 2012, с. 627). Рівна для всіх юридична відповідальність є необхідною запорукою законності та гарантією дотримання справедливості (Мелех, 2012, с. 26). Варто погодитися і з Є. В. Петровим, що інститут господарсько-правової відповідальності є доволі молодим правовим утворенням, у зв'язку з чим його не можна вважати повністю вивченим з наукового погляду (Петров, 2012, с. 722). В юридичній літературі господарсько-правова відповідальність розглядається як застосування господарських санкцій, що здійснюється за допомогою державного примусу і виражається у суспільному осуді винного правопорушника і покладенні на нього додаткових обтяжень майнового характеру або у позбавленні його суб'єктивного права (Шевченко, 2005, с. 179]. При цьому державний примус є однією з визначальних ознак відповідальності, оскільки характеризується як такий засіб, котрий застосовується лише до конкретних суб'єктів права, котрі порушили юридичні норми (Ровинський, 2010, с. 36).

Питання підстав господарсько-правової відповідальності і її мір визначено положеннями ГК України досить чітко і однозначно. Частиною першою статті 216 такою підставою визначено правопорушення у сфері господарювання. Що ж стосується мір відповідальності, то ними є відшкодування збитків (глава 25), штрафні та оперативно-господарські санкції (глава 26) і адміністративно-господарські санкції (глава 27) [31, розділ V]. При цьому необхідно відзначити, що питання підстав господарсько-правової відповідальності вирішене більш чітко, ніж відповідальності цивільно-правової, на чому не раз наголошувалося в юридичній літературі (Батожська, 2012, с. 325; Подцерковний, 2021, с. 593].

Досліджуючи господарсько-правову відповідальність професійних учасників ринку цінних паперів, А. В. Попова цілком обґрунтовано відзначає, що аналіз чинного законодавства України дає підстави умовно поділити порушення вимог законодавства про професійних учасників ринку цінних паперів на чотири групи: I. Порушення правил діяльності на ринку цінних паперів; II. Порушення ліцензійних умов; III. Порушення вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; IV. Порушення вимог правил саморегулювальної організації (Попова, 2005, с. 159).

Однак в запропонованому нами поділі правовідносин на договірні і позадоговірні – зазначені порушення стосуються саме другого типу. При цьому порушення у відносинах першого типу характеризуються невиконанням або неналежним виконанням договору, укладеного між торговцем цінними паперами й іншим учасником ринку.

Варто звернути увагу саме на те, що порушене нами питання стосується так званої професійної відповідальності торговця цінними паперами. Аналізуючи особливості професійної діяльності на ринку цінних паперів, О. А. Файер зазначає: «професійну відповідальність у самому загальному вигляді можна визначити як відповідальність особи, яка здійснює професійну діяльність, виражену в формі обов'язку відшкодувати шкоду, спричинену третій особі в процесі здійснення професійної діяльності». При цьому, вчена зазначає, що професійна відповідальність має ряд специфічних ознак, зокрема, завжди застосовується до фізичних та юридичних осіб, які здійснюють професійну діяльність на платній основі та на підставі документу дозвільного характеру, а саме: ліцензії або дозволу на здійснення відповідного виду професійної діяльності, які видаються спеціально Уповноваженим органом; особа, яка здійснює професійну

діяльність, несе професійну відповідальність за дії (бездіяльність), вчинені (допущені) протягом дії відповідного документа (ліцензії, дозволу), який встановлює право суб'єкта здійснювати професійну діяльність протягом визначеного періоду часу; характерною ознакою професійної відповідальності є часовий інтервал між наданням професійних послуг та настанням шкоди внаслідок професійних помилок, недбалості та упущень, яких припустився професіонал при здійсненні ним професійної діяльності. При цьому вчена відстоює позицію, що професійна відповідальність, як правило, носить договірний характер (але не виключаються випадки, коли професійна діяльність може носити недоговірний характер). Як результат наукового аналізу професійної відповідальності, нею розглядається в якості застосування до фізичної або юридичної особи, яка здійснює професійну діяльність на підставі ліцензії або дозволу уповноваженого органу на її здійснення, у випадку завдання нею шкоди третім особам при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків, заходів державного примусу у вигляді санкцій (додаткових обтяжень), направлених на відновлення порушеної майнової та/або особистої сфери особи (Файер, 2009, с. 628–629, 631).

Не заперечуючи зазначеного висновку, відмітимо, що на наше переконання, сутність професійної відповідальності торговця цінними паперами чітко розкривається в межах господарських санкцій, але не в межах його договірної відповідальності перед клієнтом. Варто констатувати, що приватноправові механізми і, перш за все, принцип свободи договору, дають право відповідним суб'єктам встановити власні механізми відповідальності, що природно пов'язані з нею. У зв'язку з чим, будь-яка договірна відповідальність, яку несе торговець цінними паперами, обов'язково пов'язується з його професійною діяльністю, якщо у відповідних правовідносинах він виступав саме як торговець цінними паперами, а не в іншому правовому статусі.

З цього приводу варто відмітити випадок із судової практики, який наочно демонструє характер взаємозв'язку між учасниками правовідносин, що складаються у сфері торгівлі цінними паперами. З преамбули справи № 5023/2212/12, яка розглядалася господарським судом Харківської області і Харківським апеляційним господарським судом вбачається, що позивач (ФОП Гайдар) уклав 06 січня 2006 року з відповідачем (ТОВ «Тера») договір доручення № 3, яким передбачався обов'язок позивача зі здійснення пошуку та викупу векселів на користь відповідача. В подальшому цей договір став предметом спору, а позивач вимагав визнання його недійсним, зокрема на тій підставі, що в момент його укладення не мав відповідної ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів, зокрема діяльності з торгівлі цінними паперами. З цього приводу Харківський апеляційний господарський суд у своїй постанові від 08 жовтня 2012 року зазначив наступне: «Судом встановлено, що зобов'язання повіреного ФОП Гайдар по договору доручення з пошуку та викупу векселів не виконані, у зв'язку з чим відсутній факт здійснення операції з цінними паперами, отже, відсутній факт придбання та / або передання повіреним цінних паперів довірителю.

За умов відсутності факту проведення ліцензованої операції немає також і ознак здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів, що потребує ліцензії.

У зв'язку з цим суд вирішив, що відсутність у позивача ліцензії в момент підписання договору доручення № 3 не може ототожнюватися з неможливістю отримання ним ліцензії у подальшому під час виконання договору, а саме, під час здійснення самих операцій із цінними паперами. За таких обставин колегія суддів апеляційної інстанції дійшла висновку про правомірну і обґрунтовану відмову ФОП Гайдар місцевим господарським судом у задоволенні позову, оскільки останнім не доведено суду недійсність правочину, а саме, договору № 3 від 01 червня 2006 року, та

не надано відповідних належних доказів на підтвердження своїх вимог» (Господарський суд та апеляційний господарський суд Харківської області, 2012).

Наведене рішення суду чітко демонструє, що, укладаючи договір, реалізація якого передбачає існування у зобов'язаної особи певного правового статусу, за умови, що на час настання моменту виконання обов'язку він не набув його, не звільняє його від договірної відповідальності. Така особа повинна відповідати в межах «заявленого правового статусу». Однак, якщо відповідний суб'єкт не вчинив жодних дій для реалізації обов'язків, які передбачають набуття визначеного правового статусу, тобто не вчинив дій, реалізація яких передбачає існування статусу, без його набуття, то в такому разі застосування адміністративно-господарських санкцій до такого суб'єкта не представляється можливим.

Зазначене вище підтверджується також Постановою Верховного Суду України від 22 листопада 2017 року у справі №405/2286/15-ц, якою рішення суду про визнання недійсним договору про фінансовий лізинг залишено без змін, оскільки відповідно до п.11–1 ст.4, п.4 ч.1 ст.4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» діяльність з надання будь-яких фінансових послуг, що передбачають пряме або опосередковане залучення фінансових активів від фізичних осіб, може здійснюватися лише фінансовими установами після отримання відповідної ліцензії, а послуга з адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах є фінансовою послугою. Суди не встановили наявності ліцензії у відповідача для здійснення фінансових послуг щодо залучення фінансових активів від фізичних осіб, що свідчило про відсутність такого дозволу (ліцензії) та суперечило вимогам законодавства (Верховний Суд, 2017).

Ще одним цікавим прикладом є Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 05 лютого 2019 року по справі № 904/322/18. Розглянувши касаційну скаргу Відповідача 2 (Компанія «Ментікто Холдінгс Лімітед») на постанову Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 10 вересня 2018 року та рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 08 травня 2018 року, колегія суддів зазначила, що судами не досліджувалися обставини наявності у сторони договору (комісіонера, що придбав акції за дорученням комітента ТОВ «Проско Ресурси») відповідної ліцензії. Отже, висновки судів про відчуження цінних паперів за оспорюваним правочином за відсутності набуття продавцем права власності на акції ВАТ «Просянський гірничо-збагачувальний комбінат» зроблено без дослідження спеціальних норм, які регулюють укладення та виконання договорів купівлі-продажу цінних паперів, внаслідок чого їх визнано помилковими (Верховний суд, 2019).

Отже, на нашу думку, єдиною ознакою професійної відповідальності торговця цінними паперами є її настання у зв'язку з реалізацією функції професійного учасника ринку цінних паперів. Ми повністю погоджуємося з О. А. Файєр, що професійна відповідальність повинна носити підвищений характер за своїм обсягом (Файєр, 2009, с. 629), однак варто пам'ятати і про те, як ми зазначили, що фінансові послуги надаються в межах ринку фінансових послуг, у зв'язку з чим споживач таких послуг може обрати зручний для нього варіант правовідносин серед цілої низки пропозицій на ринку. Встановлення більш суворої відповідальності виробника послуг порівняно з іншими учасниками правовідносин не означає, що його відповідальність є професійною, а відповідальність інших виробників послуг – ні. Виробник фінансових послуг відповідає за порушення договору з клієнтом на тих самих засадах, що й перевізник за договором перевезення або зберігач за договором зберігання, незалежно від того чи є вони професійними учасниками майнового обороту або ж ні. Хоча, незважаючи на це, можна стверджувати, що підставами для господарсько-правової відповідальності можуть бути

«професійні» порушення, які властиві лише здійсненню відповідного виду діяльності. Враховуючи це, на нашу думку, професійну відповідність торговця цінними паперами можна розмежувати на загальну і спеціальну. Загальна характеризується вчиненням загальних договірних порушень, які характерні для всіх правовідносин подібного типу, наприклад порушення обов'язків виробника послуг. У свою чергу, спеціальні професійні порушення характеризуються специфікою в межах конкретних правовідносин і властиві лише сфері фінансових послуг і торгівлі цінними паперами. При цьому відповідальність за такі порушення може мати форму господарських санкцій. Прикладом таких порушень є маніпулювання на ринку цінних паперів. Таке порушення є підставою для застосування до особи адміністративно-господарських санкцій, а також бути підставою для визнання відповідного договору недійсним.

Правочини, що вчинятимуться торговцем цінними паперами без отримання відповідної ліцензії, якщо її отримання є обов'язковим для вчинення відповідного типу правочинів, є підставою для визнання їх недійсними на підставі статті 227 ЦК України (Цивільний кодекс України, 2003).

Крім того, необхідно враховувати, що торговцю цінними паперами як суб'єкту правовідносин, який здійснює діяльність в статусі юридичної особи характерна організаційна єдність. Це означає, що юридична особа функціонує в якості системи налагоджених зв'язків, установлених між окремими структурними елементами правосуб'єктної організації. Кожна дія / бездіяльність, якою порушується суб'єктивне право іншого учасника господарських/цивільних відносин, є, власне, дією / бездіяльністю зазначеної юридичної особи. І ця юридична особа має нести самостійну відповідальність за вказані вище дії. Іншими словами, незважаючи на те, що торгівлю цінними паперами може здійснювати конкретна фізична особа, за її дії відповідає юридична особа – торговець цінними паперами.

Висновки:

1) Сутність професійної відповідальності торговця цінними паперами чітко розкривається в межах господарських санкцій, але не в межах його договірної відповідальності перед клієнтом. Варто констатувати, що приватноправові механізми і, перш за все, принцип свободи договору, дають право відповідним суб'єктам встановити власні механізми відповідальності, що природно пов'язані з нею. У зв'язку з чим, будь-яка договірна відповідальність, яку несе торговець цінними паперами, обов'язково пов'язується з його професійною діяльністю, якщо у відповідних правовідносинах він виступав саме як торговець цінними паперами, а не в іншому правовому статусі.

2) Юридична відповідальність торговця цінними паперами характеризується професіональністю його діяльності, адже настає у зв'язку з її здійсненням. Незважаючи на це, сутність професійної відповідальності розкривається в аспекті поділу господарських правопорушень на загальні і спеціальні. Загальні – характеризуються невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань певного роду, зокрема з надання послуг, і не обмежуються сферою надання послуг фінансових. Йдеться про порушення зобов'язання в якості виробника послуг. Спеціальні правопорушення характеризуються вчиненням протиправних діянь, характерних лише для торговця цінними паперами як учасника фондового ринку. Такими порушеннями є маніпулювання на фондовому ринку, порушення ліцензійних умов тощо.

Перспективи подальших розвідок питання відповідальності торговця цінними паперами вбачаються в розгляді характеру відповідальності торговця цінними паперами в аспекті відносин, що складаються між торговцем і клієнтом та / або іншими учасниками ринку в межах надання посередницьких послуг, а також відносин з третіми особами в частині дотримання вимог нормативно-правових актів.

Бібліографічний список

- Батошська, О. В., 2012. Порухення зобов'язання як підстава цивільно-правової відповідальності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 1(56), с. 320–325.
- Верховний Суд, 2017. Постанова від 22.11.2017 у справі 405/2286/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. [онлайн] Доступно: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71042710>>
- Верховний Суд, 2019. Постанова від 05.02.2019 у справі 904/322/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. [онлайн] Доступно: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79748281>>
- Віхров, О. П., 2012. Адміністративно-господарські санкції як гарантія права суб'єктів господарювання на економічну безпеку. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 3, с. 216–220.
- Господарський суд та апеляційний господарський суд Харківської області, 2012. Рішення у справі 5023/2212/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. [онлайн]. Доступно: <<http://www.reyestr.court.gov.ua>>.
- Задихайло, Д. В., 2005. Держава та економічне ринкове середовище: господарсько-правовий контекст. *Вісник Академії правових наук України*, 3(42), с. 149–161.
- Мелех, Л. В., 2012. Юридична відповідальність як один з видів гарантії законності: історико-правовий аспект. *Митна справа*. 6(84), ч. 2, кн. 1, с. 22–27.
- Петров, Є. В., 2011. Від господарських до адміністративно-господарських правовідносин: деякі аспекти становлення наукової концепції. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 4(47), с. 167–173.
- Петров, Є. В., 2012. Чи є господарсько-правова відповідність інститутом адміністративно-господарського права? *Форум права*. 4, с. 722–728 [онлайн]. Доступно: <<http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12pevagp.pdf>>.
- Подцерковний, О. П., 2021. Спроби знищення господарського кодексу – потреби суспільства чи війна наукових шкіл? *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 21 травня 2021 р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», т. 2. с. 591–594 [онлайн]. Доступно: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15233/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%9E.%D0%9F..pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
- Попова, А. В., 2005. Господарсько-правова відповідальність професійних учасників ринку цінних паперів. *Університетські наукові записки*. 3(15), с. 159–164.
- Ровинський, Ю. О., 2010. Поняття та види державного примусу. *Держава і право*. 49, с. 35–41.
- Файер, О. А., 2009. Поняття професійної відповідальності та підстави її виникнення. *Форум права*. 3, с. 627–633 [online]. Доступно: <<http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09foariv.pdf>>.
- Цивільний кодекс України № 435-IV, 2003. *Відомості Верховної Ради України*, 40–44. ст. 356 (зі змінами).
- Шевченко, Н. М., 2005. Адміністративно-господарські санкції в системі правової охорони. *Актуальні проблеми держави і права*. 25, с. 317–321.

References

- Batozhska, O. V., 2012. Porushennia zoboviazannia yak pidstava tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti [Breach of obligation as a basis for civil liability]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1(56), s. 320–325.

- Faiier, O. A., 2009. Poniattia profesiinoi vidpovidalnosti ta pidstavy yii vynyknennia [The concept of professional responsibility and the reasons for its occurrence]. *Forum prava*. 3, s. 627–633. [online]. Available at: <<http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09foapiv.pdf>>
- Hospodarskyi sud ta apeliatsiyni hospodarskyi sud Kharkivskoi oblasti, 2012. Rishennia u spravi 5023/2212/12 [Decision in case 5023/2212/12]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [online]. Available at: <<http://www.reyestr.court.gov.ua>>.
- Melekh, L. V., 2012. Yurydychna vidpovidalnist yak odyn z vydiv harantii zakonnosti: istoryko-pravovyi aspekt [Legal responsibility as one of the types of guarantee of legality: historical and legal aspect]. *Mytna sprava*. 6(84), ch. 2, kn. 1, s. 22–27.
- Petrov, Ye. V., 2012. Chy ye hospodarsko-pravova vidpovidnist instytutom administratyvno-hospodarskoho prava? [Is economic and legal compliance an institution of administrative and economic law?] *Forum prava*. 4, s. 722–728 [online]. Available at: <<http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12pevagp.pdf>>
- Petrov, Ye. V., 2011. Vid hospodarskykh do administratyvno-hospodarskykh pravovidnosyn: deiaki aspekty stanovlennia naukovoï kontseptsii [From economic to administrative-economic legal relations: some aspects of the formation of a scientific concept]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti*, 4(47), s. 167–173.
- Podtserkovnyi, O. P., 2021. Sproby znyshchennia hospodarskoho kodeksu – potreby suspilstva chy viina naukovykh shkil? [Attempts to destroy the economic code - the needs of society or the war of scientific schools?] *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchia proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchia pryiniattia Konstytutsii Ukrainy)* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Odesa, 21 travnia 2021 r. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», vol. 2. s. 591–594 [online]. Available at: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15233/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%9E.%D0%9F..pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
- Popova, A. V., 2005. Economic and legal responsibility of professional participants in the securities market]. *Universytetski naukovi zapysky*. 3(15), s. 159–164.
- Rovynskiy, Yu. O., 2010. Poniattia ta vydy derzhavnoho prymusu [Concepts and types of state coercion]. *Derzhava i pravo*. 49, s. 35–41.
- Shevchenko, N. M., 2005. Administratyvno-hospodarski sanktsii v systemi pravovoi okhorony [Administrative and economic sanctions in the system of legal protection]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 25, s. 317–321.
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy № 435-IV [Civil Code of Ukraine No. 435-IV], 2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44. st. 356 (zi zminamy).
- Verkhovnyi Sud, 2017. Postanova vid 22.11.2017 u spravi 405/2286/15-ts [Resolution dated 05.02.2019 in case 904/322/18]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [online] Available at: <<http://www.reyestr.court.gov.ua>>
- Verkhovnyi Sud, 2019. Postanova vid 05.02.2019 u spravi 904/322/18 [Resolution dated 05.02.2019 in case 904/322/18]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [online] Dostupno: <<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79748281>>
- Vikhrov, O. P., 2012. Administratyvno-hospodarski sanktsii yak harantiia prava subiektiv hospodariuvannia na ekonomichnu bezpeku [Administrative and economic sanctions as a guarantee of the right of business entities to economic security]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti*. 3, s. 216–220.
- Zadykhailo, D. V., 2005. Derzhava ta ekonomichne rynkove seredovyshche: hospodarsko-pravovyi kontekst [State and economic market environment: economic and legal context]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 3(42), s. 149–161.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2021.

D.O. Lisova

**THE ESSENCE OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY
DEALER IN SECURITIES**

The article examines the issue of the responsibility of a securities trader on the stock market of Ukraine. It is emphasized that, firstly, securities trading is a professional activity on the stock market; secondly, the activity of a securities trader is subject to licensing, in connection with which its implementation is also subject to the relevant provisions of the licensing legislation, the violation of which involves the application of appropriate measures of influence to the person; thirdly, trading in securities has the characteristics of financial services, which must also be taken into account when determining the nature of the liability of the relevant entity. It is emphasized that a securities trader can bear "double" responsibility: for committing a violation in contractual relations with a client or other participants in legal relations, a securities trader can bear property liability, for non-compliance with the requirements of legislation in the field of securities trading activities - bear specific administrative economic sanctions within the limits of public and legal coercion. Scientific approaches to determining the nature of the securities trader's responsibility, the concept of "professional responsibility", are analyzed. A study of the economic and legal responsibility of professional participants in the securities market is conducted, examples from the judicial practice of Ukraine are given. The essence and signs of the professional responsibility of a securities trader are established, the division of the professional responsibility of a securities trader into general and special is revealed. It is emphasized that the lack of a license of a securities trader indicates the absence of signs of professional activity in the securities market, as well as the fact that transactions made without obtaining a license may be declared invalid.

Key words: *securities trader, professional stock market participant, economic and legal responsibility, professional responsibility, securities market, offenses, securities trading activities.*

УДК 351.745(479.24)(094.5)

Наджафгулиев Рафиг Ислам оглы

ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ОХРАНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье проанализировано исторические и современные аспекты охраны общественного порядка в деятельности полиции Азербайджанской Республики. Автор отмечает, что в большинстве современных научных трудов в Азербайджанской Республике проблемные вопросы, касающиеся обеспечения общественного порядка и безопасности комплексно не изучены, хотя имеют важное научное и практическое значение. Также отсутствуют комплексные монографические работы, посвященные вопросам обеспечения общественного порядка и безопасности.

Рассмотрены социально-правовые меры, направленные на обеспечение общественного порядка и безопасности. Определены трудности, с которыми столкнулась республика в первые годы независимости. Особое внимание предельно законодательству в сфере охраны общественного порядка и обеспечения безопасности.

Отмечены объективные причины и проанализированы проблемы применения соответствующих норм Закона Азербайджанской республики «О полиции». На основе анализа положений Конституции Азербайджанской Республики и Закона Азербайджанской Республики «О полиции» сделан вывод об их особом значении в регулировании деятельности полиции, что позволяет оперативно реагировать на неповторение социально-опасных деяний и других негативных проявлений.

Сделан вывод, что использование различных методов обеспечения общественного порядка, служит достижению поставленных целей. Определить, какой из этих методов более успешен, можно по следующим факторам: время, которое нужно потратить на задачу; силы и средства участия; планированные и реальные затраты. Также отмечено, что восстановление жизни в постпандемический период, а также охрана общественного порядка за счет использования беспилотных летательных аппаратов на освобожденных территориях Азербайджанской Республики от оккупации армянских вооруженных сил могут быть перспективными. Этот метод снизит транспортные и другие расходы полиции, а в холодную и жаркую погоду избавит полицейских от службы на улицах на освобожденных территориях.

Ключевые слова: *безопасность, государство, общественный порядок, общественная безопасность, законодательство, преступление, полиция, правовой статус, Азербайджанская Республика.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-58-67

Постановка проблемы. Как известно, безопасность особенно важное понятие для каждого биологического существа в мире. Общественный порядок и безопасность – важные категории для любого человека. В юридической литературе отмечается, что указанное понятие обеспечивается компетентными органами государства. Важно также отметить, что среди трудностей, с которыми столкнулся в первые годы своей независимости Азербайджан, было предпринято необходимые социально-правовые мероприятия для обеспечения общественного порядка и безопасности. В то же время

следует отметить, что в настоящее время деятельность государственных органов в этой сфере имеет особый вес в структуре социальных заказов.

Анализ последних исследований и публикаций. В большинстве современных научных трудов в Азербайджанской Республике проблемы, касающиеся обеспечения общественного порядка и безопасности комплексно не изучены, хотя имеют важное научное и практическое значение. Также отсутствуют комплексные монографические работы, посвященные вопросам обеспечения общественного порядка и безопасности.

Поэтому **целью научной статьи** является анализ юридической литературы и действующего национального законодательства, в котором предусмотрено нормативно-правовое регулирование обеспечения общественного порядка и безопасности в Азербайджанской Республике, а также разработка научно обоснованных предложений по совершенствованию практических вопросов, касающихся обеспечения правопорядка.

Изложение основного материала. Азербайджанская Республика является неотъемлемой частью географии Южного Кавказа. Особое внимание было уделено формированию среды безопасности в структуре государственного строительства, начатого в Азербайджанской Республике 17 октября 1991 г. с восстановлением государственной независимости. Однако работа государственных органов не только в сфере безопасности, но и в других сферах провалилась. В то время, когда менялась общественно-политическая формация, правоохранительные органы, в том числе и органы внутренних дел, испытывали большие трудности с предотвращением нарастающих социальных и опасных ситуаций.

Таким образом, безвластие, беспорядки, рост преступности в Азербайджане с 1990 до 1993 гг. нанесли большой вред всем областям жизни республики. В 1992 г. в Азербайджане рост преступности, как отмечается, достиг самой высокой степени. За один год было совершено 22 440 преступлений. Это количество было больше по сравнению со всеми предыдущими годами (Аликперов, 2012), что указывало на неэффективность деятельности правоохранительных органов Азербайджанской Республики. Данное исследование не ставит перед собой целью изучения причин такой ситуации.

Отличие от прошлого в настоящее время в подобных дискуссиях на плоскости правоприменительной деятельности субъектов, оснащенных современным правовым регулированием и другими организационными инструментами, может не представлять особого интереса. Однако важно учитывать, что при резком изменении формы и содержания сформировавшихся в обществе ценностей, и одновременно возникновение новых негативных проявлений того времени обусловило формирование и применение соответствующих мер безопасности. В противном случае ситуация вышла бы из контроля и были неизбежны гигантские потери во всех сферах бытовой жизни в Азербайджанской Республике.

На наш взгляд, формирование правоохранительной деятельности в Азербайджанской Республике, отвечающей политическим, правовым и социально-экономическим требованиям этого периода, стало возможным благодаря введению правил, установленных Указом Президента Азербайджанской Республики от 9 августа 1994 г. «О мерах по усилению борьбы с преступностью, укреплению законности и правопорядка». Даже поверхностный анализ отдельных положений этого нормативно-правового акта дает нам положительное впечатление – правоохранительные органы совместно с другими государственными структурами приступили к разработке проекта госпрограммы по предотвращению возникновения новых общественно опасных деяний. В качестве логического продолжения этой работы в структуре МВД были сформированы Управление по борьбе с торговлей людьми, незаконным оборотам наркотических веществ, организованной преступностью.

Кроме того, для предотвращения и раскрытия тяжких преступлений Министерством внутренних дел и национальной безопасности Азербайджанской Республики было поручено подготовить и осуществить комплексные меры с целью улучшения оперативно-розыскной деятельности отдельных подразделений. Работа, проводимая в области изъятия незаконного оружия и боеприпасов, имеющегося у населения, ликвидации преступных групп, предотвращение диверсий и другие направления, дали прочную основу для стабилизации национальной безопасности в стране (Служба государственной безопасности Азербайджанской Республики, 2020).

Следует также отметить, что анализируемый Указ Президента также включает необходимые меры по моральному и материальному стимулированию сотрудников этих органов, в зависимости от их деятельности, для обеспечения беспрепятственного и качественного расследования уголовных дел.

12 ноября 1995 г. начался следующий этап, имеющий важное значение для государственного строительства Азербайджанской Республики – принятие Основного закона республики – Конституции, которая охватывала все сферы жизнедеятельности государства и общества, обогатил направления развития идей правового государства национальным ценностям и современным подходом. Признание народа как единственного источника власти, защита целостности страны, строгое соблюдение принципа разделения власти, обеспечение прав и свобод человека и гражданина заявлены как высшая цель Азербайджанского государства (Конституция Азербайджанской Республики, 1995).

Конституция Азербайджанской Республики содержит ряд положений о статусе и полномочиях Парламента, Президента, Вице-президентов, Кабинета Министров, органов прокуратуры и судебной власти. В отличие от этих субъектов, Конституция не содержит прямых норм по регулированию деятельности правоохранительных органов. Необходимо отметить, что органы полиции являются структурной частью Министерства внутренних дел, которое подчинено Правительству республики. Однако, защита прав и свобод человека, закрепленных в Конституции, в том числе защита законных интересов юридических лиц от противоправных действий, возложено на органы внутренних дел в пределах полномочий, установленного законом.

Следует отметить, что в классическом понимании для регулирования общественных отношений в правовой плоскости, законодательными органами государств принимаются отраслевые законы в соответствии с конституцией страны. В Азербайджанской Республике было принято ряд законов об деятельности правоохранительных органов. В частности, Закон Азербайджанской Республики от 28 октября 1999 г. «О полиции» регулирует правовой статус, принципы и основные направления, состав и подчиненность полиции в стране, в том числе деятельность сотрудника полиции в различных ситуациях. Таким образом, Закон Азербайджанской Республики «О полиции» – это правовой документ, основанный на опыте передовых стран.

Подготовка и принятие закона совпадают с началом интеграции Азербайджанской Республики в европейское сообщество, что нашла свое отражение и в редакции этого вышеуказанного закона.

Структурно Закон «О полиции», состоящий из 40 статей, также определяет назначение и основные обязанности полиции как организации в области защиты высших ценностей, провозглашенных Конституцией Азербайджанской Республики. Мы считаем необходимым отметить, что в правоохранительной практике представления о назначении и обязанностях в полиции часто приравниваются или неправильно толкуется по отношению к организации и сотруднику. Для этого могут быть разные причины, среди которых, на наш взгляд, можно выделить небрежность или искажение. Это

указывает на необходимость дифференциации такой информации. Для этого проведем краткий анализ и обратим внимание на некоторые положения Закона «О полиции».

Законодатель Азербайджанской Республики определяет основные обязанности полиции непосредственно в зависимости от ее целей. Если обратит внимание на содержание Закона «О полиции», то можно увидеть здесь закономерности философии. Выражаясь другими словами, деятельность полиции определяется на основе развития от общего к частному. Обязанности, как охрана общественного порядка и обеспечение общественного безопасности, принятие мер по предотвращению преступлений и других неправомерных действий, относятся к вышеуказанным направлениям.

Если обратить внимание на содержание закона, то очевиден тот факт, что общая обязанность сотрудника полиции является принять срочные меры для предотвращения запланированного преступления или иного правонарушения, арестовывать лицо, совершившее преступление или иное противоправное деяние, и доставить их в органы полиции. Особенность вышеуказанного можно увидеть в основных обязанностях сотрудника полиции: обеспечение безопасности каждого человека и гражданина, в пределах своей компетенции; ведение производства по делам об административных проступках; возбуждение уголовных дел в соответствии с законодательством; проведение расследования и дознания является обязанностью отдельных служб полиции (“Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun, 1999).

Считаем, что в рамках нашего исследования, также необходимо отметить проблемы в области применения соответствующих норм Закона Азербайджанской Республики «О полиции».

Содержание проблемных вопросов, с которыми мы часто встречаемся в практике правоохранительной деятельности органов полиции, заставляет нас задуматься об этом направлении. Сотрудники полиции, непосредственно участвующие в предупреждении или пресечении различных видов правонарушений, несут различные виды ответственности на основе жалоб, поступающих на них. Во многих случаях сотрудники полиции нежелательны или испытывают трудности при исполнении своих служебных обязанностей. Основной причиной тому является наличие некоторых коллизий в процессе применения законодательства. Закон разрешает подавать жалобу в прокуратуру, судебные органы или вышестоящие инстанции на вышеуказанном основании деятельности полиции.

Обратим внимание на одну ситуацию. В разных районах Азербайджанской Республики были украдены аккумуляторы, предназначенные крупногабаритным автомобильным средствам. По заданию начальников полиции, участковые инспектора, оперуполномоченные и иные сотрудники полиции останавливали подозрительные автомобили в административной зоне и осматривали их. Сотрудники полиции попытались осмотреть багажный отдел одного из автомобилей, на котором они были спрятаны. В данном случае, один из протестующих водителей снял видео на свой телефон и пожаловался в органы прокуратуры. По результатам расследования прокуратура считает действия полиции в данной ситуации незаконными. Утверждается, что жалоба водителя является обоснованной и ставится в вину сотрудникам полиции не составление документов в соответствии с требованиями действующего Кодекса об административных проступках или Уголовно-процессуального кодекса. Прежде всего, возникает вопрос: перевозятся ли украденные аккумуляторы больших грузовиков в салоне автомобиля или в багажном отделении? Конечно, исходя из этой логики, сотрудники полиции имеют право осматривать багажные отделы подозрительных автомобилей. Причина отсутствия документации в соответствии с вышеуказанными кодексами заключается в том, что действия сотрудников полиции не носят

процессуальный характер. В противном случае потребуется большое количество времени и других организационных мероприятий для выполнения этой деятельности.

Согласно Закону Азербайджанской Республики «О полиции», эта деятельность распространяется не на обязанности полиции как организации, а на общие обязанности сотрудника полиции. Причина, по которой закон занимает такое положение в данной редакции, объясняется его общностью, как следует из названия изучаемой нами статьи. Мы можем объяснить эту причину на основе простой логики. Как нам известно, законы своей правовой природы предназначены не для однократного, а наоборот, для многократного применения в целях регулирования общественных отношений с учетом тенденций развития.

На наш взгляд, оформление подобных инструкций, данным сотрудникам полиции по письменному приказу руководителя органа, гарантирует предотвращение возникновения каких-либо проблем такого характера в будущем. Если украденные аккумуляторы или другие предметы будут обнаружены в такой ситуации, то в результате действий сотрудников органов внутренних дел считается необходимым проведение процессуальных действий органами следствия и дознания в присутствии понятых.

Таким образом, Конституция Азербайджанской Республики и Закон Азербайджанской Республики «О полиции» имеют особое значение в регулировании деятельности полиции, позволяют оперативно реагировать на неповторение социально-опасных деяний и других негативных проявлений.

Этимологический анализ понятий «метод» и «средств» показывает, что они близки по своему содержанию (Əliyev, 2016). В юриспруденции эти понятия иногда имеют разное значение. Этот подход в основном используется при анализе уголовных или административных правонарушений в деятельности правоохранительных органов или в отношении мер в процессе проведения оперативно-розыскных мероприятий или операций. Однако в последнее время в научной литературе оба термина называют методами.

Говоря об охране общественного порядка, считаем целесообразным анализировать информацию о некоторых ресурсах, которые сформировались в последующие периоды построения независимого государства.

Один из первых современных методов был внедрен 12 марта 2007 г. После распоряжение Президента Азербайджанской Республики о создании механизма по совершенствованию деятельности полицейских участков был запущен пилотный проект, включающий в себя 4 этапа. Особое внимание в проекте уделено анализу обстоятельств, способствующих совершению правонарушений, их устранению и применению превентивных мер. В частности, благодаря изучению и обобщению передового опыта в зоне обслуживания был создан более эффективный механизм управления полицейскими участками. В соответствии с предложениями, основанными на анализе проекта, в новых штатных структурах полиции была создана должность начальников полиции административных участков. На первый взгляд это может показаться обычным управленческим решением. Важно отметить, что эти должностные лица наделены многими из тех же полномочий, что и начальники районных органов полиции. Новшество послужило повышению эффективности деятельности полиции, которая стала «ближе» к населению.

На наш взгляд, в процессе обеспечения общественного порядка целесообразно использовать не только правовое, но и другое воздействие.

Еще одним новшеством стало использование возможностей институтов гражданского общества в этих областях. Конечно, организация этой деятельности на общественных началах делает ее более перспективной. В Азербайджане применяется модель общественного совета, которая в течение последних десяти лет была экспериментально эффективной. Эта модель основана на деятельности по координации

совместного решения социальных проблем, возникающих в связи с обеспечением общественного порядка по месту жительства. Граждане на общественных началах привлекаются к работе по обеспечению общественного порядка и безопасности со стороны органов внутренних дел. Особо стоит отметить, что деятельность общественного совета основана на национальных ценностях азербайджанского народа. По этой причине влиятельные люди из административной единицы привлекаются к деятельности общественного совета. В общественном совете предпочтение отдается старейшинам, ветеранам войны, интеллигенции и социальным работникам.

Добровольная общественная деятельность по обеспечению общественного порядка осуществляется в следующих сферах:

– проведение просветительской и пропагандистской работы с целью предотвращения противоправного и неуважительного поведения по отношению к обществу;

– профилактика злоупотребления наркотиками и алкоголем, преступности среди несовершеннолетних;

– предоставление необходимой информации в полицию для предотвращения и расследования преступлений и других правонарушений.

В рамках исследования перейдем к следующему современному методу. Система «Безопасный город» и «Служба звонков на 102» уже используются во всех городах и регионах Азербайджана.

Система «Безопасный город» является одним из проектов, реализованным в рамках утвержденной Президентом Ильхамом Алиевым 30 июня 2004 г. Государственной программы усовершенствования деятельности органов полиции в Азербайджанской Республике. Цель системы – защищать права и свободы человека и гражданина, безопасность населения, законные интересы государства, физических и юридических лиц от противоправных действий. А ее назначение заключается в осуществлении посредством современных информационно-коммуникационных технологий, в том числе видеонаблюдения, контроль над соблюдением правопорядка в столице, непрерывном живом наблюдении, оперативном реагировании на противозаконные явления, чрезвычайные ситуации (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 30 iyun tarixli 291, 2004; Азербайджанское государственное информационное агентство, 2009).

Благодаря первой системе, общественный порядок обеспечивается видеонаблюдением в общественных местах. Любое действие, связанное с правонарушением, немедленно сообщается сотрудникам полиции, которые несут службы в этой дислокации. К тому же камеры уже занимают особое место в профилактической работе полиции. Статистические данные, в свою очередь, подтверждают высказанные мнению. С установкой видеокамер количество нарушений общественного порядка и других нарушений на этих территориях также значительно уменьшилось.

«Служба звонков на 102» – это централизованная деятельность по всей стране. Она обеспечивает оперативный ответ на входящие звонки, передает информацию в местную полицию, а затем координирует усилия по ее разрешению. Звонки в центр бесплатные со всех операторов мобильной связи. В отличие от службы «02» в бывшем СССР, с помощью этой современной системы дежурные подразделения территориальной полиции координируются с дежурными службами в соответствующих главных управлениях и аппарате министерства. Их деятельность тоже интегрирована в «Службу звонков на 102». В конечном результате лицу, предоставившему информацию о правонарушении, и (или) потерпевшим предоставляется информация о действиях сотрудников территориальных органов внутренних дел.

С 2015 г. в Азербайджане начались, регулярно проводится международные спортивные соревнования, например, первые Европейские игры, Игры исламской солидарности, Лига Европы УЕФА и соревнования Формулы 1. В ходе подготовки и проведения мероприятий по охране общественного порядка сформировался новый опыт работы полиции с международными и местными оргкомитетами. В отличие от традиционных видов деятельности, использование полиции на основе нового опыта привело к повышению эффективности за счет внедрения новых ресурсов. Одним из них является предоставление сотрудникам полиции мобильного оборудования для получения технической информации, интегрированной в базы данных ГИБДД и служб регистрации паспортов. Это оборудование интегрировано в единую базу данных на основе возможностей интернета. Этот метод позволяет быстро уточнить личности нарушителя общественного порядка и при необходимости обеспечивать оперативность применения мер ответственности.

В последние годы, с внедрением информационно-портальной системы в деятельность полиции, произошли коренные изменения в предоставлении информации об работе отдельных служб. Система основана на интеграции местной полиции в базу данных электронного правительства, за исключением секретной информации, охраняемой законом. Следует подчеркнуть возможность обмена информацией, которая считается необходимой в процессе взаимодействия между полицейскими службами, участвующими в поддержании общественного порядка. Неоспорима роль информационно-портальной системы в предотвращении свободного передвижения лиц и транспортных средств, которым разрешено передвижение, и возможных фальшивых разрешений в рамках карантинных мер, применяемых для управления санитарно-эпидемиологической ситуацией в Азербайджане. В данном случае благодаря интеграции информации, о людях с положительным результатом на вирус Covid-19, а также о пациентах, получающих лечение от вируса на дому, появилась возможность контролировать их изоляцию во время карантина сотрудниками полиции. Благодаря этому методу, который в целом является современным по содержанию, сотрудники полиции могут добиться карантинного режима в административной территории.

Выводы. Таким образом, использование различных методов обеспечения общественного порядка, которое для мыслящего человека не менее важно, чем еда, служит достижению поставленных целей. Определить, какой из этих методов более успешен, можно по следующим факторам:

- время, которое нужно потратить на задачу;
- силы и средства участия;
- планированные и реальные затраты и т.д.

На наш взгляд, восстановление жизни в постпандемический период, а также охрана общественного порядка за счет использования беспилотных летательных аппаратов на освобожденных территориях Азербайджанской Республики от оккупации армянских вооруженных сил могут быть перспективными. Этот метод снизит транспортные и другие расходы полиции, а в холодную и жаркую погоду избавит полицейских от службы на улицах на освобожденных территориях.

Библиографический список

Азербайджанское государственное информационное агентство, 2009. *Введен в строй автоматизированный центр управления «безопасный город» Министерства внутренних дел. В церемонии принял участие Президент Азербайджана Ильхам Алиев* [online]. Available at: https://azertag.az/ru/xeber/VVEDEN_V_STROI_AVTOMATIZIROVANNYI_CENT

R_UPRAVLENIYA_BEZOPASNYI_GOROD_MINISTERSTVA_VNUTRENNIX_DEL__V_CEREMONII_PRINYAL_UCHASTIE_PREZIDENT_AZERBAIDZHANA_ILXAM_ALIEV-700510

- Аликперов, Х., 2012. Так кто же прав: генеральный прокурор страны или министр внутренних дел? *Turan FM*. [онлайн]. Доступно: https://www.turan.az/ext/news/2012/2/free/Want_to_Say/ru/2038.htm (дата обращения 01 декабря 2021).
- Конституция Азербайджанской Республики, 1995. *Министерство цифрового развития и транспорта АР* [онлайн]. Available at: <https://mincom.gov.az/ru/view/pages/13/> (дата обращения 01.12.2021)
- Служба государственной безопасности Азербайджанской Республики, 2020. *Органы безопасности независимой Азербайджанской Республики* [онлайн]. Available at: <https://dtx.gov.az/ru/history/organy-bezopasnosti-nezavisimoj-azerbajdzhanskoj-respubliki.html> (дата обращения 01.12.2021)
- “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun, 1999. *Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu*, 11, maddə 611.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 30 iyun tarixli 291, 2004. Azərbaycan Respublikasında polis orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı (2004–2008-ci illər). [online]. Available at: <https://e-qanun.az/framework/6229> (дата обращения 01.12.2021)
- Əliyev, R., 2016. *Elmi işlərin yerinə yetirilməsi metodikası. Elmi layihələrin, diplom və dissertasiya işlərinin uğurlu hazırlanmasına dair vəsait [Methodology of performing scientific work. Resources for the successful preparation of scientific projects, diplomas and dissertations]*. Bakı: “Alatoran yayınları” nəşriyyatı.

References

- Alikperov, Kh., 2012. Tak kto zhe prav: generalnyiy prokuror strany ili ministr vnutrennih del? [So who is right: the country's Attorney General or the Minister of the Interior?] *Turan FM*. [online]. Available at: https://www.turan.az/ext/news/2012/2/free/Want_to_Say/ru/2038.htm (Accessed 01 December 2021)
- Azerbaydzhanskoe gosudarstvennoe informatsionnoe agentstvo, 2009. *Vveden v stroy avtomatizirovannyiy tsentr upravleniya «bezopasnyiy gorod» Ministerstva vnutrennih del. V tseremonii prinyal uchastie Prezident Azerbaydzhana Ilham Aliev [The automated control center "safe city" of the Ministry of Internal Affairs was put into operation. President of Azerbaijan Ilham Aliyev attended the ceremony]* [online]. Available at: https://azertag.az/ru/xeber/VVEDEN_V_STROI_AVTOMATIZIROVANNYI_CENTR_UPRAVLENIYA_BEZOPASNYI_GOROD_MINISTERSTVA_VNUTRENNIX_DEL__V_CEREMONII_PRINYAL_UCHASTIE_PREZIDENT_AZERBAIDZHANA_ILXAM_ALIEV-700510 (Accessed 01 December 2021)
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 30 iyun tarixli 291, 2004. Azərbaycan Respublikasında polis orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı (2004–2008-ci illər) [State Program on improving the activities of police bodies in the Republic of Azerbaijan (2004–2008)]. [online]. Available at: <https://e-qanun.az/framework/6229> (Accessed 01 December 2021)
- Əliyev, R., 2016. *Elmi işlərin yerinə yetirilməsi metodikası. Elmi layihələrin, diplom və dissertasiya işlərinin uğurlu hazırlanmasına dair vəsait*. Bakı: “Alatoran yayınları” nəşriyyatı.

- Konstitutsiya Azerbaydzhanskoy Respubliki [Constitution of the Republic of Azerbaijan], 1995. *Ministerstvo tsifrovogo razvitiya i transporta AR* [online]. Available at: <<https://mincom.gov.az/ru/view/pages/13/>> (Accessed 01 December 2021)
- “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun [Law of the Republic of Azerbaijan “On Police”], 1999. *Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu*, 11, maddə 611.
- Sluzhba gosudarstvennoy bezopasnosti Azerbaydzhanskoy Respubliki, 2020. *Organyi bezopasnosti nezavisimoy Azerbaydzhanskoy Respubliki [Security agencies of the independent Azerbaijan Republic]* [онлайн]. Available at: <<https://dtx.gov.az/ru/history/organy-bezopasnosti-nezavisimoy-azerbajdzhanskoj-respubliki.html>> (Accessed 01 December 2021)

Стаття надійшла до редакції 07.12.2021.

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли

ІСТОРИЧНІ ТА СУЧАСНІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

В статті проаналізовано історичні та сучасні аспекти охорони громадського порядку в діяльності Азербайджанської Республіки. Автор зазначає, що у більшості сучасних наукових праць у Азербайджанській Республіці проблемні питання щодо забезпечення громадського порядку та безпеки комплексно не вивчені, хоча мають важливе наукове та практичне значення. Також відсутні комплексні монографічні роботи, присвячені питанням забезпечення громадського порядку та безпеки.

Розглянуто соціально-правові заходи, спрямовані на забезпечення громадського порядку та безпеки. Визначено складності, з якими зіткнулася республіка у роки незалежності. Особливу увагу приділено законодавству в сфері охорони громадського порядку та забезпечення безпеки.

Відзначено об'єктивні причини та проаналізовано проблеми застосування відповідних норм Закону Азербайджанської Республіки «Про поліцію». На підставі аналізу положень Конституції Азербайджанської Республіки та Закону Азербайджанської Республіки «Про поліцію» зроблено висновок про їх особливе значення у регулюванні діяльності поліції, що дозволяє оперативно реагувати на неповторення соціально-небезпечних діянь та інших негативних проявів.

Зроблено висновок, що використання різних методів забезпечення громадського порядку служить досягненню поставлених цілей. Визначити, який із цих методів успішний, можна за такими факторами: час, який потрібно витратити на завдання; сили та засоби участі; плановані та реальні витрати. Також наголошено, що відновлення життя у постпандемічний період, а також охорона громадського порядку за рахунок використання безпілотних летальних апаратів на звільнених територіях Азербайджанської Республіки від окупації вірменських збройних сил може бути перспективним. Цей метод знизить транспортні та інші витрати поліції, а за холодної та спекотної погоди позбавить поліцейських від служби на вулицях на звільнених територіях.

Ключові слова: безпека, держава, суспільний лад, громадська безпека, законодавство, злочин, поліція, правовий статус, Азербайджанська Республіка.

Najafguliyev Rafiq Islam

**HISTORICAL AND MODERN ASPECTS OF PROTECTION OF PUBLIC ORDER
IN THE ACTIVITIES OF THE POLICE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

The article analyzes the historical and modern aspects of the protection of public order in the activities of the police of the Republic of Azerbaijan. The author notes that in most modern scientific works in the Republic of Azerbaijan, problematic issues related to ensuring public order and security have not been comprehensively studied, although they are of great scientific and practical importance. There are also no comprehensive monographic works devoted to the issues of ensuring public order and security.

The socio-legal measures aimed at ensuring public order and security are considered. The difficulties faced by the republic in the first years of independence are determined. Particular attention is paid to legislation in the field of public order and security.

The objective reasons are noted and the problems of applying the relevant norms of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Police" are analyzed. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of the Republic of Azerbaijan and the Law of the Republic of Azerbaijan "On Police", a conclusion was made about their special importance in regulating the activities of the police, which allows you to quickly respond to the non-recurrence of socially dangerous acts and other negative manifestations.

It is concluded that the use of various methods of ensuring public order serves to achieve the set goals. You can determine which of these methods is more successful based on the following factors: the time that needs to be spent on the task; forces and means of participation; planned and actual costs. It was also noted that the restoration of life in the post-pandemic period, as well as the protection of public order through the use of unmanned aerial vehicles in the liberated territories of the Republic of Azerbaijan from the occupation of the Armenian armed forces, can be promising. This method will reduce the transport and other costs of the police, and in cold and hot weather, save the police from serving on the streets in the liberated territories.

Key words: security, state, public order, public security, legislation, crime, police, legal status, Republic of Azerbaijan.

УДК 341.23

Г. Є. Тихомирова
В. А. Фесенко

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗВИЧАЇВ

Статтю присвячено особливостям формування міжнародно-правових звичаїв у сучасному міжнародному праві.

Зростання ролі договірних відносин не змогли перетворити звичаєве право у виключно договірне.

Наявну систему міжнародного права неможливо б було уявити без міжнародного звичаю з декількох причин: по-перше, різні галузі та інститути в сучасному міжнародному праві частково або навіть повністю складаються зі звичаєвих норм, по-друге, у тих сферах, де з різних причин неможливе договірне регулювання, продовжують виникати все нові і нові норми звичаєвого права.

Існує безліч думок щодо питання створення звичаєвих норм міжнародного права в міжнародно-правовій науці. Головним є питання, чи формуються ці норми за допомогою взаємодії волі держав або ж їх поява не обумовлена участю волі.

У своєму історичному розвитку звичай як джерело міжнародного права протягом довгого часу був найбільш важливою процедурою формування міжнародно-правових норм. Це було обумовлено тим, що в рамках міждержавної системи ніколи не було законодавчого органу, який би приймав такі правові норми. З цієї причини багато міжнародно-правових норм були створені на основі звичаїв і практики держав, через що мали характер звичаєво-правових норм.

Досліджено основний підхід до формування міжнародно-правового звичаю.

Розглянуто основні складові елементи міжнародного звичаю та надана їх вичерпна характеристика.

З'ясовано роль міжнародного звичаю для сучасного міжнародного права, а також зазначення необхідності подальшої розробки цього питання у вітчизняному правовому полі для ефективного його використання у міжнародних відносинах.

Визначено теоретичні основи обґрунтування природи міжнародного звичаю.

Ключові слова: міжнародно-правовий звичай, «*opinio juris*», практика, процес формування.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-68-75

Постановка проблеми. Одним з основних джерел міжнародного права на рівні із міжнародним договором є міжнародний звичай. В національній правовій системі звичай навряд може розглядатися як джерело права на одному рівні із законом. Роль міжнародного звичаю в наш час, незважаючи на широке поширення міжнародних договорів, зростає. Разом з тим ефективність міжнародно-правового регулювання з використанням звичаєвих норм міжнародного права знижується в зв'язку з відсутністю загального підходу до розуміння терміну «міжнародний звичай», його ознак і особливостей формування.

Відсутність попередньо встановлених формальних процедур, які б чітко регламентували порядок встановлення норм звичаєвого права є однією з важливих особливостей процесу їх формування. У зв'язку з цим фахівцями, що вивчають питання

міжнародно-звичаєвого права, стає важливим докладно оговорювати фактори, що, на їх думку, є обов'язковими для кваліфікації того чи іншого правила поведінки, яке склалося у міжнародних відносинах, в якості обов'язкового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх наукових працях дослідженню особливостям формування міжнародно-правового звичаю приділяли увагу такі науковці, як: Г. М. Даниленко, М. Байерс, Я. Броунлі, П. Дайє, Нгуен Куок Динь, І. І. Лукашук, Д. П. О'Коннелл, А. Пеле, Б. Стерн та інші.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження та аналіз особливостей формування міжнародного-правових звичаїв.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні, основні фактори міжнародного нормоутворення звичаїв вважають встановленими. Фахівці посилаються на ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, яка визначила «міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма» (ООН, 1945). Варто зазначити, що на основі Статуту фахівці виокремлюють два основних елементи міжнародно-правового звичаю: власне практику і «*opinio juris sive necessitatis*» (переконаність у правомірності або необхідності). Перший елемент є об'єктивною (матеріальною) стороною, другий – суб'єктивною (психологічною).

У низці рішень Міжнародного суду наявне підтвердження щодо основних складових міжнародно-правового звичаю. Так, п. 77 рішення по справі щодо континентального шельфу Північного моря (ФРН проти Данії та Нідерландів, 1969 р.) Суд зазначив, що не лише відповідні акти («acts») призводять до встановлення практики, але вони мають здійснюватися або бути такими, щоб могли виступати в якості доказу норми права, яка цього вимагає. Сама потреба у такого роду вірі («belief»), а саме наявність суб'єктивного елемента, мається на увазі безпосередньо в самій ідеї («notion») «*opinio juris sive necessitatis*» (International Court of Justice, 1969).

У п. 27 рішення по справі щодо континентального шельфу (Лівія проти Мальти, 1985 р.) Суд постановив про потребу встановлення факту наявності двох ключових складових звичаю, як про те, що не вимагає будь-яких пояснень. Зокрема, в тексті постанови було вказано наступне: «Звичайно, вже стало аксіомою, що докази звичаєвого міжнародного права потрібно шукати насамперед у реальній практиці та «*opinio juris*» держав, навіть якщо багатосторонні конвенції і відіграють важливу роль у фіксації й визначенні норм, що походять від звичаїв або розвивають їх» (International Court of Justice, 1985.). Пункт 183 рішення по справі щодо військової та напіввійськової діяльності в та проти Нікарагуа (Нікарагуа проти США, 1986 р.) Суд зазначив наступне: «Беручи до уваги цей висновок, наступне, що повинен зробити Суд, це розглянути питання про норми звичаєвого міжнародного права, які можуть бути застосовані до цього спору. Для цієї мети він має сфокусувати свою увагу на практиці та «*opinio juris*» держав» (International Court of Justice, 1986).

Практично в усіх концепціях міжнародно-правового звичаю центральне положення посідають саме перелічені два елементи, про що і пишуть багато згадуваних вище фахівців, що займалися розробкою даного питання: Г. М. Даниленко, М. Байерс, Я. Броунлі, П. Дайє, Нгуен Куок Динь, І. І. Лукашук, Д. П. О'Коннелл, А. Пеле, Б. Стерн.

Під час другої доповіді спеціального доповідача М. Вуда за темою «Виявлення міжнародного звичаєвого права» Комісія з міжнародного права ООН висловила повну підтримку щодо «двоелементного підходу» в питаннях формування міжнародно-правового звичаю. Так, редакційним комітетом було закріплено саме такий підхід: для встановлення змісту та самого факту існування конкретної норми міжнародного звичаєвого права є необхідність впевнитися в наявності загальної практики, що буде визнана в якості правової норми («*opinion juris*») (International Law Commission, 2015).

Ґрунтуючись на вищевказані міркування, подальший розгляд питання формування норм звичаєвого права буде відбуватись, головним чином, навколо питань взаємодії двох основних елементів міжнародних звичаїв – об'єктивного (практики) і суб'єктивного («*opinio juris*»).

Так, в основі практики лежить правило поведінки, яке в перспективі могло б регулювати міждержавні відносини між суб'єктами міжнародного права. При цьому, пріоритетне значення відводиться державам як основним суб'єктам міжнародного права.

У звичайному нормоутворенні важливу роль відіграє практика міжнародних міжурядових організацій, яка складається як в їх відносинах с державами, так і між самими міжнародними організаціями. Це обумовлено збільшенням кількості міжнародних організацій, зростанням їх ролі та активності в міжнародному спілкуванні. Не можна не вказати на наявність звичаєво-правової практики всередині самих міжнародних організацій, наприклад з організаційних питань. Міжнародний суд ООН при розгляді переданих справ і винесенні консультативних висновків неодноразово звертався до внутрішньої практики міжнародних організацій.

У багатьох випадках практика, яка могла б стати в майбутньому звичаєм, являє собою нове правило поведінки, яке при відповідному визнанні як правова норма покликана в майбутньому регулювати міждержавні відносини, взаємовідносини суб'єктів міжнародного права. Така практика носить погоджувальний характер (питання дипломатичних відносин тощо). Разом з тим практика може мати відношення і до внутрішньодержавного життя (права і свободи особи, режим іноземців, надання громадянства, кримінально-процесуальні питання тощо), а також до внутрішньої діяльності міжнародних організацій (порядок сплати членських внесків міжнародних організацій, правила, що регулюють інші внутрішньо-організаційні питання їх діяльності). У цій ситуації практика, як правило, не носить узгодженого з іншими державами характеру, хоча держава може розглядати зарубіжну внутрішньодержавну практику як зразок, погоджуватися з нею шляхом запозичення. Але в будь-якому випадку повинна бути переконаність держав розглядати ту чи іншу практику як звичаєво-правову. Наприклад, це відноситься до практики, що лежить в основі таких звичаєво-правових норм, як право людини на життя, безперешкодний доступ до правосуддя і т. п.

Те, що стосується законодавчої практики, то про неї, на нашу думку, може йти мова, коли практика і її визнання в якості правової норми можуть розглядатися як єдине ціле. У будь-якому випадку реалізація таких законодавчих норм ґрунтується на діях або бездіяльності органів виконавчої влади. Наприклад, встановлення прибережною державою за допомогою свого законодавства 12-мильної межі територіального моря і недопущення його неправомірного перетину забезпечується органами виконавчої влади держави, а також повагою цього правила іншими державами та їх судами.

Спори йдуть і щодо практики внутрішньодержавних судів. Окремі держави відносять судову практику, перш за все, в питаннях, що відносяться до міждержавних відносин, до звичаєво-правової практики. Є й інші точки зору, так, на думку Г. М. Даниленка, в принципі внутрішні судові рішення саме по собі не може відігравати незалежну роль у створенні міждержавної практики, так як воно не є вираженням первісного домагання держави в галузі міжнародних відносин.

Разом з тим до звичаєво-правової практики, на думку вчених, пред'являється ряд вимог, без яких звичай сформуватися не може. Зауважимо, що в доктрині міжнародного права перелік цих вимог не устоявся, нерідко вони іменуються по-різному і досить часто в них вкладається різний зміст. До їх числа відносять:

- 1) спільність (загальність);
- 2) однаковість і визначеність;

- 3) стійкість і сталість;
- 4) тривалість.

Деякі автори обмежують їх універсальністю, однаковістю і сталістю (Броунли, 1977).

На загальну думку, звичаєво-правова практика може мати такі різновиди, як дія або бездіяльність. Щодо останнього, її значення для формування звичайних норм міжнародного права ведеться чимало суперечок серед вчених і практиків.

Сама бездіяльність звичайної норми не створює. В іншому випадку будь-яка бездіяльність вже заклала б фундамент звичайної норми міжнародного права. На нашу думку, бездіяльність може розглядатися як завжди-правова практика тільки коли воно закладає основу міждержавних відносин з того чи іншого питання.

Про бездіяльність як вид практики згадується в ряді міжнародних судових рішень, зокрема, в рішеннях у справах «Lotus», про військові та напіввійськові дії США проти Нікарагуа (Case of the S.S. «Lotus», 1927).

Практика утримання від тих чи інших дій на міжнародній арені виявляється в таких фундаментальних принципах міжнародного права, як невтручання і повага суверенітету держав.

У доктрині міжнародного права точаться суперечки про те, які форми може мати зазвичай-правова практика. На цей рахунок склалися дві концепції щодо фізичних дій, а також письмових, усних заяв. Спори ідуть щодо питання, чи включає така практика лише фізичні дії, або тільки вербальні дії, або те й інше. На думку М. Вуда, практика може мати форму як фізичної, так і вербальної дії (International Law Commission, 2014). Багато вчених стоять на протилежній позиції і стверджують про те, що до тих пір, поки держави не вжили заходів щодо забезпечення виконання вербальних актів, вони не можуть становити матеріальну ознаку міжнародного звичаю.

Таким чином, до числа основних вимог до звичаєво-правової практики можна віднести: її спільність, однаковість і визначеність, стійкість (стабільність) і сталість (безперервність), відповідність закономірностям суспільного розвитку, потребам розвитку міждержавних відносин, загальним інтересам держава. Дані вимоги носять системний характер, вони взаємопов'язані, нерозривні і складають єдине ціле.

Якщо порівнювати «*opinio juris*» та практику як головні елементи міжнародно-правового звичаю, то основна відмінність першого полягає в тому, що він апелює до позицій суб'єктів міжнародного права і самих держав. Його внутрішня суть полягає у пошуку ставлення учасників міжнародних правовідносин до подій, які відбуваються на міжнародній арені.

У рішеннях Міжнародного суду суб'єктивний елемент («*opinio juris*») міжнародно-правового звичаю традиційно визначається латинським висловом «*opinio juris sive necessitates*» (скорочено – «*opinio juris*»), який, необхідно підкреслити, зовсім не має коренів відповідно до класичного римського права. Дослівно, даний вислів можна тлумачити як «думку про правомірність або необхідність».

В остаточній доповіді Комітету з формування норм звичаєвого міжнародного права, створеного в рамках Асоціації міжнародного права, акцентується увага на те, що суб'єктивна складова розцінюється одночасно як «воля» («*will*») і як «згода» («*consent*») (International Law Association, 2000). Так, згадуваний вище спецдоповідач Комісії міжнародного права ООН М. Вуд натомість класичному терміну «*opinio juris*» запропонував використовувати термін «визнання в якості правової норми». Свою думку він аргументував тим, що вона заснована на лексиці Статуту Міжнародного суду ООН і напряму впливає з його практики. Вуд М. зазначає, що згідно практиці суду, загальна сутність даного елемента незалежно від будь-яких інших визначень, зводиться до

визнання державами того, що їх поведінка, а також поведінка інших відповідає міжнародному праву (International Law Commission, 2014).

Так, визнання, що найчастіше використовується для характеристики «*opinio juris*» в вітчизняній доктрині являє собою логічний наслідок віри або угоди (консенсусу). Зі свого боку, заява може виступати в якості однієї з форм прояву визнання, а якщо порівняти поняття «визнання» і «воля», то дійдемо висновку, що останнє є більш глибоким за змістом і суттю. Вона містить механізм прийняття й втілення в життя рішень, у якому саме визнання є лише одним з етапів формування і вираження вольового наміру.

Варто зазначити, що більшій частині дослідників саме вольовий аспект бачиться головним у розумінні природи «*opinio juris*». Вияв волі в міжнародних відносинах є ніщо інше як прагнення до політичного домінування в міжнародних відносинах, а узгодження воль сторін є нічим іншим як єдиний розумний спосіб для досягнення мирного і взаємовигідного співіснування держав. Так, Б. Стерн переконана що для кожної держави зміст «*opinio juris*» буде залежати від того, яке місце займає його сила («*power*») в межах міжнародного порядку (Stern, 2001). Воля держави, на думку ученої все одно несе в собі елемент сили, незважаючи навіть на відсутність її прямого вияву. В такому випадку, частина держав будуть почуватися себе зобов'язаними, через власне бажання, бо погодилися на це, а інша частина держав навпроти почуватимуться себе зобов'язаними проти своєї волі тому що норма накладає на них свій обов'язок. Сама звичаєва норма розглядається як така згідно волі тих держав, що в змозі нав'язати власну точку зору.

З позитивістської точки зору «*opinio juris*» відповідно до об'єктивного елемента відіграє першочергову роль (D'Amato, 1971). Не практика, а саме воно стає первинним. Хоча, ця первинність має і свою специфіку. Первинність ототожнюється з можливостями окремих держав за допомогою сили нав'язати свою політичні інтереси іншим. З цього приводу, М. Байєрс висловлювався, що у випадку розгляду практики в якості первинної складової міжнародного звичаєвого права, потрібно враховувати відмінності в добробуті та військовій силі під час формування норм звичаєвого міжнародного права. Науковець впевнений, по-перше, що «*opinio juris*» дозволяє відрізнити практику, що відповідає праву держав від тої, що їй перечить. А по-друге, використовується з метою контролю зловживання силою з боку держав під час процесу створення міжнародного звичаєвого права (Byers, 2001).

Саме «*opinio juris*» здійснило колосальний вплив на сьогодишні події в міжнародному житті, про що не варто заперечувати. Варто зазначити, що даний вплив не призвів до домінанту якихось утопічних ідей над реальністю. Він став результатом прогресу суспільної практики, що зафіксувалась у вигляді принципів міжнародного права. З цього приводу не можна не погодитись з Д. П. О'Коннеллом, що розглядає «*opinio juris*» як повинність («*oughtness*»). Так, у своїх працях він пише про те, що вказана повинність виступає не просто артефактом мислення, а реальним спонуканням, яке змушує, виходить з позицій необхідності збереження та розвитку суспільного життя (O'Connell, 1970).

Висновки. Незважаючи на те, що в сучасній вітчизняній і зарубіжній доктрині міжнародного права з'являються пропозиції про зміну (уточнення) структурної основи міжнародно-правових звичаїв, домінуючим є уявлення про формування звичаїв на підставі двох елементів – практики (об'єктивний елемент) і *opinio juris* (суб'єктивний, психологічний елемент). Кожний з них має власний (вузький) значеннєвий зміст: практика – це сукупність фактичних діянь (дії або бездіяльності) суб'єктів міжнародного права, що являють собою повторювані в міжнародних відносинах якісно однорідні за своїм змістом локалізовані в просторі й часі фрагменти соціального життя з відносно

стабільним складом учасників (соціальні ситуації); *opinio juris* – це вияв правосвідомості суб'єктів міжнародного права, здійснюваний ними на підставі уявлень (переконань, віри, впевненості), сформованих у результаті тривалої міжнародної і внутрішньодержавної суспільної практики, про відповідність праву поведінки в тій чи іншій фактичній ситуації на міжнародній арені, що й виражається через визнання його як норми міжнародного звичаєвого права. За вираженням внутрішнього (психологічного) ставлення, що мотивує вольову поведінку будь-яких суб'єктів міжнародного права, у тому числі й суверенних держав, до певних подій міжнародного життя, стоїть багатовіковий досвід розвитку людської цивілізації, що сформував універсальні морально-правові принципи – ті абсолютні імперативи, що визначають основи правового регулювання міжнародних і внутрішньодержавних відносин.

Бібліографічний список

- Організація Об'єднаних націй, 1945. *Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй* [онлайн]. Доступно: <https://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf> (дата звернення 03.10.2021).
- Brownlie, Ian, 1973. *Principles of public international law*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.
- Byers, M., 2001. Introduction Power, Obligation, and Customary International Law. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 11(1), p. 81–88.
- Case of the S.S. «Lotus», 1927. *Publications of the Permanent Court of International Justice*. Series A. No. 10, Judgment No. 9, p. 3.
- D'Amato, A., 1971. *The Concept of Custom in International Law*. Ithaca, London : Cornell University Press.
- International Court of Justice, 1969. *North Sea Continental Shelf Cases (F.R.G. v. Denmark, F.R.G. v. the Netherlands)*, Judgment of 20 February 1969 / I.C.J. Reports, p. 3.
- International Court of Justice, 1985. *Continental Shelf Case (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta)*, Judgment of 03 June 1985 / I.C.J. Reports, p. 13.
- International Court of Justice, 1986. *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. U.S.A.)*, Judgment of 27 June 1986 / I.C.J. Reports, p. 14.
- International Law Association, 2000. *Final Report of the Committee: Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law*. Committee on the Formation of Rules of Customary (General) International Law. [online]. Available at: <<http://www.ilahq.org/download.cfm/docid/A709CDEB-92D6-4CFA-A61C4CA30217F376>>
- International Law Commission, 2014. *Second report on identification of customary international law by Michael Wood, Special Rapporteur*. 66 session ILC, Document A/CN.4/672. (22 May 2014). Доступно: <<http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/672&referer=http://legal.un.org/ilc/sessions/66/docs.shtml&Lang=R>>.
- International Law Commission, 2015. *Identification of customary international law. Text of the draft conclusions provisionally adopted by the Drafting Committee*, 67 session ILC, Document A/CN.4/L.869. (14 July 2015). [online]. Available at: <http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/L.869&referer=http://legal.un.org/ilc/guide/1_13.shtml&Lang=R>
- O'Connell, D. P., 1970. *International Law*. In: 2nd ed. (1). London : Stevens and Sons.
- Stern, B., 2001. Custom at the Heart of International Law. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 11(1), p. 89–108.

References

- Brownlie, Ian, 1973. *Principles of public international law*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.
- Byers, M., 2001. Introduction Power, Obligation, and Customary International Law. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 11(1), p. 81–88.
- Case of the S.S. «Lotus», 1927. *Publications of the Permanent Court of International Justice*. Series A. No. 10, Judgment No. 9. P. 3.
- D'Amato, A., 1971. *The Concept of Custom in International Law*. Ithaca, London : Cornell University Press.
- International Court of Justice, 1969. *North Sea Continental Shelf Cases (F.R.G. v. Denmark, F.R.G. v. the Netherlands)*, Judgment of 20 February 1969 / I.C.J. Reports, p. 3.
- International Court of Justice, 1985. *Continental Shelf Case (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta)*, Judgment of 03 June 1985 / I.C.J. Reports, p. 13.
- International Court of Justice, 1986. *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. U.S.A.)*, Judgment of 27 June 1986 / I.C.J. Reports, p. 14.
- International Law Association, 2000. *Final Report of the Committee: Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law*. Committee on the Formation of Rules of Customary (General) International Law. [online]. Available at: <<http://www.ilahq.org/download.cfm/docid/A709CDEB-92D6-4CFA-A61C4CA30217F376>>
- International Law Commission, 2014. *Second report on identification of customary international law by Michael Wood, Special Rapporteur*. 66 session ILC, Document A/CN.4/672. (22 May 2014). Доступно: <<http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/672&referer=http://legal.un.org/ilc/sessions/66/docs.shtml&Lang=R>>.
- International Law Commission, 2015. *Identification of customary international law. Text of the draft conclusions provisionally adopted by the Drafting Committee*, 67 session ILC, Document A/CN.4/L.869. (14 July 2015). [online]. Available at: <http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/L.869&referer=http://legal.un.org/ilc/guide/1_13.shtml&Lang=R>
- O'Connell, D. P., 1970. *International Law*. In: 2nd ed. (1). London : Stevens and Sons.
- Orhanizatsiia Obiednanykh natsii, 1945. *Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho sudu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice]* [online]. Available at: <https://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf> (Accessed on 03.10.2021).
- Stern, B., 2001. Custom at the Heart of International Law. *Duke Journal of Comparative & International Law*, 11(1), p. 89–108.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2021.

G. Ye. Tykhomyrova
V. A. Fesenko

REGARDING THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL LEGAL CUSTOMS

The article is devoted to the peculiarities of the formation of international legal customs in modern international law.

The growing role of contractual relations has not been able to transform customary law into exclusively contractual law.

The existing system of international law could not be imagined without international custom for several reasons: first, various branches and institutions in modern international law partially or even completely consist of customary norms, and secondly, in those areas where treaty regulation is impossible for various reasons, more and more new norms of customary law continue to arise.

There are many opinions on the issue of creating customary norms of international law in international legal Science. The main question is whether these norms are formed through the interaction of the will of states or whether their appearance is not due to the participation of the will.

In its historical development, custom as a source of international law has long been the most important procedure for forming international legal norms. This was due to the fact that the interstate system has never had a legislative body that would adopt such legal norms. For this reason, many international legal norms were created on the basis of the Customs and practices of states, which is why they had the character of customary legal norms.

The main approach to the formation of an international legal custom is studied.

The main components of international custom are considered and their exhaustive characteristics are given.

The role of international custom for modern international law is clarified, as well as the indication of the need for further development of this issue in the domestic legal field for its effective use in international relations.

Theoretical foundations of substantiation of nature of international custom are determined.

Keywords: *international legal custom, "opinio juris", practice, formation process.*

УДК 340.11

Є. М. Черних

МЕТОДОЛОГІЯ ФАКТИЧНОСТІ В ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕЯКІ НЕЗРУЧНІ ПИТАННЯ ДО НЕЇ

У статті досліджено проблеми методології вітчизняної загальної теорії права, що обумовлені домінуванням емпіричних та натуралістичних наукових інструментів, пізнавальний ідеал яких полягає в науковій раціональності, які виводять знання із царини фактів, що сприймаються через досвід. Одним із прикладів такої методології у вітчизняному правознавстві є «потребовий підхід» відомого теоретика П. М. Рабіновича. Зазначається, що методологія фактичності має характерні недоліки, висвітлення яких становить частину мети цієї роботи разом із обґрунтуванням недооціненості можливостей ідеалістичної методології.

Зазначено, що потребовий підхід П. Рабіновича є впливом, варіацією більш загальних методологічних концепцій та теорій емпіричного або натуралістичного характеру. Описано типові для них недоліки, зокрема, інтерпретація соціально-політичної дійсності як фактичності, заперечення апріорних ірраціональних начал в державно-правових явищах, нездатність розв'язати основні проблеми моральної свідомості, морально-етичної філософії.

Вказано межі пізнавальних можливостей емпіричних методів, що спираються на прийоми та способи наукової раціональності. Підкреслено, що в царині буття соціально-політичних явищ, тобто царині морально-повинного, що конститується також ціннісними, в тому числі ірраціональними засновками, наукова раціональність, яка сповідує ціннісно-нейтральний підхід, стає безсилою. Тож, повністю раціоналізувати методологію соціальних та правових наук неможливо. Заповнити цей недолік можуть протилежні методи ідеалістичного характеру, які виходять із визнання ірраціональних, апріорних начал в державно-правових явищах. До таких методів можна віднести вчення об'єктивно-ідеалістичного характеру – християнський ідеалізм, або суб'єктивно-ідеалістичного характеру – екзистенціалізм, динамічну теорію права, темпоральну теорію права, комунікативну теорію права.

Висновується, що розвиток саме таких методологічних концепцій є перспективним напрямком подальших досліджень в загальній теорії права задля виправлення домінування емпіричної методології фактичності.

Ключові слова: *методологія, методи, методологія фактичності, натуралістична методологія, емпірична методологія, ідеалістична методологія, потребовий підхід, потреби, інтереси, цінності, раціональність, ірраціональність, морально-етична філософія.*

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-76-83

Постановка проблеми та її актуальність. Навряд чи хтось в науковому світі загальної теорії права буде заперечувати, що найбільш цікаві питання виникають в методологічній царині права, бо саме методи власно визначають пізнавальний шлях дослідника та, врешті решт, обумовлюють результат його розвідок. Разом з тим, пізнавальні методи породжують найбільш складні питання наукового знання, розв'язання яких часто є предметом тривалих (навіть нескінченних) та гострих дискусій. Саме в питаннях методології проявляються межі людського розуму, коли ідеал наукової раціональності виявляється безсилим у спробах знайти переконливу відповідь.

Якщо досягнути сучасний стан вітчизняної загальної теорії права, то можна побачити великий стрибок в методологічному інструментарії, який вона напрацювала з радянських часів суворої догматичної обмеженості однією ідеологією. Характерною рисою сучасного українського загального правознавства є філософізація, що стала наслідком відчинених дверей по відношенню до світоглядних концепцій, що складають надбання західної філософської традиції (Рабінович, 2002, с. 5–6). Тож, сьогодні можна спостерігати інтелектуальні змагання між багатьма гетерогенними методологічними підходами. Зворотнім боком методологічного різноманіття, яке збагатило науковий інструментарій загальної юриспруденції, є те, що в конкуренції різнорідних підстав не просто витримати ідейну послідовність. Загальним місцем у вітчизняній правовій літературі в питанні природи або сутності універсальних принципів права, що складають онтологічний фундамент правового явища, або в питанні природи основних прав та свобод людини, є наголошення на надприродних (в цьому сенсі метафізичних) началах, які сприймаються як критерії вищої розумності по відношенню до окремої людини чи суспільства, і разом з тим, характеристика права в цілому як суто суспільного, людського за своїм походженням явища (Козюбра, 2015). Тож, на нашу думку, не буде помилкою сказати, що у вітчизняному правознавстві домінуюча позиція належить методам, які об'єднують переконання в тому, що всі явища дійсності, зокрема, соціальної, можна пояснити виключно із об'єктивної фактичності, що є наслідком натуралістичного уклону філософського світогляду дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку методології загальної теорії права ставали предметом досліджень багатьох українських дослідників, зокрема, П. Рабіновича, С. Максимова, О. Стовби, Ю. Оборотова, К. Горобця та інших. Втім, актуальність таких питань зберігається внаслідок, як складності, так і багатоаспектності.

Мета статті полягає в тому, щоб поряд із перевагами емпіричних методів, уточнити, так би мовити, їхні генетичні вади, вказати на межі їхньої пізнавальної спроможності, й разом з тим, обґрунтувати недооціненість можливостей ідеалістичної методології.

Виклад основного матеріалу. Одним із помітних вчень, які засновані на методології фактичності, є «потребовий» підхід, що розвивається відомим українським теоретиком П. Рабіновичем ще з середини 80-х років минулого сторіччя. У засновках будь-якої наукової теорії з претензією пояснення державно-правової дійсності має міститися концептуальний елемент – онтологічна гіпотеза, принцип. Онтологічним принципом підходу, запропонованим П. Рабіновичем, є індивідуальні або суспільні потреби або однопорядкові інтереси (оскільки останні розуміються як усвідомлені потреби). Так, інтерпретуючи правові явища через призму цього підходу, П. Рабінович доходить до визначення, що права людини тобто суб'єктивне право – це ні що інше, як її потреби (Рабінович, 1995, с. 7).

Характерною рисою поглядів П. Рабіновича є акцент на тому, що походження і зміст права обумовлені потребами (інтересами). Право й держава сутнісно виводяться із потреб та інтересів індивідів й суспільства як своєї причини, що наочно та переконливо відбиває їхню соціальну природу. Тож, потреби та інтереси, на думку П. Рабіновича, утворюють соціальну сутність державно-правових явищ, а тому саме потребовий підхід «був і лишається неперевершеним, незамінним, можна сказати *єдино можливим дослідницьким інструментом* (виокремлено нами – Є. Ч.) виявлення сутності будь-яких соціальних явищ, зокрема, держави та кожного з елементів її правової системи й її механізму юридичного регулювання» (Рабінович, 2009, с. 49). Забігаючи наперед, вкажемо, що, на нашу думку, висловлена оцінка є перебільшенням евристичного

значення вказаного та й інших подібних методів виявлення сутності таких явищ, як право та держава, які мають складну природу та сутність.

В аксіологічному відношенні такий підхід ставить акцент на корисності державно-правових явищ в сенсі задоволення потреб та інтересів, в чому, власне, вбачається їхня соціальна цінність. Таким чином, основним критерієм правового стає корисність в аспекті задоволення індивідуальних та суспільних потреб (інтересів), що є відправною ідеєю більш загальної філософії прагматизму.

Така методологічна платформа є поширеною серед вітчизняних науковців, зокрема, в питаннях онтології та аксіології її підтримують П. Пацурківський, Р. Гаврилук, які розглядають право як прояв антропо-соціо-культурного буття – соціальної взаємодії між людьми (Пацурківський та Гаврилук, 2017, с. 113–117) та інші теоретики.

Звертаючись до характеристики потребового підходу потрібно зазначити, що він аж ніяк не є виключним явищем, як в загальній науковій методології, так і правовій. В юридичній думці бачиться зв'язок із відомою теорією інтересів Р. Ієринга, що визначає суб'єктивне право як юридично захищений інтерес, або більш пізнішою пропозицією визначення суб'єктивних прав, заснованого на понятті «потреб» (А. Саяг) (Бержель, 2000, с. 75).

На нашу думку, як і інші подібні підходи, потребовий підхід є виток, варіацією більш загальних концепцій, що мають універсальне методологічне значення. До них можна віднести філософський натуралізм (популярність якого пояснюється успішністю метода природничих наук, особливо таких, як математика та фізика), філософський (зокрема, юридичний) позитивізм, соціологічну методологію. Дуже ядро цей напрямок розвинений в марксистській теорії (історичному матеріалізмі), в якій внаслідок одностороннього матеріалістичного розуміння соціальної еволюції базовою причиною розвитку людства вважаються об'єктивні матеріальні (передусім економічні) умови, потреби, інтереси суспільного життя. На зв'язок потребового підходу з історичним матеріалізмом вказує і сам П. Рабінович (Рабінович, 2009, с. 50).

Завдяки успішності філософського натуралізму були здійснені спроби впровадити його в галузі соціально-політичних знань: в XVII ст. на ґрунті вражаючих досягнень математичної механіки, що породило теорію соціальної механіки або соціальної фізики; та в XIX ст. у зв'язку із занепадом німецького філософського ідеалізму, що надихнуло на теорію історичного або економічного матеріалізму.

Загальною рисою перелічених методів є те, що в їхні ідейні засновки покладено пізнавальний ідеал наукової раціональності, який ґрунтується на ціннісно-нейтральній об'єктивності фактичного – причин або фактичних підстав, що пізнаються через досвід. Перевага таких методів полягає в точності та в ілюстративності фактів. Такі способи інтерпретують соціальну дійсність як очевидність фактичності. Саме тому, їх загальною рисою є також заперечення апріорних ірраціональних начал, зокрема в державно-правових явищах.

Проте поряд із вище вказаними перевагами (точністю та наочною репрезентативністю) натуралістична або емпірична методологія має і свої недоліки, передусім, вона безсила забезпечити цілісне уявлення про складну сутність соціально-політичних явищ, зокрема права та держави. Для розуміння обмеженості емпіричної методології в царині соціально-політичних феноменів, слід мати на увазі важливу особливість: ґрунтом таких феноменів, за словами Г. В. Гегеля, є взагалі духовне, ідейне, тобто їхнє буття перебуває, так би мовити, в двох світах: фактичного Суцього та нормативного – ідейних уявлень про моральний обв'язок тобто Повинного, які мають ціннісну основу. Ці два світи перебувають в діалектичній єдності й водночас зберігають

принципову відмінність. Якщо світ фактичного підкорений принципу необхідності, причинності (коли з А з логічною необхідністю витікає В), то світ морально-повинного – це царина свободи духу, свободної волі. Тож, така частина буття не може цілком підкоритися науковій раціональності, оскільки її конститутивною ознакою є невланне ірраціональне начало. Це світ етики, моральної філософії.

Потребовий підхід, як і будь-яка методологія, що сповідує ідеал фактичності, не враховує те, що морально-повинне принципово не виводиться із фактичного індуктивним шляхом: із того, що щось відбувається, а ні логічно, а ні концептуально не витікає, що це має відбуватися. Неможливість раціонального обґрунтування соціальної або моральної етики, що містить питання повинного, зазначали різні дослідники. Зокрема, німецький філософ Карл-Отто Апель пише, що наука у питанні раціонального обґрунтування етичних норм стикається із парадоксом. З одного боку, наука дає головний аргумент щодо практичної необхідності раціонального обґрунтування інтерсуб'єктивно чинних етичних норм; з іншого боку, наука засвідчує неможливість раціонального обґрунтування таких норм через розроблене наукою поняття раціональності що передбачає ціннісно-нейтральну об'єктивність фактичного: причин або підстав (Апель, 2009, с. 23). Він вказує, що раціональне обґрунтування має три аксіоматичні передумови:

1. Раціональне обґрунтування є рівнозначним формально-логічній дедукції речень із речень.

2. Інтерсуб'єктивна значущість речень є рівнозначною об'єктивному значенню дійсності як вільному від цінностей встановленню факту/ або формально-логічному умовиводу.

3. Зі встановлення фактів не можна вивести засобами логічного умовиводу жодного ціннісного судження або нормативного висловлювання – правило Д. Юма, що потім було розвинуто в поглядах І. Канта.

За таких вихідних передумов обґрунтування етичних норм є логічно неможливим. Апель вказує, що строго кажучи, щоб показати це, цілком вистачить і першої передумови. Адже, кожна спроба формально-логічного останнього обґрунтування речень іншими реченнями призводить до логічної проблеми: або 1) виникає регрес у безконечність, оскільки будь-яка аксіома завжди має виводитися в певній аксіоматизованій системі речень і т.д. до нескінченності; або 2) виникає логічне коло, оскільки при дедукції речень за основу беруть ті речення, які самі вимагали обґрунтування; або 3) процес обґрунтування мусить бути припиненим через догматичну привілейованість певної передумови» (Апель, 2009, с. 23–24).

За умови неможливості доведення або обґрунтування етичних норм раціональними засобами, етичний обов'язок й питання етично-повинного редукується до питання фактичної ефективності раціональної цільової стратегії окремих зацікавлених осіб, мотивованих своїми інтересами або потребами. Відповідно до цієї стратегії, «кожний саме тоді й остільки зобов'язаний укласти домовленості та дотримуватися їх, коли і оскільки очікує для себе від цього користь і, відповідно, коли й оскільки у разі іншого ставлення зазнає збитків» (Апель, 2009, с. 26). На нашу думку, такі погляди відповідають концепції прагматизму, а також потребовому підходу П. Рабіновича

Зрозуміло, що методологія, що сповідує ідеал фактичності, зазнавала критики з боку прихильників концептуально протилежного ідеалістичного напрямку, зокрема, таких представників російської дореволюційної школи, як М. Бердяєв, С. Булгаков, І. Ільїн, П. Новгородцев, С. Франк та інших. Вони ставили завдання показати неспроможність емпіричної науки розв'язати основні питання духа, основні проблеми моральної свідомості; боролися з тезисом, що морально-повинне визначається

поведінкою, що фактичною склалася, та обґрунтовували протилежну позицію, що фактичні вчинки обумовлюються моральними уявленнями та переконаннями.

Так, С. Булгаков писав, що проблема етично-повинного є тільки загальним позначенням цілого ряду проблем моральної етики, перед якими безсила позитивна методологія. Він пояснює, що ідея повинного звертається до волі і необхідно передбачає можливість морального бажання, можливість вибору, тож, не уявне без волі. В той самий час, людські поступки мотивовані, тобто підпорядковані закону причинності. Завданням філософії є поєднання свободи волі і детермінізму. Чи є якийсь-небудь зв'язок між причинністю і повинністю, і принципами необхідності і свободи, що їм відповідають; який із них є первинним? Ось питання, які необхідно ставляться антитезою суще-повинне, і які можуть бути розв'язані тільки шляхом метафізичного синтезу. Ці питання були центральними питаннями метафізики усіх часів, зокрема питання про свободу і необхідність є основною проблемою філософії Канта, Фіхте, Шеллінга і Гегеля (Булгаков, 2009, с. 46-47).

С. Булгаков конкретизує, що недостатність емпіричної (позитивної) методології яскраво виявляється в питаннях політико-правових ідеалів. Такі концепти, як правова держава, соціальна або демократична держава або інші в значенні досконалості, строго кажучи, не відповідає фактичній дійсності, яку можна бачити в досвіді, тому не можуть бути отримані індуктивним шляхом із досвіду, оскільки вони містять абсолютні ідеали. Виникнення, розвиток та здійснення абсолютних ідеалів на вміщується в досвід, й тому може бути тільки поза досвідним або над досвідним за походженням. Отже, витоптана стежка досвіду і тут з необхідністю приводить нас до важкого шляху умогляду (Булгаков, 2009, с. 44).

В цьому моменті самий час поглянути на питання в аксіологічному аспекті. В концепціях, які внаслідок однобічного матеріалістичного розуміння соціальної еволюції, вважають базовою причиною розвитку людства об'єктивні умови, потреби, інтереси суспільного життя, виявляється одне важливе хибне місто – вони звертаються до, так званої, відносної цінності, ігноруючи цінності абсолютні, про що нам вже доводилось писати раніше (Черних, 2005, с. 90–93). З такого погляду, цінним щось (наприклад, право або держава) стає тільки тому, що є корисним для іншої цінності, в потребовому підході – суспільних та індивідуальних потреб, інтересів, обслуговування та задоволення яких стає метою. Тобто такий погляд не бачить в праві власну самодостатню цінність; цінність якого не потребує співвідносності з чимось більш цінним. Таке ставлення відводить праву та іншим явищам, які конститууються абсолютними цінностями, принизливу роль засобу, що задовольняє потреби та інтереси. В цьому сенсі право стає служанкою потреб та мінливих інтересів.

На нашу думку, саме таке ставлення до права як відносної цінності є підґрунтям одного з найбільш стійкого упередження або, як вважав видатний теоретик І. О. Ільїн, навіть забобони в ставленні до права. Він писав: «здається самі умови існування створення і існування права сприяють цій забобоні... Розум людини на диво легко й міцно звикає до того, що право «обумовлене» часом і місцем, *інтересом* (виділено нами – Є.Ч.) ... Те, що «зараз» і «тут» - право, те «завтра» - уже не право; заборонене сьогодні – дозволене завтра і може бути наказано в обов'язок через місяць; організований інтерес стає силою і проголошує «справедливим» те, що завтра буде спростовано...». «Освічені» і неосвічені кола народу однаково не вірять в об'єктивну цінність права і не поважають його...» (Ільїн, 2003, с. 166–167). Таке сприйняття права вчений називає сліпим, корисним, безсилим, тому що воно зводиться «до запасу непродуманих відомостей із галузі позитивного права і до вміння «користуватися» ними і не враховує вище мірило, з яким потрібно підходити до позитивного права, і яке дуже виразно відбивається, наприклад, в концепції природного права, що, як відомо, спирається на зовсім іншу ідеалістичну або ж метафізичну методологію.

В теоріях, що засновані на інтересі або потребах, можна помітити ще один суттєвий, на наш погляд, недолік: в потребах та інтересах вони змішують методологічно різні речі – сутність явища і його мету.

Висновки. В підсумку можна зазначити, що основною проблемою методологічних підходів, теорій та концепцій, які покладаються на фактичні ціннісно-нейтральні підстави й прийоми наукової раціональності, є неспроможність обґрунтувати в цілому складну багатшарову сутність таких соціально-політичних явищ, як право або держава, які потребують також уможливної методології. Як бачимо, емпіричні методи ефективні в частині досвідного знання. Проте, вони мають обмежені пізнавальні можливості в царині явищ, що конститууються засадами морально-етичного характеру та містять ірраціональне начало. Завдання цілком раціоналізувати методологію соціальних, зокрема, правових наук виявляється неможливим проєктом.

Заповнити недоліки емпіричних методів можна за допомогою протилежних пізнавальних інструментів ідеалістичного характеру, які виходять з наявності апріорних (метафізичних) начал, передусім, в соціально-політичній дійсності. До таких методів можна віднести християнський ідеалізм, що вбачає в божої розумності засаду кінцевих підстав правових та політичних явищ, або екзистенціалізм, який розглядає етику як справу суб'єктивного, приватного і, зрештою, ірраціонального вирішення індивідуальної совісті. До такої методології, на наш погляд, тяжіють сучасні теорії динамічного (С. Максимов), темпорального (О. Стовба) (Стовба, 2015) та комунікативного праворозуміння (Стовба (ред.), 2013), які поки що не здобули, як бачиться, широкої підтримки українських теоретиків права. На нашу думку, в площині розвитку таких теорій полягає перспективний напрямок подальших наукових досліджень, які дають надію на поступове вирівнювання ситуації в питанні методології вітчизняної загальної теорії права.

Бібліографічний список

- Апель, К.-О., 2009. *Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі*. Переклад з німецької Купліна В. М. Київ : Дух і Літера.
- Бержель, Ж. Л., 2000. *Общая теория права*. Пер. с фр. Чуршукова Г. В.; В: Даниленко В. И. (ред.). Москва : Издательский дом NOTA BENE.
- Булгаков, С., 2009. Основные проблемы теории прогресса. В: В. В. Слепцова (сост. и коммент.). *Манифесты русского идеализма*. Москва: Астрель, с. 22–60.
- Ильин, И. А., 2003. О правосознании. *Теория права и государства*. Москва: Изд-во «Зерцало».
- Козюбри, М. І. (ред.), 2015. *Загальна теорія права: Підручник*. Київ : Ваіте.
- Пацурківський, П. та Гаврилюк, Р., 2017. Алгебра верховенства права, або буттєвий устрій людського світу. *Право України*, 3, с. 112–125.
- Рабінович, П. М., 2009. Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності прав і держави. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*, 8, с. 45–53. Одеса: Юрид. л-ра.
- Рабінович, П., 1995. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції. *Український часопис прав людини*, 1, с. 14–22.
- Рабінович, П., 2002. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. *Вісник Академії правових наук України*, 4, с. 3–14.
- Стовба, А. В. (ред.), 2013. Неклассическая философия права: вопросы и ответы. Харьков : Библиотека международного журнала «Проблемы философии права».
- Стовба, О., 2015. Що таке темпоральна онтологія права? Відповідь критикам. *Філософія права і загальна теорія права*. 1–2, с. 226–234.

Черних, Є. М., 2005. Цінність об'єктивного і суб'єктивного права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки : збірник наукових праць*, 29, с. 89–95. Київ : Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України.

References

- Apel, K.-O., 2009. *Dyskurs i vidpovidalnist: problema perekhodu do postkonventsionalnoi morali [Discourse and responsibility: the problem of the transition to post-conventional morality]*. Translated from German V.M. Kuplina. Kyiv : Dukh i Litera. (in Ukrainian).
- Berzhel, Zh. L., 2000. *Obshchaia teoriya prava [General theory of law]*. In: V. Y. Danylenko (ed/). Per. s fr. Moskva : Yzdatskiy dom NOTA BENE. (in Russian).
- Bulhakov, S., 2009. Osnovnye problemy teorii progressa [The main problems of the theory of progress]. In: V. V. Sleptsova (Sost. i comment.). *Manifesty russkogo idealizma*. Moskva: Astrel. s. 22–60. (in Russian).
- Chernykh, Ye. M., 2005. Tsinnist obiektyvnoho i subiektyvnoho prava [Theory of Law and State]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky : zb. nauk. pr.*, 29, s. 89–95. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. Koretskoho NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
- Koziubry, M. I., 2015. *Zahalna teoriia prava. Pidruchnyk [General theory of law: Textbook]*. Kyiv : Vaite. (in Ukrainian).
- Patsurkivskiy, P. and Havryliuk, R., 2017. Alhebra verkhovenstva prava, abo buttievyi ustrii liudskoho svitu [Algebra of the rule of law, or the material structure of the human world]. *Pravo Ukrainy*, 3, s. 112–125. (in Ukrainian).
- Rabinovych, P. M., 2009. Potrebovyi pidkhid – bezalternatyvnyi instrument vyavlennia sotsialnoi sutnosti prav i derzhavy [The necessary approach is an indispensable tool for identifying the social essence of rights and the state]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*, 8, s. 45–53. Odesa : Yuryd. I-ra. (in Ukrainian).
- Rabinovych, P., 1995. Osnovni prava liudyny: poniattia, klasyfikatsii, tendentsii [Basic human rights: concepts, classifications, trends]. *Ukrainskyi chasopys prav liudyny*, 1, s. 14–22. (in Ukrainian).
- Rabinovych, P., 2002. Problemy transformatsii metodolohii vitchyznianoho pravoznavstva: dosiahnennia, vtraty, perspektyvy [Problems of transformation of the methodology of domestic jurisprudence: achievements, losses, prospects]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 4, s. 3–14. (in Ukrainian).
- Stovba, O., 2015. Shcho take temporalna ontolohiia prava? Vidpovid krytykam [What is the temporal ontology of law? Answer to critics]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*, 1–2, s. 226–234. (in Ukrainian).
- Stovba, A. V. (ed.), 2013. *Neklassicheskaya filosofiya prava: voprosy i otvety [Non-classical philosophy of law: questions and answers]*. Kharkov : Biblioteka mezhdunarodnogo zhurnala «Problemy filosofii prava». (in Russian).
- Ylyn, Y. A., 2003. O pravosoznanyu. *Teoriya prava y hosudarstva [Theory of Law and State]*. Moskva : Yzd-vo «Zertsalo». (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 28.12.2021.

Ye. M. Chernykh

METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF LAW AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS THERETO

The article presents research of the problems arising under methodology of national general theory of law. The problems arise under dominance of empirical and naturalistic scientific tools whose cognitive ideal lies in scientific rationality, the tools bringing knowledge

out of the scope of facts perceived via experience. An example of this methodology in national juridical studies is the “needs-based” approach presented by P. M. Rabinovych, a famous theoretician. It is emphasized that the methodology of facticity has some typical drawbacks whose highlight presents a part of the goal of the present work along with justification of underestimated possibilities of the idealistic methodology.

It is emphasized that the needs-based approach presented by P. M. Rabinovych is the outcome and a variation of more general methodological concepts and theories of empirical and naturalistic character. The article describes the drawbacks typical thereof, in particular interpretation of socio-political reality as facticity, rejection of a priori irrational fundamentals in the phenomena of state and law as well as inability to resolve the main problems of moral consciousness and moral and ethical philosophy.

The article defines the boundaries of empiric methods' cognitive possibilities based on the methods and techniques of scientific rationality. It is emphasized that in the field of socio-political phenomena, i.e. in the field of the morally obligatory, which is also constituted by value-necessitated fundamentals as well as by irrational ones, scientific rationality preaching the values-neutral approach becomes incapacitated. Therefore, it is impossible to rationalize the methodology of social and juridical sciences to the fullest extent. This drawback can be eliminated by the opposite methods of idealistic character resulting from acceptance of irrational and a priori fundamentals in the phenomena of state and law. Among these methods are the teachings of unbiased idealistic character, such as Christian idealism or the teachings of biased idealistic character, such as existentialism, the dynamics of the theory of law, the temporal theory of law and the communicative theory of law.

The author makes a conclusion that development of those methodological concepts is a promising strategy for further research in general theory of law aimed at eliminating the dominance of the empirical methodology of facticity.

Key words: *methodology, methods, methodology of facticity, naturalistic methodology, empirical methodology, idealistic methodology, needs-based approach, needs, interests, values, rationality, irrationality, moral and ethical philosophy.*

УДК 351.74

І. Ф. Хараберюш

ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ

У статті на основі нових концептуальних ідей, пов'язаних з гуманізацією форм і методів роботи правоохоронних органів, розглядається значення спеціальних засобів. Наголошується, що при реалізації громадської безпеки та порядку дії правоохоронних органів повинні відповідати вимогам принципу верховенства права, згідно з яким людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави і його правових інститутів. Підкреслюється, що використання спеціальних засобів сприяє реалізації цього принципу за рахунок створення можливостей уникнення каліцтв і жертв як з боку працівників правоохоронних органів, звичайних громадян, так і серед самих правопорушників. Зазначається, що спеціальні засоби повинні розглядатись як засоби захисту і відокремлюватися від зброї несмертельної дії. Надається визначення спеціальних засобів захисту. Система спеціальних засобів захисту розглядається на основі концептуального положення: спеціальна техніка правоохоронних органів є базовим поняттям і складається з підсистем, які мають свою структуру. Визначено місце спеціальних засобів захисту в системі спеціальної техніки правоохоронних органів. Система спеціальних засобів захисту і галузей цих засобів структуровані з урахуванням призначення спеціальних засобів і тактико-технічних особливостей їх застосування в правоохоронній діяльності.

Ключові слова: спеціальні засоби, захист, концепція, правоохоронна діяльність, система, галузі.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-84-91

Актуальність. В основу сучасної діяльності правоохоронних органів покладено нові концептуальні ідеї, пов'язані з гуманізацією форм і методів роботи. Так, наприклад, у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- забезпечення публічної безпеки і порядку;
- охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- протидії злочинності;
- надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Для досягнення зазначених цілей співробітникам правоохоронних органів надано право застосовувати до осіб, які порушують встановлені правові заборони, засоби примусу, що перебувають на озброєнні відповідних органів.

З іншого боку, в сучасних умовах внутрішньополітичної напруженості в українському суспільстві, найбільш актуальним стає забезпечення громадської безпеки та порядку. Особливості реалізації цього забезпечення повинні відповідати вимогам принципу верховенства права – основоположний принцип діяльності правоохоронних органів, згідно з яким людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави і його правових інститутів (Закон України Про національну поліцію, 2015).

Такий підхід держави до забезпечення прав і свобод людини, а також сучасна специфіка роботи правоохоронців, повинні максимально зменшувати небезпеку для життя і здоров'я оточуючих і працівників правоохоронних органів під час виконання ними службових обов'язків і використання засобів примусу. Це повинно створити можливість уникнення каліцтв і жертв як з боку працівників правоохоронних органів, звичайних громадян, так і серед самих правопорушників. Цьому сприяє використання працівниками правоохоронних органів окремого виду спеціальної техніки – спеціальних засобів захисту.

Питання що стосуються поняття та системи спеціальних засобів захисту досі є дискусійними в науковому співтоваристві і вимагають нового осмислення з урахуванням сучасних концепцій забезпечення публічної безпеки та порядку, а також особистої безпеки учасників правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Цим питанням в своїх роботах приділяли належну увагу такі вчені як В. М. Баранов, М. В. Багуцький, Ю. В. Гнусов, В. О. Кемпф, О. С. Марченко, А. В. Мовчан, В. В. Молдован, А. Ю. Молянов, Ю. М. Онищенко, В. В. Селіванов та інші. Однак актуальними залишаються питання визначення поняття «спеціальні засоби захисту» та системи цієї дефініції.

Мета статті – визначити місце спеціальних засобів захисту в системі спеціальної техніки правоохоронних органів, з огляду на зміни в законодавстві та включення до складу спеціальних засобів нових зразків техніки, уточнити поняття «спеціальні засоби захисту» і концептуально вирішити проблему з визначенням системи цих засобів.

Основою наших подальших міркувань будуть наступні концептуальні положення:

1. Спеціальна техніка правоохоронних органів є базовим поняттям, що має свою систему, яка складається з підсистем, і структуру (Хараберюш, 2017; Хараберюш, 2019; Хараберюш, 2019а).

2. Спеціальні засоби захисту є підсистемою однією зі складових базового поняття (Хараберюш, 2020).

Крім цього ми повинні враховувати, що діяльність поліції та інших правоохоронних органів здійснюється в тісній співпраці і взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на принципах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб (Закон України Про національну поліцію, 2015).

Такий підхід, в свою чергу, вимагає переосмислення усталених понять і визначень у системі засобів спеціальної техніки правоохоронних органів взагалі і спеціальних засобів захисту зокрема.

Ми повністю підтримуємо думку, що одним з найбільш надійних способів, що позбавляють від непорозуміння у спілкуванні, дослідженні, полеміці, є визначення предмету дискусії чи дефініція. Незважаючи на те що роль визначень в проясненні і уточненні нашого мислення важлива, вони зустрічаються в обговореннях не так часто, як би хотілося і як цього вимагають потреби ясності проведених досліджень. Тому мета визначення – уточнити зміст використовуваних понять (Молянов, 2014, с. 334).

Розглянемо і проаналізуємо кілька найбільш характерних визначень спеціальних засобів і підходів до позначення їх місця і ролі в правоохоронній системі:

1. У Законі України «Про Національну поліцію» спеціальні засоби розглядаються як поліцейські заходи примусу – це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких

засобів та службових тварин (Закон України Про національну поліцію, 2015). Це, на нашу думку, усічене визначення спеціальних засобів, яке не повністю розкриває їх призначення виходячи з принципів діяльності правоохоронних органів.

2. Н. В. Багуцький спеціальні засоби визначає як технічні пристрої і пристосування, тварини, хімічні речовини, допущені для використання в установленому державою порядку і застосовуються співробітниками поліції відповідно до законодавства з метою примусового силового впливу на правопорушників і на матеріальні об'єкти для припинення протиправних дій у сфері охорони громадського порядку, а також застосовуються для припинення, виявлення, розкриття злочинів (Багуцький, 2018, с. 36). В даному визначенні спеціальні засоби також розглядаються як засоби примусу, що не відповідає їх призначенню, і автором не враховані інші суб'єкти правоохоронної діяльності, які застосовують ці засоби.

3. А. Ю. Молянов вважає, що спеціальні засоби – це технічні засоби, речовини і службові тварини, що знаходяться на озброєнні поліції і внутрішніх військ і застосовуються ними у випадках і порядку, передбачених законодавством, які призначені для нелетальної дії на людину без нанесення шкоди його здоров'ю, а також для фізичного впливу на матеріальні об'єкти (Молянов, 2014, с. 339). Автор обмежується, як і в попередніх випадках, лише завданням спеціальних засобів для примусового впливу на правопорушників та матеріальні об'єкти, не враховуючи їх захисної функції.

4. В. О. Войтенко, І. П. Данилов, С. С. Миронов під спеціальними засобами розуміють передбачену відповідними законодавчими та відомчими нормативними актами сукупність пристроїв, пристосувань, а також прийомів, способів примусово-силового впливу на правопорушників, призначених для припинення їх протиправних дій в сфері охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю та забезпечують позбавлення осіб, проти яких вони застосовуються, здатності здійснювати активні дії (Войтенко, Данилов та Миронов, 1995, с. 7). Автори підійшли ширше до розгляду ролі і місця спеціальних засобів у правоохоронній діяльності, але також відводять їм роль тільки засобів примусового впливу, що обмежує реальне призначення спеціальних засобів.

5. Т. І. Шапочка розглядає спеціальні засоби, які знаходяться на озброєнні поліції, як зброю несмертельної дії, що застосовується для припинення правопорушень з мінімальним заподіянням шкоди здоров'ю правопорушника (Шапочка, 2018, с. 122). В даному випадку ми солідарні з авторами, які вважають неможливим проводити аналогію між спеціальними засобами і зброєю несмертельної дії, що призводить до термінологічної плутанини (Молянов, 2015, с. 165–166).

Для усунення такої плутанини необхідно термін «спеціальні засоби захисту» використовувати для спеціальних засобів, що застосовуються правоохоронними органами та громадськими формуваннями, які виконують правоохоронні функції, а термін «зброю несмертельної дії» – для позначення відповідних засобів активного впливу, що застосовуються збройними силами. Це також повинно знайти своє відображення в законодавчих актах.

Ми вважаємо, що спеціальні засоби захисту – це комплекс технічних засобів, речовин і відповідних прийомів і правил їх застосування правоохоронними органами та громадськими формуваннями, які виконують правоохоронні функції, визначених законом, і призначених для забезпечення захисту цивільного населення, матеріальних об'єктів від протиправних дій, а також співробітників правоохоронних органів, що виконують свої функціональні обов'язки щодо протидії правопорушенням, забезпечення громадської безпеки та порядку.

Повертаючись до концептуальних положень, зазначених нами вище, можемо констатувати, що систему спеціальної техніки правоохоронних органів складають елементи, що включають загальні положення і галузі спеціальної техніки правоохоронних органів. Загальні положення визначають основні поняття, систему, принципи використання, завдання спеціальної техніки, загальні характеристики засобів спеціальної техніки, прийомів і способів їх застосування, правову регламентацію при вирішенні завдань правоохоронної діяльності.

Галузі спеціальної техніки правоохоронних органів складаються з основних напрямків її використання у правоохоронній діяльності. За напрямками використання вони можуть розглядатися щодо слідчої діяльності – криміналістична техніка, оперативно-розшукової діяльності – оперативна техніка, адміністративно-управлінської діяльності – організаційна техніка.

У свою чергу організаційна техніка має свою систему, галузі якої складаються з основних напрямків її використання в адміністративній діяльності, а саме: управління діяльністю правоохоронних органів здійснює техніка управління, охорону і забезпечення громадської безпеки – техніка безпеки, охорону власності – охоронна техніка.

До техніки безпеки ми відносимо: *спеціальні засоби захисту*, засоби фіксації та спостереження, засоби пошуку (Хараберюш, 2019а, с. 32-40), засоби контролю безпеки дорожнього руху (Керницький та ін., 2010, с. 244–346).

Визначивши місце спеціальних засобів захисту в системі спеціальної техніки правоохоронних органів, ми можемо сконцентрувати свою увагу на системі цих засобів.

Якщо звернутись до недавньої історії, то можемо згадати, що до прийняття в Україні Закону «Про Національну поліцію» концептуально система спеціальних засобів захисту формувалася за критерієм «призначення спеціальних засобів»: засоби активної оборони, засоби індивідуального захисту, засоби забезпечення спеціальних операцій, пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками (Хараберюш, 2013, с. 33; Мовчан, А. та Мовчан, М., 2016, с. 228–229).

З прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» змінився перелік типів спеціальних засобів, які можуть використовуватися поліцейськими (і працівниками інших правоохоронних органів) для виконання своїх повноважень, а саме:

- 1) гумові та пластикові кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- 7) службові собаки та службові коні;
- 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;
- 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- 10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;
- 11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії;
- 12) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами;
- 13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби (Закон України Про національну поліцію, 2015).

Проаналізувавши цей перелік, ми вважаємо, що загальний підхід до структурування системи можна залишити колишнім, провівши її невелику модернізацію

з урахуванням включення до складу спеціальних засобів нових пристроїв і виробів. Система спеціальних засобів захисту, після врахування особливостей застосування кожного засобу, виглядає так:

1. Спеціальні засоби активної оборони:

– засоби, оснащені речовинами сльозогінної та дратівної дії і призначені для відстрілу патронів, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;

– гумові і пластикові палиці;

– засоби обмеження рухомості;

– електрошокові пристрої контактної і контактної-дистанційної дії.

2. Спеціальні засоби індивідуального захисту:

– засоби захисту голови;

– засоби захисту тулуба;

– протиударні і броньові щити;

– додаткові засоби індивідуального захисту: засоби захисту кінцівок; захисні рукавички і взуття; засоби захисту очей; захисні комплекти.

3. Спеціальні засоби забезпечення спеціальних операцій в тому числі підривні пристрої:

– засоби, оснащені речовинами сльозогінної та дратівної дії підвищеної потужності і безпечними димоутворюючими препаратами;

– засоби примусової зупинки транспорту;

– пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;

– засоби акустичного і мікрохвильового впливу;

– пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;

– пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;

– водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби.

4. Спеціальні маркувальні і фарбувальні засоби.

5. Службові тварини: собаки, коні.

Спеціальні засоби, що входять в кожну групу також мають свою систему, що складається з конкретних виробів, які мають певне призначення, технічні характеристики і особливості застосування.

Висновки. Підводячи підсумок можемо констатувати, що спеціальні засоби захисту мають своє певне місце в системі засобів спеціальної техніки правоохоронних органів і можуть використовуватися різними службами при виконанні своїх повноважень, якщо це пов'язано з ризиком для життя і здоров'я.

Система спеціальних засобів захисту і галузей цих засобів структуровані з урахуванням призначення спеціальних засобів і тактико-технічних особливостей їх застосування в правоохоронній діяльності.

У своїх розмірковуваннях і висновках ми не претендуємо на істину в останній інстанції, а тільки лише представляємо своє бачення цієї проблеми.

Бібліографічний список

- Багуцький, Н. В., 2018. К вопросу об определении понятий физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия, применяемых сотрудниками полиции. *Актуальные научные исследования в современном мире*, 5(61), с. 34–38. Переяслав-Хмельницький.
- Войтенко, В. А., Данилов, И. П. та Миронов, С. С., 1995. *Правовые и организационно-тактические основы применения специальных средств: Учебное пособие*. М.: ВНИИ МВД России.

- Закон України Про Національну поліцію № 580-VIII, 2015. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>>
- Керницький, І. С., Щур, Б. В., Хараберюш І. Ф. та ін., 2010. *Спеціальна техніка: підручник*. В: І. С. Керницький (ред.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ.
- Мовчан, А. В. та Мовчан, М. А., 2016. Отдельные аспекты классификации специальных средств обеспечения общественного порядка. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*, 2(32), с. 227–231. Минск: «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь».
- Молянов, А. Ю., 2014. Специальные средства полиции России: к вопросу об определении понятия: административно-правовой аспект. *Административное и муниципальное право*. (4), с. 333–350. DOI: <<https://doi.org/10.7256/1999-2807.2014.4.11368>>.
- Молянов, А. Ю., 2015. Международно-правовые аспекты применения специальных средств. *Полицейское право*, 2(86), с. 161–167. [онлайн] DOI: <<https://doi.org/10.7256/1999-2807.2015.2.12900>>.
- Хараберюш, І. Ф., 2013. *Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ: навчальний посібник*. Донецьк: ДЮІ МВС України.
- Хараберюш, І. Ф., 2017. *Спеціальна техніка в правоохоронній діяльності: навчальний посібник*. Маріуполь: МарДУ.
- Хараберюш, І. Ф., 2019. Спеціальна техніка правоохоронних органів як міждисциплінарна категорія юридичної науки. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*, 1(19), с. 1–25. [онлайн] Доступно: <<https://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n1/19hifkyn.pdf>>
- Хараберюш, І. Ф., 2019а. Спеціальна техніка правоохоронних органів: поняття та система. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*, 17, с. 32–40. Маріуполь: МДУ.
- Хараберюш, І. Ф., 2020. Спеціальна техніка в адміністративній діяльності правоохоронних органів. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право* [онлайн], 19, с. 42–51. Маріуполь: МДУ. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2020-10-19-42-51>.
- Шапочка, Т. І., 2018. Спеціальні засоби нелетальної дії: тенденції та перспективи. *Сучасна спеціальна техніка*, 2(53), с. 120–124.

References

- Bagutskiy, N. V., 2018. К вопросу об определении понятий физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия, применяемых сотрудниками полиции [On the issue of defining the concepts of physical force, special means and firearms used by police officers]. *Aktualnyie nauchnyie issledovaniya v sovremennom mirie*. 5(61). p. 34–38 (in Russian).
- Kernytskyi, I. S., Shchur, B. V., Kharaberiush, I. F., Movchan, A. V., Slyzhuk, V. M. ta in., 2010. *Spetsialna tekhnika: pidruchnyk [Special technique: textbook]*. In: I. S. Kernytskyi (red.). Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2013. *Spetsialna tekhnika v orhanakh vnutrishnikh sprav: navchalnyi posibnyk [Special equipment in internal affairs bodies: a study guide]*. Donetsk: DIuI MVS Ukrainy (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2017. *Spetsialna tekhnika v pravoookhoronni diialnosti: navchalnyi posibnyk [Special equipment in law enforcement activities: a study guide]*. Mariupol: MarDU (in Ukrainian).

- Kharaberiush, I. F., 2019. Spetsialna tekhnika pravookhoronnykh orhaniv yak mizhdystsyplinarna katehoriia yurydychnoi nauky [Special technique of law enforcement agencies as an interdisciplinary category of legal science]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Pravo»*, 1(19). p. 1–25. [online]. Available at: <<https://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n1/19hifkyn.pdf>> (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2019a. Spetsialna tekhnika pravookhoronnykh orhaniv: poniattia ta systema [Special equipment of law enforcement agencies: concept and system]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Pravo*, 17, p. 32–40. Mariupol : MDU (in Ukrainian).
- Kharaberiush, I. F., 2020. Spetsialna tekhnika v administratyvni diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Special equipment in the administrative activity of law enforcement agencies]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Pravo*, 19, p. 42–51. Mariupol : MDU [online]. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2020-10-19-42-51> (in Ukrainian).
- Molyanov, A. Yu., 2014. Spetsialnyie sredstva politzii Rossii: k voprosu ob opredelenii ponyatiya: administrativno-pravovoy aspect [Special means of the police of Russia: to the question of the definition of the concept: administrative and legal aspect]. *Administrativnoe i munitsipalnoe parvo* [online], 4, p. 333–350. DOI: <https://doi.org/10.7256/1999-2807.2014.4.11368> (in Russian).
- Molyanov, A. Yu., 2015. Mezhdunarodno-pravovyye aspektyi primeneniya spetsialnyih sredstv [International legal aspects of the use of special means]. *Politseyskoe parvo* [online]. 2(86). p. 161–167. DOI : <https://doi.org/10.7256/1999-2807.2015.2.12900> (in Russian).
- Movchan, A. V., Movchan, M. A., 2016. Otdelnyie aspektyi klassifikatsii spetsialnyih sredstv obespecheniya obschestvennogo poryadka [Certain aspects of the classification of special means of ensuring public order]. *Vestnik Akademii MVD Respubliki Belarus*, 2(32), p. 227–231 (in Ukrainian).
- Shapochka, T. I., 2018. Spetsialni zasoby neletalnoi dii: tendentsii ta perspektyvy [Special means of non-lethal action: trends and perspectives]. *Suchasna spetsialna tekhnika*, 2(53), p. 120–124 (in Russian).
- Voytenko, V. A., Danilov, I. P. & Mironov, S. S., 1995. *Pravovyye i organizatsionno-takticheskie osnovy primeneniya spetsialnyih sredstv: Uchebnoe posobie [Legal and organizational-tactical bases for the use of special means: Textbook]*. M.: VNII MVD Rossii (in Russian).
- Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politzii № 580-VIII [Law of Ukraine On the National Police № 580-VIII], 2015. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 19.10.2021.

I. F. Haraberiush

THE CONCEPT AND SYSTEM OF SPECIAL MEANS USED IN LAW ENFORCEMENT

The article examines the importance of special tools on the basis of new conceptual ideas related to the humanization of forms and methods of law enforcement. It is emphasized that in the implementation of public safety and the order of law enforcement agencies must meet the requirements of the rule of law, according to which man, his rights and freedoms are recognized

as the highest values and determine the content and direction of the state and its legal institutions. It is emphasized that the use of special means contributes to the implementation of this principle by creating opportunities to avoid injuries and casualties both by law enforcement officers, ordinary citizens, and among the offenders themselves. It is stated that special means should be considered as means of protection and separated from non-lethal weapons. The definition of special means of protection is given. The system of special means of protection is considered on the basis of a conceptual position: special equipment of law enforcement agencies is a basic concept and consists of subsystems that have their own structure. The place of special means of protection in the system of special equipment of law enforcement agencies is determined. The system of special means of protection and branches of these means are structured taking into account purpose of special means and tactical and technical features of their application in law enforcement activity.

Key words: *special means, protection, concept, law enforcement activity, system, branches.*

УДК 432.9(477.75)

Р. М. Ширшикова
А. В. Крутень

АДМІНІСТРАТИВНО ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ДЕОКУПАЦІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ

У науковій статті розкривають положення нормативно-правових документів, відомчих нормативних актів, а також думок науковців, щодо характеристики дій начальників Головних управлінь Національної поліції України (надалі – ГУНП), територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, осіб, які виконують їх обов'язки щодо управління силами і засобами в ході проведення поліцейських операцій, дії груп оперативного шикування під час проведення поліцейських операцій, дії уповноважених керівників та заходи після затримання або знешкодження осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, звільненні заручників у процесі деокупації АР Крим.

Автори наукової статті визначають важливим, що рішення про проведення поліцейських операцій начальники ГУНП, територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, особи, які виконують їх обов'язки приймають після оцінки оперативної обстановки та визначення мети операції. Автори вважають, що оцінка оперативної обстановки, визначення мети поліцейської операції є важливими елементами заходів для виконання поставлених завдань при проведенні поліцейської операції у процесі деокупації АР Крим. Визначають особливу доцільність, у процесі проведення поліцейських операцій у процесі деокупації АР Крим, запроваджувати динамічність і послідовність дій, які забезпечать необхідність постійного, послідовного і цілеспрямованого переміщення сил і засобів, обґрунтованого і продуманого переходу від одних способів дій до інших. Автори вважають, що тактика і методика дій штурмової групи (груп) та групи (груп) прикриття під час проведення спеціальної поліцейської операції, у процесі деокупації АР Крим, чітко визначається керівником спеціальної поліцейської операції спільно зі старшим (старшими) штурмової групи (груп) залежно від конкретних обставин та умов її проведення.

Ключові слова: Автономна республіка Крим, адміністративне право, деокупація, національна поліція, заходи, спеціальна операція.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-92-101

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність обраної теми визначена тим, що відповідно до п. 4 Загальних положень «Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» (на далі Стратегія), та у визначено, що цілями державної політики щодо забезпечення деокупації тимчасово окупованої території та її безпечної реінтеграції є: відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону, забезпечення державного суверенітету України; забезпечення національної єдності, стійкості та згуртованості українського суспільства і держави Україна; припинення використання тимчасово окупованої території для діяльності, яка загрожує національній безпеці України та / або спрямована на підрив міжнародної безпеки і миру; визначення правових засад

перехідного правосуддя; формування та реалізація політики у правовій, соціальній, освітній, інформаційній, гуманітарній та інших сферах щодо зростання та зміцнення рівня довіри, гарантування прав та законних інтересів громадян України, які постраждали внаслідок тимчасової окупації; забезпечення сталого суспільно-політичного, гуманітарного та економічного розвитку України відповідно до визначених засад внутрішньої і зовнішньої політики, стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору (Указ Президента України №117/2021, 2021).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням окремих питань адміністративно-правового та всебічного забезпечення проведення поліцейських операцій були присвячені наукові роботи: Біліченка В. В. (Комісаров та ін., 2017), Гіденка Є. С. (Комісаров та ін., 2017), Йосипіва, Ю. Р. (Йосипів, Туз, Синенький та Курляк, 2019), Кобзаря О. Ф. (Кобзар, 2015), Когута Я. М. (Когут, 2014), Кузніченка С. О. (Кузніченко, 2016), Курляка М. Д. (Йосипів та ін., 2019), Мисливої О. О. (Комісаров та ін., 2017), Покайчука В. Я. (Комісаров та ін., 2017), Поливанюка В. Д. (Комісаров та ін., 2017), Синенького В. М. (Йосипів та ін., 2019), Собакаря А. О. (Комісаров та ін., 2017), Соболя Е. Ю. (Комісаров та ін., 2017), Туза Н. Д. (Йосипів та ін., 2019), Царьова О. Д. (Комісаров та ін., 2017), Чурікова Д. С. (Комісаров та ін., 2017) та ін. Проте варто зауважити, що питанням організаційно-тактичних засад проведення спеціальних поліцейських операцій у межах заходів з деокупації території Автономної Республіки Крим (на далі АР Крим) недостатньо приділено уваги у науковій літературі.

Мета дослідження. Положення наукової статті має за мету, аналіз положень нормативно-правових документів, відомчих нормативних актів, а також думок науковців, щодо характеристики дій начальників Головних управлінь Національної поліції України (надалі – ГУНП), територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, осіб, які виконують їх обов'язки щодо управління силами і засобами в ході проведення поліцейських операцій, дії груп оперативного шиккування під час проведення поліцейських операцій, дії уповноважених керівників та заходи після затримання або знешкодження осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, звільненні заручників у процесі деокупації АР Крим.

Вклад матеріалу дослідження та його основні результати. Під час виконання завдань підрозділами Національної поліції велике значення має організуюча роль і особистий приклад керівників, в тому числі старших нарядів, оперативних груп і командирів підрозділів. Так дії начальників ГУНП, територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, осіб, які виконують їх обов'язки щодо управління силами і засобами в ході проведення поліцейських операцій повинні ґрунтуватися в першу чергу на системі управління силами та засобами в ході проведення поліцейських операцій щодо розшуку осіб, які втекли з-під варті, конвою, озброєних осіб, які погрожують застосуванням зброї та/або інших предметів або їх застосовують, інших осіб, протиправні дії яких загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського, військовослужбовця Національної гвардії України, затримання таких осіб та осіб, які чинять збройний опір, а також для звільнення заручників складається з керівника поліцейської операції, СЦ ГУНП, який функціонує в ГУНП та групи оперативного управління територіального (відокремленого) підрозділу поліції.

Саме після отримання повідомлення про втечу підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених з-під варті та конвою, захоплення заручників, наявність потерпілих, їх стан, де вони перебувають у цей час, осіб, які чинять збройний опір, а також озброєних, осіб які погрожують застосуванням зброї та / або інших предметів або

її застосовує, інших осіб, протиправні дії яких загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського, військовослужбовця Національної гвардії України, знаходження чи очікувана поява на території та об'єктах обслуговування територіального (відокремленого) підрозділу поліції, установлення конкретного місцезнаходження озброєних осіб після вчинення ними злочину або їх переслідування, оперативний черговий чергової служби доповідає керівникам відповідних органів (підрозділів) поліції, якими приймається рішення про проведення поліцейських операцій та введення типового спеціального оперативного плану, а також про вказану подію і правопорушення, уведення в дію поліцейських операцій орієнтує інші ГУНП і територіальні (відокремлені) підрозділи поліції, насамперед які найближче розташовані (Комісаров та ін., 2017).

Зауважимо, що за необхідності оперативний черговий викликає на місце події швидко медичну допомогу. Оперативний черговий в установленому порядку реєструє інформацію про введення типового спеціального оперативного плану та одержане повідомлення. За дорученням уповноважених керівників поліції проводить оповіщення поліцейських відповідних органів (підрозділів) поліції, посадових осіб територіальних управлінь, військових частин Національної гвардії України, а також інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, залучених до проведення поліцейських операцій.

Начальники ГУНП або особи, які виконують їх обов'язки, розгортають роботу СЦ ГУНП, який: уточнює інформацію про кількість осіб, які розшуковуються, установлюються, підлягають затриманню, наявність транспортних засобів (належність, кількість, марка, номерний знак), їх озброєння, ймовірний напрям руху, характер території чи об'єкта, де вони переховуються, або чинять збройний опір, місцезнаходження заручників, їх установочні дані, обставини отримання ультимативної вимоги та її зміст, місцезнаходження заявника, наявність потерпілих, їх стан, де вони перебувають на цей час; установлює особу, яка повідомила про вчинення правопорушення (прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання та роботи, посада); прогнозує можливий хід розвитку ситуації; готує пропозиції та розрахунок сил і засобів, які необхідно задіяти в ході проведення поліцейської операції; доводить доручення начальника ГУНП (керівника поліцейської операції) до особового складу, який згідно з типовим спеціальним оперативним планом, необхідно задіяти в проведенні поліцейської операції та організовує їх збір; організовує управління групами оперативного шиккування; інформує керівництво ГУНП, територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, чергового територіального органу Служби Безпеки України (надалі – СБУ), Державної Прикордонної Служби України (надалі – ДПСУ) про розвиток подій та хід проведення поліцейської операції; готує в СЦ Національної поліції України інформацію про хід і результат проведення поліцейської операції; забезпечує взаємодію з іншими правоохоронними органами, військовими формуваннями, органами виконавчої влади і місцевого самоврядування та координує їх дії; готує проекти управлінських рішень керівництва СЦ ГУНП, доводить їх до осіб, задіяних у проведенні поліцейської операції, і контролює виконання; забезпечує безперервне управління, стійкий зв'язок з підпорядкованими підрозділами та групами оперативного шиккування; здійснює збір відомостей про оперативну обстановку, яка виникає під час проведення поліцейської операції, аналізує її та готує пропозиції начальникові ГУНП щодо використання (перегрупування) сил і засобів; забезпечує своєчасну та повну фіксацію подій у журналі ведення поліцейських операцій.

Важливо зауважити, що рішення про проведення поліцейських операцій начальники ГУНП, територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, особи, які

виконують їх обов'язки приймають після оцінки оперативної обстановки та визначення мети операції.

Саме оцінка оперативної обстановки здійснюється за наступними основними напрямками:

1) характер протиправних дій осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, які ними раніше вчинялися злочини або вчинено на момент проведення заходів з їх розшуку і затримання;

2) кількість осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню та їх ідентифікація;

3) види наявної у осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин, а також транспортних засобів;

4) наміри щодо здійснення особою або вже здійснюваного збройного опору, а також озброєння особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю людей та/або поліцейського, військовослужбовця Національної гвардії України;

5) ймовірні напрями пересування осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню;

6) установлення можливого місця, об'єкта, території переховування або укриття та достовірність такої інформації;

7) наявність заручників, місця їх утримання;

8) характеристика території або об'єкта проведення поліцейської операції, наявність озброєної охорони правоохоронних органів та / або можливість прибуття такої охорони на спрацювання засобів охоронного призначення, установлених на об'єкті;

9) територіальна протяжність, складність ділянок місцевості, де планується провести поліцейську операцію та її природні особливості;

10) географічне розташування населених пунктів, їх кількість, а також кількість наявних будинків та інших приміщень у цих пунктах, чисельність населення, яке у них проживає;

11) пора року, час доби та стан погодних умов;

12) установлення факторів, які поліпшують виконання поставлених завдань і які заходи необхідно вжити для усунення факторів, що ускладнюють проведення поліцейських операцій;

Зауважмо, що дії з визначення замислу та досягнення мети поліцейських операцій ґрунтуються за наступних заходах:

1) визначення виду поліцейської операції, яку необхідно проводити залежно від категорії осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню та вищезначених обставин;

2) створення груп оперативного шиккування, які за складом і можливостями здатні ефективно виконувати поставлені завдання з розшуку, затримання, і припинення протиправної діяльності осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, звільнення заручників та визначення командирів (старших) цих груп.

Залежно від категорії осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню та обставин, можуть створюватися групи оперативного шиккування за повним переліком, групами оперативного шиккування, необхідними для виконання конкретних завдань, для реалізації яких вони створюються та досягнення мети поліцейської операції;

3) контроль щодо забезпечення груп оперативного шиккування засобами індивідуального захисту, спеціальними засобами, вогнепальною зброєю, залежно від

ступеня загрози, яку становлять озброєні особи, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, сезонним одностроєм, знаками розрізнення, засобами зв'язку, транспортними засобами, спеціальною технікою;

4) завдання групам оперативного шикування;

5) час початку проведення поліцейської операції;

6) маршрут та порядок висування груп оперативного шикування в район проведення поліцейської операції, зайняття рубежів блокування і оточення та позицій;

7) тактичне рекогностування місцевості або об'єктів, де проводиться поліцейська операція щодо затримання осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, звільнення заручників;

8) способи проведення превентивних поліцейських заходів;

9) порядок управління, взаємодії та підтримання зв'язку між групами оперативного шикування, органами (підрозділами) поліції, іншими силами і засобами, залученими до проведення поліцейської операції, або такими, що опинилися в зоні проведення такої операції;

10) заходи безпеки осіб з числа груп оперативного шикування;

11) інструктаж щодо законності і порядку застосування фізичної сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки групами оперативного шикування, ужиття заходів щодо забезпечення безпеки учасників операції, заручників та мінімізація завдання шкоди, заподіяння поранень та забезпечення охорони життя людини;

12) дії груп оперативного шикування у разі змін у ході проведення поліцейської операції або виникнення неочікуваних ситуацій;

13) вироблення стратегії і тактики ведення поліцейських перемовин з особами, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню в разі захоплення заручників з метою їх звільнення;

14) визначення місця розташування групи оперативного управління групами оперативного шикування та медичних закладів (установ) для надання невідкладної медичної допомоги особам, які отримали поранення під час проведення поліцейської операції;

15) порядок доповіді старших груп оперативного шикування про хід проведення поліцейських операцій та виконання завдань (Йосипів та ін., 2019).

Положення щодо оцінки оперативної обстановки, визначення мети поліцейської операції доводяться уповноваженими керівниками групам оперативного шикування в усній формі під час поставлення завдань та інструктажу, а також шляхом видання наказу про проведення поліцейської операції, який готується СЦ ГУНП.

Відповідно до наказу уповноважених керівників під час проведення поліцейської операції поліцейські територіального (відокремленого) підрозділу поліції переходять на посилений варіант службової діяльності з розрахунку до 60 відсотків від наявної чисельності.

Заступник начальника ГУНП – начальник кримінальної поліції безпосередньо на місці проведення поліцейської операції організовує виконання завдань, визначених рішенням начальника ГУНП або особи, яка виконує його обов'язки, а також здійснює управління групами оперативного шикування.

Заступник начальника територіального (відокремленого) підрозділу поліції – начальник відділу (відділення, сектору) кримінальної поліції організовує виконання завдань, визначених рішенням начальника територіального (відокремленого) підрозділу поліції, а також здійснює управління групами оперативного шикування та нарядами

поліції, що опинилися в зоні проведення поліцейської операції, у разі її проведення на території обслуговування цього підрозділу поліції.

У разі проведення поліцейських операцій безпосередньо на території обслуговування територіального (відокремленого) підрозділу поліції створюється група оперативного управління, яка розпочинає роботу в приміщенні цього підрозділу на чолі з його начальником (особою, яка виконує його обов'язки) (Йосипів та ін., 2019).

Розглядаючи адміністративно-правові засади проведення спеціальних поліцейських операцій з деокупації території Автономної Республіки Крим доцільно охарактеризувати дії груп оперативного шикування під час проведення поліцейських операцій.

Вважаємо, що після отримання повідомлення про втечу підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених з-під варти та конвою, їх переслідування, захоплення заручників, знаходження чи очікувана поява на території та об'єктах обслуговування територіального (відокремленого) підрозділу поліції, установлення ймовірного або конкретного місця знаходження осіб, які чинять збройний опір, а також озброєних осіб, які погрожують застосуванням зброї та / або інших предметів або її застосовують, інших осіб, протиправні дії яких загрожують життю і здоров'ю людей та / або поліцейського, військовослужбовця Національної гвардії України, першочерговими заходами є блокування найбільш вірогідного напрямку руху або пересування таких осіб і можливих місць їх укриття.

За попередньо розробленою дислокацією, зазначеної в типовому спеціальному оперативному плані, група блокування розосереджується на заслонах (постійних, тимчасових, пересувних), КПП, постах спостереження, засідках, патрулях.

У разі встановлення конкретної ділянки місцевості та об'єкта переховування чи укриття зазначених вище осіб група блокування або певна її частина пересувається до цієї місцевості чи об'єкта для безпосереднього їх блокування.

Членами оперативної групи, з урахуванням вимог Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», здійснюються оперативно-розшукові заходи, гласні та негласні слідчі (розшукові) дії з використанням можливостей підрозділів оперативної служби та підрозділів оперативно-технічних заходів, осіб з якими встановлено конфіденційне співробітництво до моменту виявлення місцезнаходження зазначених вище осіб, їх кількості, озброєння, намірів, вірогідних шляхів пересування, установлення особи кожного з них, їхніх зв'язків та мотивів учинення злочинів, а також установлення місцезнаходження заручників (Кобзар, 2015).

У разі встановлення місця переховування таких осіб, утримання заручників, оперативна група вживає заходів щодо вивчення обстановки в місці їх знаходження, характеристики території чи об'єкта укриття, установлення можливого факту захоплення заручників, та здійснює тимчасове блокування осіб, які розшуковуються, установлюються, підлягають затриманню до прибуття групи блокування, штурмової групи та групи прикриття.

Членами групи переслідування або групи пошуку, з одночасним розгортанням групи блокування, проводяться заходи з переслідування зазначених осіб, які намагаються покинути блоковану територію після втечі, зіткнення з поліцейськими та військовими нарядами, учинення злочину, у тому числі із застосуванням вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин та збройного опору групам оперативного шикування.

Переслідування ведеться до затримання або блокування осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню на певній місцевості чи конкретному об'єкті і припиняється за наказом керівника поліцейської операції.

Після блокування таких осіб на певній місцевості чи конкретному об'єкті група оточення і евакуації розосереджується на цій території для очищення місцевості або об'єктів від сторонніх осіб, а також направлення руху транспортних засобів в обхід району блокування для забезпечення безпеки осіб, які можуть потрапити в зону обстрілу.

Для запобігання поранень цивільного населення, яке перебуває в зоні обстрілу, організовується термінова евакуація осіб із сусідніх будинків адміністративних приміщень, а також для недопущення виникнення пожежі в приміщеннях (квартирах, будинках), де знаходяться особи, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, відповідними службами припиняється постачання газу, електроенергії, вимикаються ліфти, мережі телефонного зв'язку, якщо вони не використовуються для психічного впливу на таких осіб.

Чисельність груп оточення і евакуації може бути збільшена за рахунок вивільнення членів груп блокування, переслідування та резерву.

У разі неможливого раптового затримання осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню у зв'язку із захопленням ними заручників, життю і здоров'ю яких загрожує небезпека, старші (командири) груп шиккування доповідають про це керівникові поліцейської операції, який призупиняє її проведення з метою здійснення тактичного рекогноситування та дає доручення групі перемовників схилити таких осіб до відмови від протиправних намірів, добровільної здачі, звільнення заручників, насамперед жінок та дітей, їх евакуації, надання медичної допомоги пораненим.

У деяких випадках в обмін на заручників допускається давати особам, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню гроші, коштовності, медикаменти, одяг, продовольчі товари.

Забороняється передавати таким особам вогнепальну зброю, патрони, гранати, вибухові речовини, інші предмети, які ними можуть бути використаними для посилення збройного опору групам оперативного шиккування.

З метою забезпечення безпеки заручників та інших осіб, керівник спеціальної поліцейської операції має право обмежити використання штурмовою групою (групами) та групою (групами) прикриття вогнепальної зброї і спеціальних засобів.

У разі посилення особами, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню збройного опору та з метою перешкоджання їх втечі керівник спеціальної поліцейської операції має право надати вказівку групі (групам) прикриття щодо більш активного застосування та використання снайперської зброї, озброєння та бойової техніки, спеціальних засобів, а також внести корективи в планування заходів штурмової групи (груп) щодо затримання або знешкодження осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, а також звільнення заручників.

На наш погляд, досить важливим при розкритті організаційно-правових та організаційно-тактичних засад проведення спеціальних поліцейських операцій у межах заходів з деокупації території Автономної Республіки Крим охарактеризувати дії уповноважених керівників та заходи після затримання або знешкодження осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, звільнення заручника.

Після затримання або знешкодження осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, звільнення заручників керівник поліцейської операції організовує: надання медичної допомоги потерпілим; затримання осіб та їх особистий обшук відповідно до вимог статей 207-213 КПК України; відповідно до вимог Глави 20

КПК України, огляд місця події та безпосереднього місця затримання або знешкодження осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, звільнення заручників; розшук співучасників затриманих осіб; евакуацію тіл загиблих з території або об'єкта проведення поліцейської операції; підготовку звіту щодо дій груп оперативного шиккування та результатів проведеної поліцейської операції для доповіді керівництву Національної поліції України та ГУНП.

Зауважимо, що особам, які постраждали при проведенні поліцейської операції, надається невідкладна домедична та медична допомога. За необхідності такі особи доставляються до закладу охорони здоров'я.

Під час надання медичної допомоги пораненим особам, а також при транспортуванні останніх до закладів охорони здоров'я і під час їх перебування в них, уживаються заходи щодо запобігання спробам їх утечі або нападу на поліцейських, військовослужбовців Національної гвардії України чи медичних працівників.

Проведення поліцейських операцій припиняється за наказом уповноважених керівників, які вводили їх у дію.

Прийняте рішення про припинення поліцейської операції доводиться до відома СЦ ГУНП з подальшим інформуванням старших (командирів) груп оперативного шиккування.

За результатами проведення поліцейських операцій «Сирена», «Грім» та «Заручник» аналізуються допущені недоліки та прорахунки в організації, плануванні і практичному (тактичному) етапі проведення поліцейських операцій, управлінні та діях груп оперативного шиккування, їх взаємодії.

На підставі такого аналізу вносяться відповідні зміни і корективи до типового спеціального оперативного плану.

Про результати поліцейської операції начальники ГУНП або особи, які виконують їх обов'язки доповідають Голові Національної поліції України або особі, яка виконує його обов'язки, а начальники територіальних (відокремлених) підрозділів поліції або особи, які виконують їх обов'язки, – начальникові відповідного ГУНП або особі, яка виконує його обов'язки (Когут, 2014).

При підготовці доповіді, у доповідній записці зазначається інформація про: дату, час і джерело отримання інформації щодо протиправних дій затриманих, місце безпосереднього їх переховування; час початку та завершення проведення поліцейської операції; особливості тактичних дій груп оперативного шиккування; втрати і поранення серед груп оперативного шиккування та населення; відомості про затриманих осіб, які розшукуються, установлюються, підлягають затриманню (їх кількість, озброєння, характер протиправних дій, наявність убитих і поранених), звільнених заручників; допущені недоліки та прорахунки в організації, плануванні і практичному (тактичному) етапі проведення поліцейської операції, управлінні та діях груп оперативного шиккування, їх взаємодії; пропозиції щодо вдосконалення організації та практичного (тактичного) етапу проведення поліцейських операцій.

До доповідної записки додається схема організації і проведення поліцейської операції. Матеріали, які мають процесуальне значення передаються до органів досудового розслідування згідно вимог Кримінального процесуального кодексу України.

Висновки. Провівши дослідження адміністративно-правових засад діяльності національної поліції України з деокупації Автономної Республіки Крим, варто внести змін та доповнень до відомчих нормативно-правових актів, а саме прийняти положення, які б визначали, необхідність визначення вибору оптимального тактичного прийому що допоможе передбачити планування та застосувати прийоми і способи дій з урахуванням

особливості ситуації силами та засобами якими є, наступальність і активність яка полягає у випередженні замислу противника, проведені рішучих і активних дій по ліквідації злочинних проявів, а також, конспіративність і раптовість які вкрай необхідні на всіх етапах підготовки і здійснення операції. Дії учасників повинні бути направлені на дезорієнтацію злочинців стосовно справжніх намірів, носити швидкий і рішучий характер. Саме динамічність і послідовність дій вказує на необхідність постійного, послідовного і цілеспрямованого переміщення сил і засобів, обґрунтованого і продуманого переходу від одних способів дій до інших. Вважаємо, що тактика і методика дій штурмової групи (груп) та групи (груп) прикриття під час проведення спеціальної поліцейської операції чітко визначається керівником спеціальної поліцейської операції спільно зі старшим (старшими) штурмової групи (груп) залежно від конкретних обставин та умов її проведення.

Бібліографічний список

- Йосипів, Ю. Р., Туз, Н. Д., Синенький, В. М. та Курляк, М. Д., 2019. Алгоритм дій поліцейських патрульної поліції під час забезпечення публічної безпеки і порядку: збірник ситуативних завдань. Львів: ЛьвДУВС.
- Кобзар, О. Ф., 2015. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ : Панов.
- Когут, Я. М., 2014. Визначення кола суб'єктів поліцейської діяльності. *Науковий вісник Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ*, 1, с. 173–180.
- Комісаров, О. Г., Собакар, А. О., Соболев, Е. Ю., Юнін, О. С. та ін., 2017. *Тактико-спеціальна підготовка: навчальний посібник* [Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ]. Дніпро: ДДУВС.
- Кузніченко, С. О., 2016. Правовий режим воєнного стану: НА СБУ, 236с.
- Указ Президента України № 117/2021, 2021. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»* [online]. Доступно: <<https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>> (Дата звернення 20 вересня 2022 р.)

References

- Kobzar, O. F., 2015. *Politseiska diialnist v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt : monohrafiia* [Police activity in Ukraine: administrative and legal aspect: monograph]. Kharkiv ; Dnipropetrovsk : Panov. (in Ukrainian).
- Kohut, Ya. M., 2014. *Vyznachennia kola subiektiv politseiskoi diialnosti* [Defining the range of subjects of police activity]. *Naukovyi visnyk Lvivsk. derzh. un-tu vnutr. sprav*, 1, s. 173–180. (in Ukrainian).
- Komisarov, O. H., Sobakar, A. O., Sobol, E. Yu., Yunin, O. S. ta in., 2017. *Taktyko-spetsialna pidhotovka: navchalnyi posibnyk* [Tactical special training: training manual] [Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav]. Dnipro: DDUVS. (in Ukrainian).
- Kuznichenko, S. O., 2016. *Pravovyi rezhym voiennoho stanu: NA SBU* [Legal regime of martial law: NA SBU]. (in Ukrainian).
- Ukaz Prezydenta Ukrainy № 117/2021, 2021. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiuu deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia»* [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March

11, 2021 "On the Strategy of Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol" [online]. Available: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533> (Accessed 20 September 2022) (in Ukrainian).

Yosypiv, Yu. R., Tuz, N. D., Synenkyi, V. M. ta Kurliak, M. D., 2019. *Alhorytm dii politseyskykh patrolnoi politsii pid chas zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku: zbirnyk sytuatyvnykh zavdan [Algorithm of the actions of patrol police officers during the maintenance of public safety and order: a collection of situational tasks]*. Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 12.12.2021.

**Shyrshykova R.
Kruten A.**

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF ACTIVITY OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE ON THE DEOCCUPATION OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA

The scientific article discloses the provisions of normative legal documents, departmental normative acts, as well as the opinions of scientists regarding the characteristic of actions of the chiefs of the Main Departments of the National Police of Ukraine (hereinafter – MDNPU), territorial (detached) police units, persons who perform their duties regarding the management of forces and means during conducting police operations, actions of operative formation groups during conducting police operations, actions authorized leaders and measures taken after the arrest or neutralization of persons who are wanted, identified, subject to arrest, and release of hostages in the process of deoccupation of the Autonomous Republic of Crimea.

The authors of the scientific article determine that it is important that the chiefs of the MDNPU, territorial (separate) police units, and persons performing their duties take the decision to conduct police operations after assessing the operational situation and determining the purpose of the operation. The authors believe that the assessment of the operational situation, the determination of the purpose of the police operation are important elements of measures for the fulfillment of the tasks set when conducting a police operation in the process of deoccupation of the Autonomous Republic of Crimea. Determine the special expediency, in the process of conducting police operations in the process of deoccupation of the Autonomous Republic of Crimea, to introduce dynamism and sequence of actions, which will ensure the need for a constant, consistent and purposeful movement of forces and means, a well-founded and well-thought-out transition from one mode of action to another. The authors believe that the tactics and methods of actions of the assault group (groups) and cover group (groups) during a special police operation, in the process of deoccupation of the Republic of Crimea, are clearly determined by the head of the special police operation together with the senior officer (seniors) of the assault group (groups), depending from the specific circumstances and conditions of its implementation.

Keywords: *Autonomous Republic of Crimea, administrative law, deoccupation, national police, measures, special operation.*

УДК 341.225.5

А. А. Купрій

НЕЗАКОННІ АКТИ НА МОРІ, СПРЯМОВАНІ ПРОТИ БЕЗПЕКИ МОРСЬКОГО СУДНОПЛАВСТВА

Безпека судноплавства охоплює різні аспекти правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, безпеки довілля, забезпечення миру і безпеки людства, які визнаються державою та охороняються від суспільно небезпечних діянь на морі, що, у тому числі, містять склад кримінального правопорушення.

Відповідно до кримінальних правопорушень у сфері безпеки судноплавства належать, зокрема, ненадання допомоги судну та людям, що терплять лихо на морі, піратство, озброєний розбій проти суден.

Не виключаючи регулювання захисту від кримінально-протиправних посягань у сфері безпеки судноплавства власною системою національного законодавства кожної держави, регулювання деяких міжнародних зобов'язань, невиконання яких може утворити склад кримінального правопорушення на морі, охоплюється нормами міжнародного права.

Стаття 3 Кримінального кодексу України зазначає, що Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Верховною Радою України надано згоду на обов'язковість таких міжнародних договорів: Конвенції ООН з морського права 1982 року; Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р.; Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 року; Конвенції про рятування 1989 року; Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства.

Наразі ж норми про притягнення до кримінальної відповідальності у сфері безпеки судноплавства залишаються недосконалими.

Автором проведений порівняльний аналіз норм міжнародного права і національного законодавства України щодо кримінальних правопорушень з ненадання допомоги на морі, піратства, озброєного розбою проти суден, визначена їх різниця та невідповідність, а також проаналізовано конкретний випадок нападу на українських моряків.

Статтею викладені особливості міжнародних зобов'язань, недотримання яких тягне за собою кримінальну відповідальність за національним законодавством, здійснений аналіз стану відповідності диспозицій та санкцій статей Кримінального Кодексу України рівню суспільної небезпеки міжнародних злочинів на морі та стану відповідності їх міжнародним нормам, наявних законодавчих прогалів та шляхів їх подолання.

Ключові слова: безпека судноплавства, ненадання допомоги під час лиха на морі, піратство, озброєний розбій, розбій, бандитизм, пограбування, захоплення судна, кримінальна юрисдикція.

DOI 10.34079/2226-3047-2021-12-22-102-115

Постановка проблеми та її актуальність. Безпека судноплавства є тією сферою суспільного життя, що перебуває під державним захистом та передбачає заходи з охорони такої категорії, у тому числі на міжнародному рівні.

Під «безпекою судноплавства» розуміють стан збереження (захищеності) людського здоров'я і життя, довілля та майна на морі й на внутрішніх водних шляхах;

відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з загибеллю або травмуванням людей, заподіянням шкоди довкіллю або матеріальних збитків (пункт 1.7 Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті, затверджене наказом Мінтрансу України від 20.11.2003 № 904 та зареєстроване в Мінюсті України 19.1.2003 за № 1193/8514) (Міністерство транспорту України, 2003).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З зазначеної вище проблеми проводились багаточисленні дослідження українськими вченими, а саме, Демиденко В. В., Прусс В. М., Шемякін А. Н., Федчун Н., Балабанов О. О., які особливо виділяли злочини міжнародного характеру на морі. Але, необхідно відмітити, що більшість авторів при дослідженні характеризували незаконні акти у їх сукупності, як злочини міжнародного характеру, без конкретики до кваліфікації кожного в порівняльному аналізі до законодавства України. Тому, автор вважає необхідним заповнити дану прогалину і дослідити проблему кваліфікації конкретних злочинів – ненадання допомоги на морі під час лиха, піратства і озброєного розбою проти суден.

Метою статті є проведення комплексного порівняльно-правового дослідження відповідності національного законодавства з кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері безпеки судноплавства нормам міжнародного права і обґрунтування необхідності приведення їх у відповідність.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України (КК України) зазначає, що Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (стаття 3 КК України) (Кримінальний кодекс..., 2001).

Так, Міжнародною конвенцією з морського права 1982 року, що ратифікована Законом України від 03.06.99 № 728-XIV (Конвенція UNCLOS), визначені основні засади попередження злочинів, які можуть вчинятися у відкритому морі та визначення кримінальної юрисдикції щодо притягнення до відповідальності.

Об'єктивна сторона таких злочинів може вчинятися як у формі протиправної бездіяльності (ненадання допомоги на морі під час лиха), так і у формі протиправної дії (піратство, озброєний розбій проти суден).

Міжнародне зобов'язання щодо надання допомоги під час лиха на морі закріплено статтею 98 Конвенції UNCLOS, згідно якої кожна держава зобов'язує капітана будь-якого судна, що плаває під її прапором, в тій мірі, в якій капітан може це виконати, не наражаючи на серйозну небезпеку судно, екіпаж чи пасажирів:

- a) надавати допомогу будь-якій знайденій в морі особі, якій загрожує загибель;
- b) прямувати зі всією можливою швидкістю на допомогу потерпаючим, якщо йому повідомлено, що вони потребують допомоги, оскільки на таку дію з його боку можна розумно розраховувати;
- c) після зіткнення надати допомогу іншому судну, його екіпажу і його пасажирам і, коли це можливо, повідомити цьому іншому судну назву свого судна, порт його реєстрації і найближчий порт, в який воно зайде (Закон України про ратифікацію..., 1999).

Залежно від того, надається така допомога людині або судну, які терплять лихо на морі, конкретизація регулювання здійснюється окремими конвенціями.

Так, правовий режим надання допомоги людині, що терпить лихо на морі, регламентується Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974 р. (Конвенція SOLAS 74/88, Правило 33 Глави V) (International Maritime Organization, 2020), Міжнародною конвенцією про пошук і рятування на морі 1979 року (Конвенція SAR 79) (Міжнародна морська організація, 1979), учасником яких є Україна згідно Закону України від 03.06.1999 № 728 та постанови Верховної Ради України від 17.11.1992 р. № 2786 та закріплює принцип щодо надання такої допомоги на безоплатній основі.

Допомога ж судну, що терпить лихо на морі, регламентується Конвенцією про рятування 1989 року (Конвенція SALVAGE) (Міжнародна морська організація, 1989), учасником якої Україна є згідно Закону України від 22.03.2017 № 1968-VIII, яка закріплює оплатну допомогу щодо рятування як самого судна, так і вантажу.

Відповідно, порушення міжнародного зобов'язання щодо надання допомоги людині або судну, які терплять лихо на морі, мають різні наслідки за об'єктами охорони, а саме:

під час ненадання допомоги людині виникає ризик для здоров'я та життя людини;
під час ненадання допомоги судну та / або вантажу виникають з одного боку матеріальна шкода для власника судна та / або вантажу, з іншого – ризик забруднення моря нафтою, уламками, шкідливими речовинами тощо.

При цьому норми міжнародного права без втручання у національне законодавство визначають загальні засади кримінальної юрисдикції.

Статтею 97 Конвенції UNCLOS визначено, що у випадку зіткнення або будь-якого іншого навігаційного інциденту із судном у відкритому морі, що спричиняє кримінальну або дисциплінарну відповідальність капітана чи будь-якої іншої особи, яка служить на судні, ніяке кримінальне або дисциплінарне переслідування проти цієї особи не може бути порушене інакше як перед судовими або адміністративними властями держави прапора або тієї держави, громадянином якої ця особа є (Закон України Про ратифікацію ..., 1999).

У галузі дисциплінарної відповідальності тільки держава, яка видала диплом судноводія або свідоцтво про кваліфікацію чи дозвіл, є компетентною для того, щоб після належної процедури відібрати ці документи, навіть у тому випадку, якщо їх власник не є громадянином держави, яка їх видала.

Національним законодавством України міжнародний обов'язок надання допомоги на морі кореспондується зі статтями 59–64 Кодексу торговельного мореплавства України, за якими на капітана судна покладаються обов'язки надання допомоги людям, які зазнали лиха на морі, після зіткнення суден, яким необхідна невідкладна медична допомога, а також у випадку воєнної небезпеки, піратських дій (Кодекс торговельного мореплавства..., 1995).

При цьому окремо наголошується, що судовласник не несе ніякої відповідальності за невиконання капітаном судна обов'язків надання допомоги.

Між тим кримінальним законодавством України кримінальні правопорушення щодо ненадання допомоги передбачені КК України:

у статті 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані», яка у системі норм перебуває у Розділі II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» КК України;

у статті 284 «Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха», яка у системі норм перебуває у Розділі XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» КК України (Кримінальний кодекс України, 2001).

Відповідно, стаття 284 КК України є спеціальною нормою кримінального права щодо спеціального предмету та суб'єкту кримінального правопорушення.

Але, за диспозиціями та санкціями статті 136 та 284 КК України містять різний підхід.

Так, статтею 136 КК України санкція статті сформована, у тому числі в залежності від особливостей об'єктивної сторони та наслідків, а саме:

якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження – карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців (частина 1 статті 136 КК України);

якщо ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам – карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. (частина 2 статті 136 КК України);

якщо такі діяння спричинили смерть потерпілого, – карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років (частина 3 статті 136 КК України) (Кримінальний кодекс України, 2001).

Згідно статті 12 КК України за кваліфікацією кримінальне правопорушення визначено:

у частині 1 статті 136 КК України, як кримінальний проступок;

у частинах 2 та 3 статті 136 КК України, як нетяжкий злочин.

Між тим стаття 284 КК України містить тільки одну частину, яка визначає, що ненадання допомоги капітаном судна в разі зіткнення з іншим судном екіпажу та пасажиром останнього, а також зустрінутим у морі або на іншому водному шляху особам, які зазнали лиха, якщо він мав можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для свого судна, його екіпажу і пасажирів, – карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

Згідно статті 12 КК України за кваліфікацією кримінальне правопорушення згідно статті 284 КК України визначено кримінальним проступком та не залежить від наслідків такої бездіяльності.

Суспільна безпека ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха, є основною і головною ознакою, яка виявляється у настанні небезпечних для жертви наслідків, тобто виступає критерієм віднесення такого акту до категорії злочинних (Балабанов, 2019, с. 309).

Така небезпечність ненадання допомоги на морі складається в тому, що в ускладнених природних умовах водних шляхів під час або природних явищ, таких як шторм, ураган, смерч, торнадо тощо, або під час навігаційного інциденту (аварійної події) із судном, рятування здебільшого залежить від сторонньої допомоги, яка має вирішальне значення для рятування людини або судна від загибелі.

Крім того, у разі якщо судно з екіпажем та пасажиром після зіткнення з іншим судном терпить лихо, наслідки ненадання їх допомоги можуть привести до такої категорії аварійної події, як дуже серйозна аварія, яка спричиняє людські жертви.

Так, кількість членів екіпажу морських суден є значеною (може складати 20 і більше членів), а у разі, якщо терпить лихо пасажирське судно, то ненадання допомоги може спричинити до тисяч загиблих людей.

Розміщення статті 284 КК України у Розділі XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» КК України є виправданим, оскільки визнання об'єктом даного злочину особистості не може охоплювати сутті і об'єму суспільних відношень, на які воно посягає (Федчун, 2016, с. 110).

Але ж об'єктивна сторона цього злочину повинна враховувати також і наслідки.

Тим важливішим є визначення більш суворої відповідальності для такого кримінального правопорушення як ненадання допомоги на морі людині або судну, що терплять лихо на морі, згідно статті 284 КК України з можливістю віднесення за його кваліфікацією до злочинів, а не кримінального проступку.

Відповідно автор вважає, що санкція та диспозиція статті 284 КК України не відповідають можливим наслідкам та рівню суспільної безпеки, та заповнення такої

прогалини можливо шляхом внесення змін та конкретизації об'єктивної сторони та санкції кримінального правопорушення у вигляді ненадання допомоги на морі.

Також до сучасних посягань на безпеку судноплавства належить піратство та озброєний розбій проти суден, що охороняється міжнародними та національними нормами права.

Піратство є давнішим злочином міжнародного характеру, коріння якого йдуть з часів панування на морі Риму (1461 г. до т.с.), проти якого стали виступати грецькі та малоазіатські пірати.

З першої половини ХХ століття піратство на морі стало зменшуватися. Але час відмови від міжнародно-правового і внутрішньонаціонального врегулювання боротьби з піратством ще не наступив.

І досі одним з актуальних питань у порядку денному Комітету з безпеки на морі Міжнародної морської організації є питання протидії піратству та озброєному розбою проти суден.

Сучасне піратство прийняло багато форм. Перша, яка найчастіше зустрічається, коли напад здійснюється у прибережних територіальних водах держав при стоянці суден на якорі або біля причалу. Другою формою є напад на судно з переміщенням вантажу та інших цінностей на піратське судно. Третьою формою є напад на судно та його захоплення з метою перефарбування, перенайменування та подальшого використання піратами. Ця остання форма тягне за собою появлення так званих «кораблів-привидів».

Україну, як морську державу, надзвичайно турбують піратські напади. Незважаючи на те, що Чорне море не є піратською зоною в таких зонах працюють судна під українським прапором, а у більшості – кваліфіковані українські моряки працюють на судах під іноземним прапором і у будь-який час перебування у піратських зонах піддаються погрози їх життю.

Зазначені злочини, поряд з злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ ХХ КК України), є різновидом злочинів згідно міжнародного права та є суспільно небезпечними діяннями, передбачені світовим суспільством у якості злочинів, що порушують встановлений міжнародний правопорядок у межах морського простору (Демиденко, Прусс та Шемякин, 1997, с. 136). Для визначення цього питання коротко розглянемо кваліфікацію і поняття таких злочинів, як «піратство» і «озброєні розбій проти суден» в аспекті міжнародно-правових документів.

Стаття 101 Конвенції UNCLOS визначає піратством будь-яке з перелічених нижче дій:

а) будь-який неправомірний акт насильства, затримання або будь-яке пограбування, що здійснюється з особистою метою екіпажем чи пасажирями будь-якого приватновласницького судна або приватновласницького літального апарата і спрямований:

i) у відкритому морі проти іншого судна або літального апарата чи проти осіб або майна, які знаходяться на їхньому борту;

ii) проти будь-якого судна або літального апарата, осіб або майна у місці поза юрисдикцією якої б то не було держави;

б) будь-який акт добровільної участі у використанні будь-якого судна або літального апарата, здійснений зі знанням обставин, в силу яких судно або літальний апарат є піратським судном або літальним апаратом;

в) будь-яка дія, яка є підбурюванням або свідомим сприянням вчиненню дії, передбаченої у підпункті а) або б) (Закон України Про ратифікацію..., 1999].

У п.2.2. Кодексу практики з розслідування злочинів, пов'язаних з піратством та озброєним розбоєм проти суден (Международная морская организация (ИМО), 2002) «озброєний розбій проти суден» означає будь-який незаконний акт насилля, затримання або будь-який грабіж або загрозу грабежу, іншого ніж акт піратства, який направлений

проти суден або проти осіб або майна на борту такого судна та здійснений у межах юрисдикції держави у відношенні таких злочинів.

Як бачимо з визначень, поняття «піратство» декілька ширше поняття «озброєного розбою» і основною різницею їх є місце скоєння злочину. Якщо ці акти здійсненні у межах юрисдикції будь-якої держави, то це кваліфікується як «озброєний розбій», якщо за межами – «піратство».

Звертаючись до законодавства України, необхідно відмітити, що норма про кримінальну відповідальність за піратство вперше у кримінальному законодавстві України з'явилась у діючому КК України (ст.446).

За кваліфікацією згідно частини 5 статті 12 КК України піратство належить до особливо тяжкого злочину.

Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (стаття 3 КК України).

Але, чи відповідають поняття піратства або озброєного розбою проти суден у КК України поняттям, визначеним у міжнародних конвенціях?

Такий склад злочину, як «піратство» визначено у ст. 446 КК України та знаходиться у розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку». При цьому «піратством» вважається «використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна» (Кримінальний кодекс України, 2001).

Розглянемо елементи складу злочину «піратство» в порівнянні з кваліфікацією цього ж злочину по міжнародному праву:

Міжнародне право	Кримінальний Кодекс України (ст.446 «Піратство»)
<i>Об'єкт злочину</i>	
Основний – безпека міжнародного судноплавства, додатковий – власність, життя, здоров'я, свобода та гідність особи.	
<i>Предмет злочину</i>	
Приватне судно або літальний апарат	Морське і річкове судно
<i>Суб'єкт злочину</i>	
Екіпаж або пасажери приватного судна або літального апарату	Стаття спеціально не оговорює суб'єкта
<i>Суб'єктивна сторона</i>	
Прямий умисел та спеціальна мета – особиста вигода.	
<i>Об'єктивна сторона</i>	
Акт насильства	Використання судна

Як бачимо, елементи злочину «піратство» у контексті міжнародного права і національного законодавства України розрізняються, а саме:

1. Про предмету злочину.

Вважаємо необґрунтованим у КК України обмежити здійснення піратства тільки лише за допомогою морського або річкового судна. По-перше, Конвенція UNCLOS у поняття «піратство» вміщує не тільки морське піратство, але і повітряне. По-друге, для здійснення піратських дій можливі і змішані засоби. Уявимо ситуацію, коли напад здійснено повітряним судном на морське судно. Крім цього, також необґрунтовано у КК України обмежено здійснення піратських дій проти іншого судна, осіб, майна.

Розглянемо ситуацію, коли деякі члени екіпажу змовились та здійснили напад на своє ж судно, де вони і знаходились. Що тоді? Невже такі дії не підпадають під дію ст. 446 КК України? Так, дійсно, не підпадають. У таких випадках законодавець має ст. 278 КК України «Захоплення судна», яка віднесена до розділу XI КК України «Злочини проти безпеки руху і експлуатації транспорту». Але, чи справедливо із-за зміни засобу, на якому здійснені піратські акти суттєву зміну і санкції статті. Так, ч.1 ст.446 КК України визначає для піратів покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 12 років з конфіскацією майна. А ч.1 ст.278 КК України визначає для злочинників покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років. Чи буде правильним кваліфікувати цей злочин міжнародного характеру згідно зі статтею, яка відносить до розділу злочинів проти безпеки руху і експлуатації транспорту? Визначивши різницю у понятті «піратства» в міжнародному праві і національному, з'ясовується, що напад на морські і річкові судна набагато вигідніше здійснювати на повітряному апараті, а не на морському судні, що є неможливим та неприпустимим для об'єктивного і справедливого інституту покарання по законодавству України.

Крім цього, відсутня чітка вказівка у ст. 446 КК України, що піратські дії здійснюються не на будь-яких, а на приватних суднах. Така вказівка є обов'язковою, оскільки здійснення піратських дій судном, яке знаходиться на державній службі може кваліфікуватися згідно ст. 437 КК України «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», або згідно ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», або ж ст.424 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень». Але по цьому розділу є деякі пояснення. Справа у тому, що СРСР, УРСР при підписанні Конвенції ООН про відкрите море 1958 р., яка у частині регламентації піратських дій майже дослівно відображена у ст.ст. 101-107, 110-111 Конвенції UNCLOS (Закон України Про ратифікацію..., 1999), зробили зауваження про те, що Уряд СРСР вважає визначення піратства, зазначене у Конвенції, яке не охоплює деякі дії, які згідно з сучасним міжнародним правом повинні вважатися піратськими, і не відповідає інтересам забезпечення свободи морського плавання на міжнародних морських шляхах. Мова йшла про державні судна, які здійснюють по суті піратські дії. Але Конференція вирішила, що державні судна не можуть вважатися піратськими, так як захоплення військових кораблів в обвинуваченні у піратстві зміг би у кожному такому випадку потягти за собою серйозні наслідки по обвинуваченню у розв'язуванні війни.

Крім зазначеної, існує особливість при такому спеціальному об'єкті захоплення, як судно, яке транспортує радіоактивні, хімічні, біологічні або вогнєнебезпечні матеріали, речовини, предмети. Напад на таке судно з метою його захоплення кваліфікується згідно ст. 261 КК України «Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» і відносяться до Розділу 9 КК України «Злочини проти громадської безпеки».

2. Суб'єкт злочину.

У ст. 446 КК України суб'єкт даного злочину не визначено конкретно: вважається, що їм може бути будь-яка особа, яка здійснила піратський напад. Але з урахуванням способу захоплення судна «судно-судно», такий суб'єкт спеціальний. Це особа зі складу екіпажу або пасажир будь-якого приватного або прирівняного до нього морського або річкового судна, у тому числі катеру або лодки.

3. Об'єктивна сторона.

У ст.446 КК України ключовим словосполученням є «використання судна», тоді як у міжнародній конвенції – «акт насильства, затримання, пограбування». Автор вважає, що формулювання, зазначене у КК України, не відповідає самому визначенню Розділу XX КК України «Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку».

Ключовим у даному злочині є саме «акт насильства, затримання, пограбування», але що при цьому використовувалось (морське, річкове або ж повітряне судно) стоїть на другому плані, що не відображено у ст.446 КК України.

Озброєний розбій – інший вид незаконного акту, спрямованого проти безпеки морського судноплавства.

Такий склад злочину як «озброєний розбій» у контексті п.2.2. Кодексу (Міжнародна морська організація (ИМО), 2002) у КК України охоплюється декількома складами злочинів, що визначені у статтях КК України. Злочину з назвою «озброєний розбій» у чистому вигляді у КК України не існує.

Складу такого незаконного акту, як «озброєний розбій» відповідає склад злочинів, які визначені у ст. 257 КК України «Бандитизм» (Розділ 9 «Злочини проти громадської безпеки»), у ст. 186 КК України «Пограбування», у ст. 187 КК України «Розбій» (Розділ 6 «Злочини проти власності») і інших статтях КК України.

Оскільки при здійсненні будь-якого з незаконних актів на морі застосоване насильство носить небезпечний для життя або здоров'я характер, випадки насильного пограбування зустрічаються досить рідко. Тому, більш детально розглянемо лише склади злочинів згідно ст. 187 КК України і ст.257 КК України.

Міжнародне право	КК України (ст.187) Розбій	КК України (ст. 257) Бандитизм
<i>Об'єкт злочину</i>		
Основний – безпека міжнародного судноплавства, Додатковий – власність, життя, здоров'я, свобода і гідність особи.	Право власності, особа (її здоров'я і життя)	Громадська безпека
<i>Об'єктивна сторона</i>		
Будь-який незаконний акт насильства, затримання і пограбування або погроза пограбування, який спрямований проти суден, судна або проти осіб або майна на борту судна і здійснений у межах юрисдикції держави у відношенні таких злочинів.	Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя або здоров'я особи, яка підверглась нападу, або з погрозою застосування такого насильства.	Вміщує три альтернативних дії: 1. Організація банди; 2. Участь у банді; 3. Участь у нападі. Банда – стійка, озброєна група з трьох і більше осіб, які попередньо організувалися для здійснення нападів на підприємства, установи, організації або окремих осіб.
<i>Суб'єкт злочину</i>		
Будь-яка особа	Дієздатна особа, яка досягла 14-річчя.	Дієздатна особа, яка досягла 14-річчя.
<i>Суб'єктивна сторона</i>		
Прямий умисел і корисливий мотив	Прямий умисел і корисливий мотив. Мета – заволодіння майном.	Прямий умисел і спеціальна мета – напад.

З наведеної порівняльної таблиці складів злочинів вбачається, що склади «озброєного розбою», «розбою», «бандитизму» у цілому відповідають вимогам міжнародного законодавства з тією різницею, що такий злочин, як «озброєний розбій» є спеціальним по своєму об'єкту – безпека міжнародного судноплавства. Але, необхідно

визнати обґрунтованим знаходження таких злочинів не у Розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку», оскільки особливістю складу «озброєний розбій» є те, що воно здійснюється у межах юрисдикції держави. А кожна держава має право самостійно кваліфікувати злочини, що розглядаються, і самостійно (в залежності від спеціальних цілей і характеристик) деталізувати достатньо широку сферу кваліфікації міжнародного злочину – «озброєного розбою» і поміщувати у той чи інший розділ КК України відповідні даному складу злочини.

Так, наприклад, в залежності від тих чи інших характеристик під кваліфікацію міжнародних злочинів – «озброєного розбою» по КК України підпадають або «розбій» або «бандитизм» або «пограбування». При визначених обставинах, зазначені склади злочинів тяжко розмежувати між собою. Так, наприклад, якщо злочинна група має корисливий мотив, озброєна. З одного боку, корисливий мотив є одною з характеристик розбою, з іншого, озброєність групи є одною з характеристик бандитизму.

Різниця між даними складами злочинів визначаються таким чином. Бандитизм, який має метою заволодіння майном, необхідно відрізнити від розбою, який здійснений організованою групою осіб. Основна різниця між цими злочинами міститься у тому, що бандитизм здійснюється стійкою і озброєною групою. Для відповідальності за розбій, який здійснений організованою групою, не вимагається наявності такої ознаки, як обов'язкова озброєність одного з учасників. Озброєний груповий напад є метою заволодіння майном складає розбій, а не бандитизм, у випадках, якщо група була створена для здійснення одного епізодичного злочинного акту, а при неодноразовому озброєному нападі склад групи не був постійний.

Необхідно також мати на увазі, що при бандитизмі сам факт організації озброєної банди, а також участь у ній складає закінчений склад злочину. Створення ж групи, у тому числі озброєної з метою розбійного нападу і участь у такій групі, визначається підготовкою до розбою.

Необхідність у розмеженні «пограбування» і «розбою» виникає у тих випадках, коли відкрите викрадення майна при пограбуванні супроводжується з використанням насильства до потерпілого. Як і розбій, пограбування, поєднане з використанням насильства до потерпілої посягає на два об'єкта: власність і особистість. Різниця між ними визначається, головним чином, характером застосованого до потерпілого насильства. При розбої таке насильство небезпечно для життя і здоров'я, при пограбуванні – не небезпечно (Купрій, 2004, с. 97–100).

Розглянемо практичний приклад «озброєного розбою».

07 лютого 2003 року о 02 годині ночі було здійснено напад на судно «Механик Карасев» під іноземним прапором з українським екіпажем на борту. Судно стояло на якірній стоянці № 7 внутрішнього рейду карти Бразилії. З корми правого борту, використовуючи крючок на довгій жердині, на судно проникли 10 осіб. Захопили першого помічника капітана, який проводив обхід по судну. Пробрались на нижній ярус житлових кают і захопили повара. Погрожуючи ножами і пістолетами, повара повели на другий ярус житлових кают. Побачив у каюті старшого механіка з погрозами зброєю, вимагали щоб він вийшов у коридор. В цей момент вони відрізали провідник до рятувального круга та почали душити другого помічника і один з нападаючих вистрелив йому у живота, а інший постріл здійснив у двері. Електромеханік почав подавати дзвінки авральною сигналізацією. Нападаючи почали тікати, заскочили у шлюпку і почали неупорядковану стрілянину. Одна з куль попала у голову старшого помічника капітана, який помер на місці.

Наслідки: смерть одної людини і тяжкі тілесні ушкодження двох чоловік. Усі потерпіли та загинувший – громадяни України (Архів Держфлотінспекції України, 2003).

Випадок, що розглянуто вище, відноситься до тих, які на сьогодні дуже розповсюджені, а саме, коли українські моряки працюють на судах під іноземним прапором у піратських зонах і тим самим підвергаються погрозі їх життю і здоров'ю.

Стосовно розглянутого випадку, відповідно до п.1 ст.6 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судоплавства 1988 года (Постанова Верховної Ради України, 1993) Федеративна Республіка Бразилія, як держава, на території якої здійснено злочин і громадянами якого зазначений злочин скоєний, встановило юрисдикцію по відношенню до скоєного злочину.

Встановив юрисдикцію, Федеративна Республіка Бразилія відповідно до ст.7 Конвенції про боротьбу з незаконними актами (Постанова Верховної Ради України, 1993), спрямованими проти безпеки морського судоплавства порушило кримінальну справу по даним фактам та проводить розслідування у порядку кримінального провадження.

Але, відповідно до п. 2 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судоплавства (Постанова Верховної Ради України, 1993), Україна, як держава, громадянам якого були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, а також громадянин якого був вбитий, також може встановити свою юрисдикцію по відношенню до скоєного злочину. Стосовно до даного випадку, Україна не заявила Генеральному секретарю Міжнародної морської організації про встановлення юрисдикції.

Згідно п. 3.4. Кодексу (Международная морская организация (ИМО), 2002) державам рекомендовано укласти двосторонні угоди для полегшення розслідування актів піратства і озброєного розбою проти суден.

У даному випадку така угода була укладена, а саме, був укладений Договір між Україною і Федеративною Республікою Бразилії про взаємну правову допомогу у кримінальних справах, ратифікований Законом України від 06.03.03 р. № 620 (Закон України про ратифікацію..., 2003).

Згідно п. 2 b), d) ст. 1 Договору Федеративна Республіка Бразилії забезпечує Україну документами та винесеним вироком.

У разі встановлення юрисдикції України шляхом подання заяви у відношенні до розглянутої справи, то даний злочин необхідно кваліфікувати згідно ст. 257 КК України «Бандитизм». При цьому необхідно мати на увазі, що наслідками бандитського нападу були не тільки тяжкі тілесні ушкодження, але і смерть громадянина України. У цьому разі, відповідно до п. 26 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 N 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» (Верховний Суд України, 2005) суди мають урахувати, що ст. 257 КК, яка містить законодавче визначення поняття бандитизму, не передбачає ні якихось конкретних цілей вчинюваних бандою нападів як обов'язкової ознаки складу цього злочину, ні відповідальності за вчинення її членами під час нападу злочинних діянь, які утворюють самостійні склади злочинів (крім відповідальності за організацію банди, участь у ній та у вчинюваних нею нападах). Тому в таких випадках судам належить керуватися положенням ст. 33 КК, згідно з яким за сукупності злочинів кожен із них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Висновки. Для безпечного та стабільного функціонування держави необхідний ефективний захист їх життєво важливих інтересів від різного характеру погроз, у тому числі і від погроз кримінальних правопорушень у сфері безпеки судноплавства, до яких належить, зокрема, ненадання допомоги судну та / або людині, що теплять лихо на морі, піратство, озброєний розбій проти суден.

Забезпечення вказаного захисту може бути досягнуто шляхом встановлення нормами національного законодавства кримінально-карних злочинів, склад яких відповідав би суспільній небезпечності для безпеки судноплавства та нормам міжнародних угод, обов'язковість щодо яких визнано Верховною Радою України.

Так, кримінальне правопорушення з ненадання допомоги на морі судну та/або людині під час лиха на морі, передбаченого статтею 284 Кримінального кодексу України, на сьогодні віднесено до кримінальних проступків, що не відповідає високому рівню суспільної небезпеки та ризику для життя під час природних явищ шторму, торнадо, урагану, а також аварійних подій на морі, які можуть спричинити тисячі загиблих. Крім того, диспозиція статті не розподілена за спричиненими небезпечними наслідками та не охоплює усіх можливих ситуацій.

Невідповідність норм національного законодавства (стаття 446 КК України) нормам міжнародного права з кваліфікації піратства утворює можливість при скоєнні фактично одних і тих самих злочинних дій, але з використанням різних предметів злочину (літака замість судна), отримувати значно полегшене покарання.

Щодо кваліфікації озброєного розбою проти суден в порівнянні з нормами міжнародного права у КК Україні ускладнено розподілом цього складу злочину по декількох статтях, що передбачені статтями 187, 257 КК України.

Виклад порівняння норм міжнародного та національного права та приведений аналіз практичного випадку з українськими моряками дозволить зорієнтуватися у вирішенні непростих ситуацій, у яких можуть опинитися українські моряків, судновласники та органи державної влади України та сприятиме вдосконаленню національного законодавства, у тому числі шляхом приведення до пріоритетних норм міжнародного права.

Бібліографічний список

- Міністерство транспорту України, 2003. Наказ про затвердження Положення про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті № 904. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-03#Text>> (дата звернення 10.10.2021).
- Демиденко, В. В., Прусс, В. М. та Шемякин, А. Н., 1997. *Піратство, тероризм, мошенництво на морі: правовые аспекты*. 2-е изд. Одесса: АО Бахва.
- Балабанов, О. О., 2019. Актуальні питання відповідальності за ненадання допомоги судна та особам, що зазнали лиха на морі, в умовах виконання Україною міжнародних зобов'язань. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6, с. 310–313.
- Федчун, Н., 2016. Неоказание помощи терпящим бедствие на море: проблемы определения объекта посягательства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 36(2), с. 109 – 112;
- Купрій, А. А., 2004. Кваліфікація незаконних актів, спрямованих проти безпеки морського судноплавства. *Правова держава*, 7, с. 93–101.
- Кримінальний кодекс України № 2341-III, 2001. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/stru#Stru>> (дата звернення 10.10.2021).
- Закон України Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року № 728-XIV, 1999. *Відомості Верховної Ради України*. № 31. Ст. 254.

- International Maritime Organization, 2020. *SOLAS: consolidated text of the International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974, and its protocol of 1988, articles, annexes and all amendments in effect from 1 January 2020*. 2 Nov. 2020.
- Міжнародна морська організація, 1979. Міжнародна конвенція про пошук та рятування на морі 1979 року. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_138#Text> (дата звернення 10.10.2021).
- Міжнародна морська організація, 1989. Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text/> (дата звернення 10.10.2021).
- Кодекс торговельного мореплавства України № 176/95-ВР, 1995. *Верховна Рада України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 10.10.2021);
- Международная морская организация (ИМО), 2002. Кодекс практики по расследованию преступлений, связанных с пиратством и вооруженным разбоем против судов. Резолюция ИМО А.922(22). В: Сборник № 18 Резолюций ИМО = Collection № 18 of IMO Resolutions. – СПб: ЗАО «ЦНИИМФ».
- Постанова Верховної Ради України Про ратифікацію Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, та Протоколу про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі №3735-ХІІ, 1993. *Відомості Верховної Ради України*. № 52. Ст. 497.
- Закон України про ратифікацію Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах № 620-IV, 2003. *Відомості Верховної Ради України*. № 25. Ст. 171.
- Верховний Суд України, 2005. Постанова Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Пленуму Верховного Суду України № 13. *Відомості Верховної Ради України* [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>> (дата звернення 10.10.2021).
- Архив Державної морської інспекції з безпеки судноплавства Держфлотінспекції України. *Справа т/х “Механик Корасев”*, 07 лютого 2003 р.

References

- Ministerstvo transportu Ukrainy, 2003. Nakaz pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu upravlinnia bezpekoiu sudnoplavstva na morskomu i richkovomu transporti № 904 [Order on the approval of the Regulation on the safety management system of navigation on sea and river transport № 904]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-03#Text> (Accessed 10.10.2021) (in Ukrainian).
- Demidenko, V. V., Pruss, V. M. ta Shemyakin, A. N., 1997. Piratstvo, terrorizm, moshennichestvo na more: pravovye aspekty [Piracy, terrorism, fraud at sea: legal aspects]. 2-e izd. Odessa: AO Bakhva. (in Russian).
- Balabanov, O. O., 2019. Aktualni pytannia vidpovidalnosti za nenadannia dopomohy sudna ta osobam, shcho zaznaly lykha na mori, v umovakh vykonannia Ukrainoiu mizhnarodnykh zoboviazan [Current issues of responsibility for failure to provide assistance to ships and persons in distress at sea, in the context of Ukraine's fulfillment of international obligations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, s. 310–313. (in Ukrainian).
- Fedchun, N., 2016. Neokazanie pomoshchi terpyashchim bedstvie na more: problemy opredeleniya obekta posyagatelstva [Failure to provide assistance to those in distress at

- sea: problems of determining the object of encroachment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 36(2), s. 109 – 112. (in Russian).
- Kuprii, A. A., 2004. Kvalifikatsiia nezakonnnykh aktiv, spriamovanykh proty bezpeky morskoho sudnoplavstva [Classification of illegal acts directed against the safety of maritime shipping]. *Pravova derzhava*, 7, s. 93–101. (in Ukrainian).
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy № 2341-III, 2001. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/stru#Stru>> (Accessed 10.10.2021) (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Hatsii z morskoho prava 1982 roku ta Uhody pro implementatsiiu Chastyny XI Konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Hatsii z morskoho prava 1982 roku № 728-XIV [Law of Ukraine On the Ratification of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea and the Agreement on the Implementation of Part XI of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea No. 728-XIV], 1999. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 31. St. 254. (in Ukrainian).
- International Maritime Organization, 2020. *SOLAS: consolidated text of the International Convention for the Safety of Life at Sea, 1974, and its protocol of 1988, articles, annexes and all amendments in effect from 1 January 2020*. 2 Nov. 2020.
- Mizhnarodna morska orhanizatsiia, 1979. Mizhnarodna konventsiiia pro poshuk ta riatuvannia na mori 1979 roku [International Convention on Search and Rescue at Sea of 1979]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_138#Text> (Accessed 10.10.2021). (in Ukrainian).
- Mizhnarodna morska orhanizatsiia, 1989. Mizhnarodna konventsiiia pro riatuvannia 1989 roku [International Rescue Convention of 1989]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text/> (Accessed 10.10.2021). (in Ukrainian).
- Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy № 176/95-VR [Merchant Shipping Code of Ukraine No. 176/95-VR], 1995. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 10.10.2021). (in Ukrainian).
- Mezhdunarodnaya morskaya organizatsiya (IMO), 2002. Kodeks praktiki po rassledovaniyu prestupleniy, svyazannykh s piratstvom i vooruzhennym razboem protiv sudov. Rezolyutsiya IMO A.922(22) [Code of Practice for the Investigation of Offenses of Piracy and Armed Robbery Against Ships. IMO Resolution A.922(22)]. In: *Sbornik № 18 Rezolyutsiy IMO = Collection № 18 of IMO Resolutions*. – SPb: ZAO «TsNIIMF». (in Russian).
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro borotbu z nezakonnymy aktamy, spriamovanymy proty bezpeky morskoho sudnoplavstva, ta Protokolu pro borotbu z nezakonnymy aktamy, spriamovanymy proty bezpeky statsionarnykh platform, roztashovanykh na kontynentalnomu shelfi №3735-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Ratification of the Convention on Combating Illegal Acts Against the Safety of Maritime Navigation and the Protocol on Combating Illegal Acts Against the Safety of Stationary Platforms Located on the Continental Shelf No. 3735-XII], 1993. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 52. St. 497. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Ukrainoiu ta Federatyvnoiu Respublikoiu Brazylia pro vzaiemnu pravovu dopomohu u kryminalnykh spravakh № 620-IV [Law of Ukraine on ratification of the Treaty between Ukraine and the Federal Republic of Brazil on mutual legal assistance in criminal cases No. 620-IV], 2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 25. St. 171. (in Ukrainian).

Verkhovnyi Sud Ukrainy, 2005. Postanova Pro praktyku rozghliadu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyny, vchyneni stiikymy zlochynnymy obiednanniamy: Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 13 [Resolution on the practice of consideration by courts of criminal cases on crimes committed by persistent criminal organizations: Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 13]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [online]. Available at : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>> (Accessed 10.10.2021). (in Ukrainian).

Arkhyv Derzhavnoi morskoj inspektsii z bezpeky sudnoplavstva Derzhflotinspektsii Ukrainy. Sprava t/kh "Mekhanyk Korasev" [The case of "Mechanic Korasev"], February 7, 2003. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 13.12.2021

A.A. Kuprii

UNLAWFUL ACTS AT SEA AGAINST MARITIME SAFETY

Maritime safety covers various aspects of legal protection of human and civil rights and freedoms, property, public order and public safety, environmental safety, peace and security of mankind, which are recognized by the state and protected from socially dangerous acts at sea, including those that constitute criminal offenses.

Accordingly, criminal offenses in the field of shipping safety include, in particular, failure to provide assistance to a ship and people in distress at sea, piracy, armed robbery against ships.

Without excluding the regulation of protection against criminal offenses in the field of maritime safety by each state's own system of national legislation, the regulation of certain international obligations, the failure to fulfill which may constitute a criminal offense at sea, is covered by international law.

Article 3 of the Criminal Code of Ukraine states that the laws of Ukraine on criminal liability must comply with the provisions contained in the international treaties in force, which have been ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The Verkhovna Rada of Ukraine has given its consent to be bound by the following international treaties: The 1982 UN Convention on the Law of the Sea; the 1974 International Convention for the Safety of Life at Sea; the 1979 International Convention on Maritime Search and Rescue; the 1989 Convention on the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation.

At present, the rules on criminalization in the field of safety of navigation remain imperfect.

The author conducts a comparative analysis of the provisions of international law and national legislation of Ukraine on criminal offenses of failure to provide assistance at sea, piracy, armed robbery against ships, identifies their differences and inconsistencies, and analyzes a specific case of an attack on Ukrainian sailors.

The article outlines the peculiarities of international obligations, non-compliance with which entails criminal liability under national law, and analyzes the compliance of dispositions and sanctions of the articles of the Criminal Code of Ukraine with the level of public danger of international crimes at sea and the state of compliance with international norms, existing legislative gaps and ways to overcome them.

Keywords: *safety of navigation, failure to provide assistance in case of maritime disaster, piracy, armed robbery, robbery, banditry, robbery, seizure of a vessel, criminal jurisdiction.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Волік Вячеслав Вікторович – доктор юридичних наук, професор кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Камардіна Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування, *Маріупольський державний університет*

Князькова Любов Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, *Маріупольський державний університет*

Ковейно Юлія Володимирівна – старший викладач кафедри права та публічного адміністрування, *Маріупольський державний університет*

Крутень Андрій Володимирович – капітан поліції, начальник управління патрульної поліції у Волинській області Департаменту патрульної поліції Національної поліції України

Купрій Алла Анатоліївна – аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного законодавства Інституту права, економіки та міжнародних відносин Міжнародного гуманітарного університету м. Одеса

Лісова Дар'я Олександрівна – адвокат, правозахисник, член дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Донецької області, кандидат юридичних наук

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – доктор філософії з права, доцент, начальник кафедри «Адміністративна діяльність ОВС», *Академія поліції МВС Азербайджанської Республіки*

Тихомирова Галина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування, *Маріупольський державний університет*

Фесенко Віктор Андрійович – студент кафедри права та публічного адміністрування, *Маріупольський державний університет*

Філіпенко Анастасія Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування, *Маріупольський державний університет*

Хараберюш Іван Федорович – доктор юридичних наук, професор кафедри права і публічного адміністрування, *Маріупольський державний університет*

Черних Євген Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування, *Маріупольський державний університет*

Ширшикова Руслана Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного і міжнародного права, *Волинський національний університет імені Лесі Українки*

CONTRIBUTORS

Kniazkova Liubov – PhD of Law Sciences, associate professor of the Department of law of *Mariupol State University*

Chernykh Yevgeniy – PhD of Law Sciences, associate professor of the Department of law and public administration of *Mariupol State University*

Volik Viacheslav – Doctor of Science of Law, Professor of the Law Department *Mariupol State University*

Tykhomyrova Galyna – PhD of Law Sciences, associate professor of the Department of law and public administration of *Mariupol State University*

Fesenko Viktor – student of the Department of Law and Public Administration of *Mariupol State University*

Haraberiush Ivan Fedorovich – the doctor of jurisprudence, the professor, the professor of chair of the right and public administration, the Mariupol state university (Mariupol, Ukraine)

Najafguliyev Rafig Islam – Head of the Department «Administrative activity of internal affairs» of Academy of Police of MIA of the Republic of Azerbaijan, PhD of Law Sciences, associate professor

Kamardina Yuliia – PhD of Law Sciences, associate professor of the Department of law and public administration of *Mariupol State University*

Filipenko Anastasiia – PhD of Law Sciences, associate professor of the Department of law and public administration of *Mariupol State University*

Lisova Daria – lawyer, human rights defender, member of the disciplinary chamber of the qualifications and disciplinary commission of the Donetsk region bar, PhD of Law Sciences

Koveino Yuliia – senior teacher of the Department of law and public administration of *Mariupol State University*

Shyrshykova Ruslana – candidate of legal sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Lesya Ukrainka Volyn National University

Kruten Andriy – Head of the patrol police department in the Volyn region of the Patrol Police Department of the National Police of Ukraine Police captain

Kuprii Alla - graduate student of the Department of International Law and Comparative Legislation of the Institute of Law, Economics and International Relations of the International Humanitarian University of Odesa

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ПРАВО»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем права. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток правової науки, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом головного редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхилити статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері права та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а головному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну

колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається **до 10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається **до 20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

– перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті. Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити два списки посилань на використані в роботі джерела: **Бібліографічний список** та додатковий

список літератури в романському алфавіті *References*. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту. У Бібліографічному списку джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в *References* може відрізнитися від їх розташування в Бібліографічному списку.

– У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Ye. M. Chernykh

**METHODOLOGY OF FACTICITY IN GENERAL THEORY OF LAW
AND SOME INCONVENIENT QUESTIONS THERETO**

The article presents research of the problems arising under methodology of national general theory of law. The problems arise under dominance of empirical and naturalistic scientific tools whose cognitive ideal lies in scientific rationality, the tools bringing knowledge out of the scope of facts perceived via experience. An example of this methodology in national juridical studies is the “needs-based” approach presented by P. M. Rabinovych, a famous theoretician. It is emphasized that the methodology of facticity has some typical drawbacks whose highlight presents a part of the goal of the present work along with justification of underestimated possibilities of the idealistic methodology.

It is emphasized that the needs-based approach presented by P. M. Rabinovych is the outcome and a variation of more general methodological concepts and theories of empirical and naturalistic character. The article describes the drawbacks typical thereof, in particular interpretation of socio-political reality as facticity, rejection of a priori irrational fundamentals in the phenomena of state and law as well as inability.....

Key words: *methodology, methods, methodology of facticity, naturalistic methodology, empirical methodology, idealistic methodology, needs-based approach, needs, interests, values, rationality, irrationality, moral and ethical philosophy.*

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю _____

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Черних Євген Миколайович - доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету, кандидат юридичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	Черных Евгений Николаевич – доцент кафедры права та публічного адміністрування Мариупольского государственного университета, кандидат юридических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	Chernykh Yevgeniy Nicolaeovich, associate professor of the Department of law and public administration of Mariupol State University, PhD of Law Sciences, Associate Professor
<i>ORCID (обов'язково!)</i>	ORCID https://orcid.org/0000-0003-3381-795X
<i>Scopus author ID (за наявності)</i>	
<i>Web of Science ResearcherID (за наявності)</i>	
<i>Джерела фінансування статті</i>	Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проєкту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок
<i>Чи є потреби в отриманні друкованого примірника Вісника</i>	<u>Так</u> або <u>ні</u>
<i>Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти</i>	Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ / _____ /
дата підпис П.І.Б.

ЗГОДА на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
ВИПУСК 22

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін
Відповідальний секретар – старший викладач В.І. Темирова-Хмикіна.

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)52 82 43, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129,
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4930 від 07.07.2015
Тираж 100 примірників. Замовлення № 075/21

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей